

«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»
ПРИВАТНА УСТАНОВА

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДОЛГОРУЧЕНКО КАТЕРИНА ОЛЕГІВНА

УДК 340.156

ДИСЕРТАЦІЯ
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОПАГАНДИ
ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА ТЕРИТОРІЇ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ
«УКРАЇНА» (НА МАТЕРІАЛАХ СПЕЦВІДДІЛУ «ВІНЕТА»): ІСТОРИКО-
ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К.О. Долгорученко

Науковий керівник: Боняк Валентина Олексіївна, доктор юридичних наук,
професор

КИЇВ – 2021

АНОТАЦІЯ

Долгорученко К. О. Організація та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (на матеріалах спецвідділу «Вінета») : історико-правове дослідження. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2021. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021.

У проведеному історико-правовому дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання із з'ясування питань організації та функціонування спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» та впливу діяльності його підрозділу – спецвідділу «Вінета», на правосвідомість населення окупованої території.

Визначено: 1) хронологічні межі дослідження: 1941–1944 рр. – період організації та діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна». Нижня межа визначається датою утворення спецвідділу «Вінета», як структурної одиниці спеціального апарату гітлерівської Німеччини (червень 1941 р.), та початком діяльності на території Рейхскомісаріату «Україна» (серпень 1941 р.). Верхня межа обумовлена періодом ліквідації Рейхскомісаріату «Україна» та згоранням діяльності спецвідділу «Вінета» (квітень-грудень 1944 р.); 2) географічні межі, що охоплюють терени Рейхскомісаріату «Україна» (нім. Reichskommissariat Ukraine), що складався з 6 генеральних округ (нім. Generalbezirke) – Волині та Поділля, Житомирської, Київської, Дніпропетровської та Миколаївської округ та округи Крим (частина Таврії).

На основі аналізу наукових праць і вперше залучених до наукового обігу

архівних матеріалів, що торкаються досліджуваної проблематики, виокремлено три основних етапи розвитку історико-правової думки про предмет дослідження, а саме: I-ий підготовчий – (після завершення Другої світової війни – до середини 1980-х рр.) – відзначається поодинокими спробами осмислення питань організації та діяльності міністерства просвіти й пропаганди Третього Рейху радянськими і зарубіжними істориками та істориками права; II-ий (кінець 1980-х рр.–90-ті рр. XX ст.) – етап постановки вченими проблеми впливу діяльності міністерства просвіти й пропаганди гітлерівської Німеччини на свідомість населення окупованих територій; III-ий (2000-і рр. – дотепер) – етап виокремлення як самостійного напрямку наукових досліджень проблеми впливу діяльності міністерства просвіти й пропаганди гітлерівської Німеччини, зокрема спецвідділу «Вінета», на правосвідомість населення окупованих територій.

Визначено джерельну базу дослідження та обґрунтовано вибір методології наукової розвідки, що забезпечило отримання достовірних і науково обґрунтованих знань.

На основі аналізу оперативно-розшукових, кримінальних та літерних справ Державного архіву Служби безпеки України, а також відомостей із опублікованих джерел Бундесархіву, визначено організаційно-правовий, функціональний та цільовий аспекти існування спецвідділу «Вінета» в історичній ретроспективі.

Встановлено, що з погляду внутрішньої будови, її нормативного закріплення, кадрового й агентурного складу: 1) спеціальний апарат пропаганди гітлерівської Німеччини або, так званий, «Східний відділ» міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини складався з таких структурних підрозділів: центрального управління (нім. Abteilung Ost); відділу «Антикомінтерн» (нім. Anti-Comintern / AC); спеціального відділу «Вінета» (нім. Vineta / e.V); 2) центральний апарат спецвідділу «Вінета» (м. Берлін) зазнавав змін. Станом на 1943 р. мав у своєму складі такі підрозділи (згідно з оригіналом – «відділи»): адміністративний відділ; технічний відділ (або штаб перекладу); бюро Цербста (відділ фотомонтажу); бюро Бакхауза (відділ друку); аналітичний відділ; Бюро

Хельмана (або відділ активної пропаганди); відділ пропаганди та преси; відділ радіопропаганди, так званий таємний відділ «Бюро Альбрехта»; відділ радіопрослуховування, так звана «апаратна»; відділ архівів; 3) філіал спецвідділу «Вінета», що діяв на території Рейхскомісаріату «Україна», об'єднував у собі п'ять відділів : «I відділ» – радіопропаганди; «II відділ» – пропаганди у пресі; «III відділ» – агентурної роботи; «IV відділ» – «активної пропаганди» (відділ з реалізації спеціальної пропагандистської діяльності); «V відділ» – технічного перекладу; 4) щодо кількісного складу, то центральний апарат спецвідділу становив близько 4000 співробітників, поділених на 12 груп відповідно до напрямів роботи. За свідченнями колишніх співробітників спецвідділу «Вінета», що діяли на окупованих українських територіях, штат організації нараховував до 3000 осіб.

Виявлено, що з погляду здійснюваних функцій та мети: 1) діяльність спецвідділу «Вінета» на окупованих територіях Рейхскомісаріату «Україна» здійснювалась у таких напрямках: перекладацькому, що полягав у забезпеченні якісного технічного перекладу розвідматеріалів; професійно-підготовчому, що зводився до підготовки агентів-пропагандистів для конспіративної роботи в тилу противника; інформаційного забезпечення, що передбачав виготовлення тексту пропагандистських матеріалів і їх поширення на окупованих радянських територіях; технічного забезпечення, що полягав у налагодженні функціонування радіовузлів на східних окупованих територіях, так званих таємних «чорних радіостанцій»; аналітичному, що передбачав систематизацію, аналіз та оцінку отриманої інформації; комунікаційному, що полягав у становленні та підтриманні зв'язків із місцевим населенням окупованих територій; маніпулятивно-психологічному, що характеризувався здійсненням негативного або, навіть, деструктивного впливу на правосвідомість населення цих територій; 2) реалізація комплексу спеціальних пропагандистських, інформаційно-аналітичних та агентурно-розвідувальних дій спецвідділу «Вінета» мала на меті формування у цивільного населення пронацистської й антибільшовицької системи цінностей, поглядів, переконань і лояльних

(приспосованських) настроїв, а також деморалізацію та деполітизацію місцевого населення, запобігання розгортанню руху опору проти встановленого режиму окупації.

Обґрунтовано, що основними видами діяльності спецвідділу «Вінета» на окупованій території Рейхскомісаріату «Україна» були спеціальна пропагандистська діяльність та інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність. Сформульовано авторське визначення цих понять.

Встановлено, що основними формами діяльності спецвідділу «Вінета» на території Райсхкомісаріату «Україна» стали «спеціальна пропагандистська операція» й «інформаційно-аналітичний захід»; розкрито зміст цих понять.

Виявлено, що для впливу на правосвідомість населення окупованих територій України працівниками спецвідділу «Вінета» використовувалися такі види методів: а) спеціальні методи діяльності (передусім, пропагандистської): пропагування й агітації, психологічного тиску, дезінформації, розповсюдження чуток, маніпулювання свідомістю (фрагментації та «створення фактів», «міфотворення», «маніпулювання семантичною структурою висловлювань»); б) інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності, зокрема, методи збору та верифікації інформації, контент-аналізу відкритих джерел інформації та пропагандистської розвідки.

Розкрито зміст поняття права свідомість українського населення, що як об'єкт впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», являє собою ідейне, психоемоційне та діяльнісне (поведінкове) вираження статичних (юридичні норми, правові інститути, правові принципи) і динамічних (правові ідеї, юридична діяльність, правовідносини) явищ та процесів правової дійсності, що сформувалась у специфічних умовах нацистського окупаційного режиму на території Рейхскомісаріату «Україна».

Встановлено, що відображенням сутнісно-змістовного аспекту впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення стала реалізація систематичних прихованих дій інформаційно-маніпулятивного характеру, спрямованих на правосвідомість

населення окупованих територій, які мали на меті формування антибільшовицьких і пронацистських поглядів та переконань.

Обґрунтовано, що найбільш поширеними видами деформації правової свідомості українського населення окупованих територій, як результату деструктивного впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», стали «морально-правовий конформізм», «правовий нігілізм» та «перероджена правосвідомість»; розкрито зміст цих категорій по відношенню до правосвідомості населення окупованих територій України.

Встановлено, що негативний характер впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридично значущу поведінку населення окупованих територій призвів до формування поведінкових деструкцій, найбільш небезпечною з яких стала злочинна поведінка. Типовими формами її прояву серед українського населення в умовах нацистської окупації були: несення служби українців в органах цивільного управління Рейхскомісаріату «Україна»; пропагандистська, розвідувальна та диверсійна діяльність добровольців із місцевого населення в інтересах окупантів; злочинна участь осіб із місцевого населення у нацистських збройних формуваннях; злочинна участь осіб із місцевого населення у карально-репресивних заходах нацистських окупантів; несення служби у допоміжній українській поліції (інша назва – «Україніше поліцай»); грабежі, які виправдовувались та заохочувались окупантами у разі наявності антисемітських та антибільшовицьких ідейних переконань; добровільне виконання охоронних функцій при місцевих комендатурах; вчинення окремими особами доносів, наклепів з метою вислужництва перед окупаційною владою чи задоволення власних інтересів; викриття та здача у відповідні органи так званих «ворогів режиму» – комуністів чи українських націоналістів та ін.

З'ясовано співвідношення показників реалізації цілей і завдань діяльності спецвідділу «Вінета» й ефективності його пропагандистського впливу на населення в умовах окупації, що виражається в таких судженнях автора: а) при високій результативності діяльності, спецвідділ «Вінета» мав відносно низькі кількісні й

якісні показники ефективності деструктивного впливу на правосвідомість та юридично значущу поведінку населення окупованих територій; б) показники результативності діяльності спецвідділу «Вінета» й ефективності впливу на населення окупованих територій мали виражений вектор до зниження вже після другого року людиноненависницьких умов нацистської окупації.

Встановлено, що показник ефективності реалізації пропагандистського впливу на населення в умовах окупації залежав від об'єктивних і суб'єктивних факторів. До об'єктивних віднесено такі: загальне військове становище воюючих держав на Східному фронті й умови окупації, в яких перебувало цивільне населення у конкретний період; рівень матеріального-технічного й фінансового забезпечення діяльності спецвідділу «Вінета»; дефіцит кваліфікованих кадрів під час другого періоду окупації.

До суб'єктивних факторів належали такі: рівень підготовки агентів; якість інформаційного продукту; правильність і своєчасність вибору та використання пропагандистами методів і форм маніпулювання суспільною свідомістю; зміни «образу» окупанта в суспільних настроях місцевого населення; психологічні, ментальні, соціальні та культурні особливості сприйняття українським населенням нацистської пропаганди;

Доведено, що відносний показник ефективності реалізації пропагандистського впливу на населення в умовах окупації варіювався від високого – при максимальній кількості осіб, які йшли на ідейно-вмотивоване співробітництво з гітлерівськими окупантами та брали участь у каральних заходах, до низького – при мінімальній кількості осіб з-поміж місцевого населення, які продовжували співпрацю з окупантом при масовому розгортанні антигітлерівського Руху Опору.

Ключові слова: спеціальний апарат пропаганди гітлерівської Німеччини, діяльність спеціального відділу «Вінета», спеціальна пропагандистська діяльність, інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність, правова свідомість населення окупованих територій, вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правосвідомість, морально-правовий

конформізм, правовий нігілізм, перероджена правосвідомість, вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридично значущу поведінку, злочинна поведінка населення окупованих територій.

SUMMARY

Dolhoruchenko K. O. Organization and activity of a propaganda special apparatus of Hitler's Germany on the territory of the Reich Commissariat "Ukraine" (on the materials of the special department "Vineta"): historical and legal research. – – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for a scientific degree of candidate of legal sciences (Doctor of Philosophy) in specialty 12.00.01 «Theory and History of State and the Law; History of Political and Legal Doctrines». – Private institution "Scientific Institute of Public Law", Kyiv, 2021; – Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 2021.

This historical and legal study provides a theoretical generalization and a new solution to the scientific problem of clarifying the organization and functioning of a propaganda special apparatus of Hitler's Germany on the territory of the Reich Commissariat "Ukraine" and the impact of its unit - the special department "Vineta" on the legal consciousness of the occupied territory.

The author has defined the following: 1) chronological boundaries of the study: 1941–1944 - the period of organization and activity of the special department "Vineta" of the Ministry of Education and Propaganda of Hitler's Germany on the territory of the Reich Commissariat "Ukraine". The lower limit is determined by the date of formation of the special department "Vineta" as a structural unit of the special apparatus of Hitler's Germany (June 1941), and the beginning of activities on the territory of the Reich Commissariat "Ukraine" (August 1941). The upper limit is due to the period of liquidation of the Reich Commissariat "Ukraine" and the closure of the special department "Vineta" (April-December 1944); 2) geographical boundaries covering the territory of the Reichskommissariat "Ukraine", consisting of 6 general districts (Germ. Generalbezirke) - Volyn and Podillya, Zhytomyr, Kyiv, Dnipropetrovsk and Mykolayiv districts and districts of Crimea (part of Tavria).

Based on the analysis of scientific works and for the first time involved in the scientific circulation of archival materials concerning the researched problems, three main stages of development of historical and legal thought about the subject of research have been singled out, namely: First, preparatory - (after the end of the Second World War - until the mid-1980s) - is marked by separate attempts to comprehend the organization and activities of the Ministry of Education and Propaganda of the Third Reich by Soviet and foreign historians and historians of law; Second (late 1980s – 90s) – the stage of posing by scientists the problem of the influence of the Ministry of Education and propaganda of Hitler's Germany on the population's consciousness of the occupied territories; Third (2000s - present) - a stage of separation as an independent area of research on the influence of the Ministry of Education and Propaganda of Hitler's Germany, in particular the special department "Vineta", on the legal consciousness of the occupied territories' population.

The source base of the research has been determined and the choice of the methodology of scientific intelligence has been substantiated, which has ensured the acquisition of reliable and scientifically substantiated knowledge.

Based on the analysis of operational-search, criminal and letter cases of the State Archives of the Security Service of Ukraine, as well as information from published sources of the Bundesarchiv, organizational, legal, functional and target aspects of the existence of the special unit "Vineta" in historical retrospective have been defined.

The author has found out that in terms of internal structure, its regulation consolidation, personnel and intelligence staff: 1) the special apparatus of propaganda of Hitler's Germany or the so-called "Eastern Department" of the Ministry of Education and Propaganda of Hitler's Germany consisted of the following structural units: central administration (Germ. Abteilung Ost); Anti-Comintern (AC); special department "Vineta" (Germ. e.V); 2) the central office of the Vineta special unit (Berlin) has undergone changes. As of 1943, it consisted of the following divisions (according to the original - "departments"): administrative department; technical department (or translation headquarters); Zerbst's office (photomontage department);

Bachaus office (Printing department); analytical department; Helman's Bureau (or Active Propaganda Department); propaganda and press department; radio propaganda department, the so-called secret department of the Albrecht Bureau; radio wiretapping department, the so-called "hardware"; archive department; 3) the branch of the special department "Vineta", which operated on the territory of the Reich Commissariat "Ukraine", united five departments: "First department" – radio propaganda; "Second Department" - propaganda in the press; "Third Department" - agency work; "Fourth department" - "active propaganda" (department for the implementation of special propaganda activities); "Fifth department" - technical translation; 4) concerning the staff number, the central office of the special department was about 4,000 employees, divided into 12 groups according to areas of work. According to former employees of the Vineta special unit operating in the occupied Ukrainian territories, the organization had a staff of up to 3,000 people.

The author has revealed that in terms of functions and goals: 1) the activities of the special department "Vineta" in the occupied territories of the Reich Commissariat "Ukraine" were carried out in the following areas: translation, which consisted of providing quality technical translation of intelligence materials; professional and preparatory, which consisted of training propaganda agents for covert work in the enemy's rear; information support, which provided for the production of the text of propaganda materials and their distribution in the occupied Soviet territories; technical support, which consisted in establishing the functioning of radio stations in the eastern occupied territories, the so-called secret "black radio stations"; analytical, which involved systematization, analysis and evaluation of the information obtained; communication, which consisted in establishing and maintaining ties with the local population of the occupied territories; manipulative-psychological, characterized by the implementation of negative or even destructive influence on the population's legal consciousness of these territories; 2) the implementation of a set of special propaganda, information-analytical and intelligence activities of the special department "Vineta" was aimed at forming a pro-Nazi and anti-Bolshevik system of values, views, beliefs and loyal (adaptive) sentiments, as well as demoralization and

depoliticization, preventing the development of a resistance movement against the established regime of occupation.

The author has proved that the main activities of the special unit "Vineta" in the occupied territory of the Reich Commissariat "Ukraine" were special propaganda and information-analytical intelligence ones. The author's definition of these concepts has been formulated.

She has established that the main forms of activity of the special department "Vineta" on the territory of the District Commissariat "Ukraine" were "special propaganda operation" and "information-analytical measures"; the meaning of these concepts has been revealed.

It has been found that the following types of methods were used to influence the legal consciousness of the population of the occupied territories of Ukraine by the staff of the special department "Vineta": a) special methods of activity (primarily propaganda): creation of facts, "myth-making", "manipulation of the semantic structure of statements"); b) information-analytical intelligence activities, in particular, methods of collecting and verifying information, content analysis of open sources of information and propaganda intelligence.

The author has revealed the meaning of the concept of legal consciousness of the Ukrainian population, which as an object of influence of propaganda activities of the special department "Vineta", is an ideological, psycho-emotional and by activity (behavioral) expression of static (legal norms, legal institutions, legal principles) and dynamic (legal ideas? legal activity, legal relations) phenomena and processes of legal reality, which had been formed in the specific conditions of the Nazi occupation regime on the territory of the Reich Commissariat "Ukraine".

It has been established that the implementation of systematic covert actions of information and manipulative nature influencing legal awareness of the population of the occupied territories, aimed at forming anti-Bolshevik and pro-Nazi views, reflected the essential and substantive aspect of the propaganda activities of the "Vineta" special department on the legal consciousness of the Ukrainian population.

The author has proved that the most common types of deformation of the legal

consciousness of the Ukrainian population of the occupied territories, as a result of the destructive influence of propaganda activities of the special unit "Vineta", were "moral and legal conformism", "legal nihilism" and "reborn legal consciousness"; she has revealed the content of these categories in relation to the legal consciousness of the population of the occupied territories of Ukraine.

It has been established that the negative nature of the influence of the propaganda activities of the special department "Vineta" on the legally significant behavior of the population of the occupied territories had led to the formation of behavioral destruction, the most dangerous of which was criminal behavior. Typical forms of its manifestation among the Ukrainian population during the Nazi occupation were: service of Ukrainians in the civil administration of the Reich Commissariat "Ukraine"; propaganda, intelligence and sabotage activities by volunteers from the local population in the interests of the occupiers; criminal participation of local people in Nazi armed groups; criminal participation of local people in the punitive and repressive measures of the Nazi occupiers; service in the auxiliary Ukrainian police (Germ. "Ukrainische polizei"); robberies that were justified and encouraged by the occupiers in the presence of anti-Semitic and anti-Bolshevik ideological beliefs; voluntary fulfillment of security functions at local commandant's offices; committing denunciations, slanders by individuals for the purpose of serving the occupying power or satisfying their own interests; exposing and handing over to the relevant bodies the so-called "enemies of the regime" - communists or Ukrainian nationalists, etc.

The author has clarified the relationship between the indicators of implementation of the goals and objectives of the special department "Vineta" and the effectiveness of its advocacy impact on the population under occupation, which is expressed in the following judgments of the author: a) with high efficiency, indicators of the effectiveness of the destructive impact on legal awareness and legally significant behavior of the population of the occupied territories; b) indicators of the effectiveness of the special department "Vineta and the effectiveness of the impact on the population of the occupied territories had a highlighted vector to reduce after the second year of misanthropic conditions of Nazi occupation.

It has been established that the indicator of the effectiveness of the implementation of propaganda influence on the population during the occupation depended on objective and subjective factors. The objective ones include the following: the general military situation of the belligerent states on the Eastern Front and the conditions of occupation in which the civilian population was in a particular period; the level of logistic and financial support of the special department "Vignette"; shortage of qualified personnel during the second period of occupation.

Subjective factors included the following: the level of training of agents; information product quality; correctness and timeliness of propagandists' choice and use of methods and forms of manipulation of public consciousness; changes in the occupier's "image" in the public mood of the local population; psychological, mental, social and cultural features by the Ukrainian population's perception of Nazi propaganda.

The author has proved that the relative efficiency of propaganda influence on the population under occupation varied from high - with the maximum number of people who went to the ideologically motivated collaboration with the Nazi occupiers and participated in punitive measures, to low - with a minimum number of people among local population, who continued to collaborate with the occupier during the mass deployment of the anti-Hitler Resistance Movement.

***Keywords:** special apparatus of propaganda of Hitler's Germany, activity of special department "Vineta", special propaganda activity, information-analytical intelligence activity, population's legal consciousness of the occupied territories, influence of propaganda activity of special department "Vineta" on legal consciousness, moral and legal conformism, moral and legal conformism, reborn legal consciousness, influence of propaganda activities by the special department "Vineta" on legally significant behavior, criminal behavior of the population of the occupied territories.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Долгорученко Е. Нацистская антисемитская пропаганда: механизм психологического манипулирования массовым сознанием. *Science and Education a New Dimension: Humanities and Social Science*. 2013. Vol. 6. P. 28-31.
2. Долгорученко К. Нацистська антисемітська пропаганда на території «Генерального округу Дніпропетровськ»: історіографічний огляд. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія»*. 2013. Вип. 47. С. 193-200.
3. Долгорученко К. Організація служби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 91-97.
4. Долгорученко К. Вплив нацистської пропаганди на правосвідомість українців в умовах окупації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 82-89.
5. Долгорученко К. Нормативно-правова основа організації та діяльності Східного відділу міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих радянських територіях. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1(62). С. 21-31.
6. Долгорученко К., Сахно А. Цілі інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності спецвідділу «Вінета» в юридичних документах Третього Райху: історико-правовий аспект. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2(63). С. 6-12.
7. Долгорученко К. Завдання та методи таємної діяльності спеціального відділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Райху в умовах окупації українських територій (історико-правовий аспект). *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. Науковий вісник Служби безпеки України*. 2018. №2 (11). С. 22-29.
8. Dolgoruchenko K. The essence of analytical intelligence as a kind of

activity of the special department of "Vineta" of the Reich Ministry of education and propaganda. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2018. Special Issue № 2 (92). P. 92-95.

9. Долгорученко К. Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову поведінку українців в умовах нацистської окупації. *Visegrad Journal on Human Rights*. Dec., 2018. P. 69-74.

10. Долгорученко К. Історико-правовий підхід у методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. *Юридичний вісник*. 2019. № 3-4. С. 161-166.

11. Долгорученко К. Нациська пропаганда як фактор кризи правосвідомості українського населення в умовах окупації (1941-1944 рр.). *Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 15 черв. 2017 р.)*. Тернопіль : Терноп. НПУ, 2017. С. 18-21.

12. Долгорученко К. Вплив діяльності спецвідділу «Вінета» Міністерства просвіти і пропаганди Райху на формування правосвідомості населення в умовах окупації. *Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 12 лют. 2018 р.)*. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. С. 22-28.

13. Долгорученко К. Інформаційно-аналітична розвідка як вид діяльності спецвідділу «Вінета» Міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17 трав. 2018 р.)*. Кривий Ріг : Донецьк. юрид. ін-ту МВС України, 2018. С. 24-30.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Долгорученко Е. Нацистская антисемитская пропаганда: механизм психологического манипулирования массовым сознанием. *Science and Education a New Dimension: Humanities and Social Science*. 2013. Vol. 6. P. 28-31.
2. Долгорученко К. Нацистська антисемітська пропаганда на території «Генерального округу Дніпропетровськ»: історіографічний огляд. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія»*. 2013. Вип. 47. С. 193-200.
3. Долгорученко К. Організація служби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 91-97.
4. Долгорученко К. Вплив нацистської пропаганди на правосвідомість українців в умовах окупації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 82-89.
5. Долгорученко К. Нормативно-правова основа організації та діяльності Східного відділу міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих радянських територіях. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1(62). С. 21-31.
6. Долгорученко К. Завдання та методи таємної діяльності спеціального відділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Райху в умовах окупації українських територій (історико-правовий аспект). *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. Науковий вісник Служби безпеки України*. 2018. №2 (11). С. 22-29.
7. Dolgoruchenko K. The essence of analytical intelligence as a kind of activity of the special department of "Vineta" of the Reich Ministry of education and propaganda. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2018. Special Issue № 2 (92). P. 92-95.
8. Долгорученко К. Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу

«Вінета» на правову поведінку українців в умовах нацистської окупації. *Visegrad Journal on Human Rights*. Dec., 2018. P. 69-74.

9. Долгорученко К. Історико-правовий підхід у методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. *Юридичний вісник*. 2019. № 3-4. С. 161-166.

10. Долгорученко К. Нациська пропаганда як фактор кризи правосвідомості українського населення в умовах окупації (1941-1944 рр.). *Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 15 черв. 2017 р.)*. Тернопіль : Терноп. НПУ, 2017. С. 18-21.

11. Долгорученко К. Вплив діяльності спецвідділу «Вінета» Міністерства просвіти і пропаганди Райху на формування правосвідомості населення в умовах окупації. *Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 12 лют. 2018 р.)*. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. С. 22-28.

12. Долгорученко К. Інформаційно-аналітична розвідка як вид діяльності спецвідділу «Вінета» Міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17 трав. 2018 р.)*. Кривий Ріг : Донецьк. юрид. ін-ту МВС України, 2018. С. 24-30.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	28
1.1 Стан наукової розробки проблеми.....	28
1.2 Джерельна база дослідження.....	43
1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження	51
Висновки до Розділу 1.....	66
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОПАГАНДИ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА ТЕРИТОРІЇ РЕЙСХКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА».....	69
2.1. Організаційно-правовий, функціональний та цільовий аспекти діяльності спеціального відділу «Вінета».....	69
2.2. Види, форми та методи діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейсхкомісаріату «Україна».....	90
Висновки до Розділу 2.....	110
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦВІДДІЛУ «ВІНЕТА» НА НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ.....	113
3.1. Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення	113
3.2 Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридично значущу поведінку українського населення	139
3.3 Оцінка результативності діяльності спецвідділу «Вінета» та ефективності реалізації ним пропагандистського впливу.....	169
Висновки до Розділу 3.....	189
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТКИ.....	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Абвер (нім. Abwehr) - орган армійської розвідки та контррозвідки Німеччини.

Відділ «Антикомінтерн» (нім. Anti-Comintern / AC) – структурний підрозділ спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини.

Вермахт (від нім. Wehr — оборона, нім. Macht — сила) - збройні сили нацистської Німеччини.

КОНР (рос. Комитет освобождения народов России) - Комітет визволення народів Росії.

НКВС (рос. Народный комиссариат внутренних дел (НКВД)) - Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР.

СД (нім. Sicherheitsdienst Reichsführer-SS (SD)) — внутрішньопартійна таємна служба безпеки НСДАП, пізніше — служба безпеки рейхсфюрера СС.

СС (нім. Schutzstaffel — «Захисні загони»; нім. Schutz — захист, охорона, нім. Staffel — група, загін, команда) - військово-поліційна організація Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії.

Рейхсміністр (нім. Reichsminister) - імперський міністр Третьому Рейху.

Рейхскомісар (нім. Reichskommissar) – посада Третього Рейху, очільник рейхскомісаріату.

Рейхсдойче (нім. Reichsdeutsche) - громадяни Третього Рейху.

РСЧА – Робітничо-Селянська Червона Армія.

РВА - Російська Визвольна Армія (рос. Русская освободительная армия — РОА).

Фольксдойче (нім. Volksdeutsche) - етнічні німці, що проживали на території рейхскомісаріату і були наділені особливими правами.

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розбудови України як правової держави інформаційна безпека стає провідною складовою у системі забезпечення національної безпеки, адже об'єктами широкомасштабних інформаційних диверсій стають не лише окремі політичні й громадські інститути, а й громадянське суспільство в цілому. Основними завданнями деструктивного інформаційного впливу ззовні є деморалізація та дезінтеграція Українського народу через дискредитацію діючої влади, провокування сепаратистських настроїв у регіонах, знищення української державності.

З метою недопущення повторення негативного вітчизняного досвіду, пов'язаного з інформаційно-психологічним протистоянням у період Другої світової війни, а також для розуміння наслідків пропагандистського впливу на суспільну свідомість і поведінку населення, виникає потреба осмислення ролі та значення діяльності спецслужб у сфері інформаційної безпеки. Насамперед, мова йде про діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини – спецвідділу «Вінета», що здійснював деструктивний інформаційний вплив на українське населення в умовах окупації.

Про актуальність і перспективність цього історико-правового дослідження свідчать Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» № 37 від 23.01.2009 та Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. Дія цих актів дозволила залучити до наукового обігу значну кількість документів державних архівів України, з яких було знято гриф таємності, а також вперше дослідити правовий аспект наслідків впливу діяльності спеціального відділу «Вінета» на правосвідомість суспільства та юридично значущу поведінку його представників в умовах окупації.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці українських і зарубіжних учених з теорії та методології права, історії держави і права. Зокрема, це роботи В. Богуша, В. Боняк, В. Варенко, С. Гусарева, О. Данильяна, Ю. Калиновського, М. Кельмана, М. Козюбри, Л. Наливайко, В. Остроухова, В. Петрика, М. Присяжнюка, П. Рабіновича, І. Сердюка, Б. Скоморовського, М. Цвіка, О. Ярмиша й ін.

Доктринальною основою дослідження організації та діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини стали праці О. Белкова, Д. Веденєєва, Н. Волковського, О. Гончаренка, В. Гриневича, І. Дерейка, Д. Жукова та І. Ковтуна, Т. Заболотної, К. Кеворкяна, М. Ковалюка, Є. Корміліциної, О. Лисенка, М. Михайлюк, О. Іванкова, О. Салати, О. Окорокова, Т. Першиної, П. Рекотова, В. Шайкан, О. Штиркіної, О. Яшан, В. Яшина й ін.

Прикладні аспекти діяльності спецвідділу «Вінета» на окупованих радянських територіях знайшли своє відображення у наукових розвідках Н. Гнасевича, О. Гогуна, О. Горелкіна, Я. Жаркова, І. Петрова, В. Остроухова, М. Шевченка й ін.

За роки незалежності вітчизняні історики та правники сприяли актуалізації пошуку джерел, які уможливають історичну реконструкцію інформаційного простору в умовах окупації. Це насамперед дисертаційні дослідження М. Михайлюк «Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.)» (2006 р.), О. Салати «Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941 р.–1944 рр.)» (2010 р.); наукові статті В. Яшина «Кадровий склад Східного відділу «Vineta»: персоналії та біографічні розвідки (до постановки проблеми)» (2019 р.), «Біографічні розвідки щодо кадрового складу Східного відділу «Vineta» Міністерства просвіти та пропаганди Райху» (2019 р.).

Водночас, дотепер у вітчизняній історико-правовій доктрині відсутні фундаментальні наукові розвідки, присвячені з'ясуванню питань нормативно-

правових основ організації та функціонування спецвідділу «Вінета», як складової спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини, а також впливу його діяльності на правосвідомість та юридично значущу поведінку населення окупованої території. Цей факт підтверджує своєчасність та суспільну важливість даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження підготовлено відповідно до: Доктрини інформаційної безпеки України затвердженої Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 та Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 рр., визначених у Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2016–2020 рр. (затверджена загальними зборами Національної академії правових наук України 3 березня 2016 року).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертації полягає у вирішенні конкретного наукового завдання щодо з'ясування питань організації та функціонування спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» та впливу діяльності його підрозділу – спецвідділу «Вінета» на правосвідомість населення окупованої території.

Досягнення визначеної мети вимагає вирішення таких дослідницьких задач:

- визначити стан наукової розробки організації та діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна»;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- обґрунтувати вибір теоретико-методологічних засад дослідження;
- розкрити організаційно-правовий, функціональний та цільовий аспекти існування спеціального відділу «Вінета» в історичній ретроспективі;
- визначити види, форми та методи діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна»;
- з'ясувати особливості впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення, що

проживало на окупованих територіях;

- розкрити вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридично значущу поведінку українського населення;
- дати наукову оцінку результативності діяльності спецвідділу «Вінета» та ефективність реалізації ним пропагандистського впливу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що склались в межах адміністративно-територіальної одиниці німецького цивільного управління Рейхскомісаріату «Україна».

Предметом дослідження є організація та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна».

Хронологічні межі дослідження: 1941–1944 рр. – період організації та діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна». Нижня межа визначається датою утворення спецвідділу «Вінета», як структурної одиниці спеціального апарату гітлерівської Німеччини (червень 1941 р.), та початком діяльності на території Рейхскомісаріату «Україна» (серпень 1941 р.). Верхня межа обумовлена періодом ліквідації Рейхскомісаріату «Україна» та згортанням діяльності спецвідділу «Вінета» (квітень-грудень 1944 року).

Територія, що студіюється в роботі, охоплює терени Рейхскомісаріату «Україна» (нім. Reichskommissariat Ukraine), що складався з 6 генеральних округ (нім. Generalbezirke) – Волині та Поділля, Житомирської, Київської, Дніпропетровської та Миколаївської округ та округи Крим (частина Таврії).

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають світоглядний діалектичний, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, що забезпечили отримання достовірних і науково обґрунтованих результатів.

Світоглядний діалектичний метод пізнання забезпечив дослідження організації та діяльності спецвідділу «Вінета» у розвитку, а також у взаємозв'язку з суспільно-політичними процесами й подіями в гітлерівській Німеччині та на теренах окупованої території України у період Другої світової

війни.

З-поміж загальнонаукових методів пізнання використовувались: *формально-логічні методи* аналізу та синтезу, за допомогою яких було розкрито зміст понять, що складають предмет дослідження, виокремлено їх суттєві ознаки, здійснено класифікацію цих категорій, а також сформульовано проміжні та загальні висновки по темі; історичний метод – для з'ясування стану наукової розробки досліджуваної проблематики (пп.1.1); системний метод, за допомогою якого було визначено складові елементи інформаційної системи гітлерівської Німеччини у 1941-1944 рр. та зв'язки між цими елементами (Розділ 2); структурно-функціональний метод дозволив з'ясувати особливості організації спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини і визначити місце та роль спецвідділу «Вінета», як його невід'ємного структурного елемента, а також здійснювані ним функції (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); герменевтичний метод, що забезпечив розкриття змісту залучених до наукового обігу архівних документів, що відображають результати діяльності спецвідділу «Вінета» на території України (розділи 2, 3)..

Для вирішення окремих дослідницьких завдань використовувалися пізнавальні можливості *спеціально наукових методів пізнання*, а саме: спеціально-юридичного, який уможливив з'ясування змісту юридичних норм, що регулювали організацію та діяльність цього відділу (розділи 2, 3), порівняльно-правового, за допомогою якого було з'ясовано спільні і відмінні риси законодавства СРСР та нацистської Німеччини з питань організації та діяльності спеціальних органів і підрозділів, що здійснювали пропагандистську діяльність у період Другої світової війни; правового моделювання, що дозволив на основі аналізу історичних документів створити теоретичну модель правосвідомості населення окупованих територій України, що зазнало пропагандистського впливу з боку представників спецвідділу «Вінета» (пп. 3.1, 3.3.).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що на основі аналізу оприлюднених джерел та вперше залучених до наукового обігу архівно-документальних матеріалів з'ясовано питання організації та функціонування

спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» та впливу діяльності його підрозділу – спецвідділу «Вінета» на правосвідомість населення окупованої території.

У межах проведеного дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист:

уперше:

- на основі аналізу маловідомих науковому загалу архівних документів, визначено структуру та, частково, кадровий склад спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини, що функціонував на території Рейхскомісаріату «Україна»;

- обґрунтовано такі авторські концепти: «спеціальний апарат пропаганди гітлерівської Німеччини», «діяльність спецвідділу «Вінета», «спеціальна пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета», «інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність спецвідділу «Вінета», «спеціальна пропагандистська операція спецвідділу «Вінета», «інформаційно-аналітичний захід спецвідділу «Вінета»; «правова дійсність нацистського окупаційного режиму»; «правове життя в умовах нацистської окупації»; «вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правосвідомість»; «вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридично значущу поведінку суб'єктів»;

- надано історико-правову характеристику однієї зі спеціальних пропагандистських операцій, проведених спецвідділом «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна» у жовтні – грудні 1941 року, що мала суттєвий вплив на правову свідомість та поведінку українського населення;

удосконалено:

- дефініції (категоріально-понятійний апарат): «результативність пропагандистської діяльності; «ефективність пропагандистського впливу», «правова свідомість українського населення в умовах гітлерівської окупації», «морально-правовий конформізм», «правовий нігілізм» «перероджена правосвідомість», «юридично значуща поведінка українців в умовах нацистської окупації», «конформна правомірна поведінка», «злочинна поведінка»

колаборантів в умовах нацистської окупації»;

- теоретичні положення щодо уточнення періодизації організації та діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна»;

- підхід до розуміння нормативно-правової основи організації та діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна», включно зі спецвідділом «Вінета»;

дістали подальшого розвитку:

- теоретичні положення щодо оцінки змістовного наповнення юридичних документів, які регламентували організацію та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна»;

- концептуальні положення щодо визначення алгоритму реалізації спеціальних інформаційних операцій та актів зовнішньої інформаційної агресії в історичній ретроспективі.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретична та практична значущість дисертаційного дослідження полягає у тому, що обґрунтовані та сформульовані у ньому висновки можуть бути використані:

- *у науково-дослідній діяльності* – для подальших історико-правових розвідок функціонування нацистського окупаційного режиму на теренах України у період Другої світової війни;

- *у сфері правотворчості* – при підготовці законодавчих актів з питань забезпечення інформаційної безпеки України;

- *у освітньому процесі* – при підготовці підручників, навчальних посібників, розробленні лекційних курсів, навчальних програм із дисциплін «Історія держави і права України», «Історія держави і права», а також при розробці навчального курсу «Соціально-правові основи інформаційної безпеки» циклу дисциплін професійної та практичної підготовки майбутніх працівників Служби безпеки України.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на міжнародній та двох всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних

процесів» (м. Тернопіль, 15 червня 2017 р.), «Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Запоріжжя, 12 лютого 2018 р.), «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий Ріг, 17 травня 2018 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладені у 12 наукових публікаціях, із яких 7 статей – у наукових фахових виданнях України, 2 статті – у періодичних наукових виданнях інших держав та 3 тези доповідей, що розміщені у збірках науково-практичних заходів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 250 сторінок, з них 184 сторінок основного тексту, 36 сторінок – список використаних джерел, що складається з 395 найменувань, додатки викладено на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Багатовимірний феномен гітлерівського окупаційного режиму, що був встановлений на теренах України, а також дії та події, явища і процеси правової дійсності, що склалась в антилюдських умовах окупації, сьогодні викликають постійний науковий інтерес з боку дослідників не тільки історичних, політологічних, соціальних, але і юридичних наук.

У радянський період формування історико-правової доктрини, проблеми функціонування німецьких окупаційних органів влади та органів місцевого управління, роль та значення нацистської пропаганди в системі регулювання соціальних та правових відносин, сутність колабораціонізму як правового явища, характерного для умов окупації, досить довгий час розглядалися в контексті публікацій, які мали інший центральний предмет досліджень. До того ж, для більшості наукових розвідок характерними були використання усталених ідеологічних постулатів, гіперболізація «образу ворога», а результати дослідження мали заангажований політичний характер.

Перші спроби теоретичного осмислення юридичних аспектів існування нацистського окупаційного режиму на теренах України сягають 1960-х рр., періоду так званої «хрущовської відлиги», коли науковці робили перші спроби подолати основи сталінської догми і побудувати універсальну російськоцентричну концепцію історико-правових досліджень.

До школи радянських науковців, чії праці і сьогодні залишаються фундаментальними у історико-правовій науці, і де представлена широка документальна база, що розкриває правові проблеми функціонування окупаційного режиму, дії «окупаційного законодавства» та судочинства, юридичної діяльності органів окупаційної влади, правова оцінка проблеми

знищення мільйонів радянських громадян та військовополонених, належать роботи В. Дашичева [48] та Т. Першиної [172].

У цей період вперше публікуються збірники документів, у яких викриваються злочини гітлерівських окупантів на території СРСР. У межах цього дослідження, особливо цінними стали збірники документів, у яких представлена характеристика оперативної діяльності органів державної безпеки СРСР у довоєнні роки [84], а також репрезентовані трофейні документи, що розкривають цілі та засоби реалізації окупаційної політики гітлерівської Німеччини на східних територіях [178].

У другий період розвитку історико-правової думки (к.80-тих – 90-ті роки ХХ ст.), у вітчизняній науці починають формуватися нові концептуальні підходи до висвітлення політичних та правових аспектів функціонування нацистського окупаційного режиму, переосмислюється проблема впливу нацистської пропаганди на свідомість радянського населення. В цілому, формується україноцентрична школа наукових досліджень проблем Другої світової війни.

Методологічним плюралізмом, появою нових тенденцій в інтерпретації проблеми окупаційного періоду відзначились роботи О. Лисенка [13, 129, 130, 161]. Науковець чи не вперше зосередив увагу на проблемі сутності системи управління окупованими територіями України (1941 – 1944 рр.) [161], характеристиці структури органів апарату центрального управління, визначенню проблем кадрового забезпечення окупаційних органів на території Рейхскомісаріту «Україна».

Дослідник В. Косик у роботі «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» [231] зробив першу спробу систематизувати документи, що розкривають злочинну політику Третього Рейху відносно України та українського народу. Вагомість цієї роботи обумовлена залученням маловідомих матеріалів із німецьких архівів, а також джерел із архівів інших країн Західної Європи.

Одним із перших фундаментальних вітчизняних історико-правових досліджень є робота П. Рекотова «Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941– 1944 / Історико-правовий аспект» [193]. Дослідник висвітлив

юридичні аспекти функціонування окупаційного режиму, зокрема, організаційну структуру окупаційних органів влади, виокремив сутнісні ознаки гітлерівського режиму, охарактеризував нормативну базу, структуру, функції і завдання адміністративних та каральних окупаційних органів і встановив їх особливості у різних окупаційних зонах. Автор заклав концептуальний підхід до надання правової оцінки гітлерівського окупаційного режиму.

У зарубіжних дослідженнях, у цей час, вперше з'являється аналіз документів із американських та німецьких архівів, що розкривають сутність діяльності апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на східних окупованих територіях. Так, вагомими, в рамках нашого предмету дослідження, стали роботи Р. Бініона [273], Р. Герцштейна [24], А. Далліна [275], П. Лонгеріха [283], Р. Мюллера [284] та Дж. Райтлінжера [286], В. Рінгса [287] й ін. Зазначені науковці зосередили увагу на різних політико-правових, соціальних, морально-психологічних аспектах функціонування окупаційного режиму в країнах Європи.

Так, Р. Бініон при розкритті соціально-психологічних та юридичних аспектів «життя з ворогом», або «з нім. *Leben mit Feind*», зосередив свою увагу не тільки на соціальних та морально-психологічних аспектах взаємодії радянського окупованого населення з нацистами, але і на сутності юридичного явища – колаборації [273]. Науковець розкрив комплекс причин злочинного співробітництва радянського населення з окупантами та наголошує на відносності сприйняття місцевим населенням ідей «легітимності» захоплення нацистами східних територій (нім. «*Drang nach Osten*»), «необхідності розширення життєвого простору для німців», «расової переваги арійців над слов'янами», а також ідей «освіченого колоніалізму Рейхсдойче» та ін.

У своїй праці «Війна, яку виграв Гітлер» американський дослідник Р. Герцштейна здійснив перший комплексний порівняльний аналіз діяльності нацистських пропагандистських структур на теренах окупованих країн Європи та Радянського Союзу.

У роботі Дж. Райтлінжера вдало було висвітлено практичні умови

співіснування населення з ворогом-окупантом. Оперуючи німецькими документами періоду Другої світової війни, автор проаналізував юридичні аспекти організації та діяльності Центрального політичного бюро у справах східних окупованих територій (нім. *Zentrales politisches Büro für die Ostarbeit*), а також розкрив регіональну специфіку соціально-економічної політики німецьких органів влади на окупованих територіях [286].

Правові аспекти проблем співіснування та взаємодії окупованого населення з нацистськими окупантами, зокрема, у контексті проявів правомірної співпраці та злочинної колаборації, були вперше розкриті німецьким вченим В. Рінгсом у праці «*Leben mit Feind. Anpassung und Widerstand in Hitlers Europa 1939 B 1945*» [287].

Німецький вчений П. Лонгеріх приділив значну увагу проблемі діяльності нацистських пропагандистів, визначенню їх методів та форм роботи серед окупованого населення [283]. При висвітленні діяльності відділу пропаганди Міністерства закордонних справ та органів Міністерства просвіти і пропаганди Третього Рейху, автор розкрив специфіку функціонування цих структур переважно на територіях окупованої Європи, а також виокремив спільні і відмінні риси функцій та компетенції спеціальних органів пропаганди, встановив кількісний та якісний склад пропагандистських підрозділів нацистських відомств у різні періоди ведення інформаційного протистояння.

III період (2000-і рр. – до тепер) формування історико-правової думки, у якому були окреслені нові концептуальні підходи до розкриття проблем нормативно-правового забезпечення організації та діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини, зокрема, в межах Рейхскомісаріату «Україна», а також наданні правової оцінки наслідків впливу нацистської пропаганди на свідомість та поведінку населення. У цей період відбулось залучення до наукового обігу вітчизняними дослідниками розсекречених матеріалів кримінальних та слідчих справ НКВС-КДБ. Формуються конкретні уявлення та знання щодо організації, підготовки кадрового та агентурного складу, цілей, форм та способів реалізації діяльності спеціальних служб

гітлерівської Німеччини, зокрема спеціальних утворень Міністерства народної освіти і пропаганди, на окупованих радянських (українських) територіях. У працях сучасних зарубіжних дослідників актуалізована проблема ролі, значення та ефективності методів психологічного впливу нацистської пропаганди на свідомість цивільного населення Радянського Союзу.

Характеризуючи праці сучасних зарубіжних дослідників, що розкривають певні аспекти нашого предмету дослідження, слід детальніше зупинитися на доктринальних дослідженнях П. Лайнбарджера [126], В. Клемперера [281, 282], В. Райха [285], В. Віппермана [290], Дж. Вульфа [291] та ін. А також фундаментальних працях російських учених таких, як О. Агапова [1], О. Белкова [8], В. Горелкіна [34], Д. Жукова та І. Ковтуна [67], С. Зелінського [74], О. Іванкова [78], К. Кеворкяна [111], Є. Корміліциної [113], О. Огорокова [160], І. Петрова [174], Ф. Сініцина [204], О. Штиркіної [244, 245] та ін.

П. Лайнбарджер у своїй праці «Психологічна війна. Теорія і практика роботи із масовою свідомістю» [126] розкриває механізм нацистської пропаганди; характеризує способи та засоби здійснення аналізу суспільної свідомості населення, що стала об'єктом пропагандистського впливу; вивчає технологію планування та проведення спеціальних психологічних операцій органами Третього Рейху; визначає сильні та слабкі сторони діяльності спеціальних органів та служб пропаганди різних міністерств гітлерівської Німеччини; вирізняє фактори, які могли знизити ефективність ведення психологічної війни проти окупованого населення та ін.. Ученим уперше було висвітлено специфіку методів пропаганди відносно різних соціальних верств населення нацистської Німеччини та населення окупованих радянських територій.

Серія аналітико-документальних робіт німецького вченого В. Клемперера [281, 282], що були використані у межах даного дослідження, є унікальними автобіографічними джерелами, які розкривають аспекти суспільно-правового та повсякденного життя в умовах існування нацистського режиму. Опубліковані автором архівні документи надають унікальну інформацію щодо діяльності 5-ї

групи військового міністерства, відділу активної пропаганди генерального штабу збройних сил Німеччини та потужного пропагандистського «філіалу Вінета» [282, с.101]. Дослідник стверджує, що саме на ці відомства були покладені завдання щодо реалізації ідеологічної боротьби у межах військового плану «Барбаросса» (нім. Fall «Barbarossa»).

Австрійський учений В. Райх (нім. W. Reich), базуючись на психоаналітичному і антропологічному підходах, висвітлив соціально-психологічні та політичні процеси, що відбувалися у європейських державах в умовах панування нацистського режиму [285].

Дослідники В. Віпперман [290] та Дж. Вульф [291], спираючись на протоколи свідчень колишніх офіційних осіб Рейху, вперше торкнулися проблеми діяльності структур міністерства народної освіти і пропаганди нацистської Німеччини, зокрема, його підрозділу – «Східного відділу». Погоджуємось із позицією Дж. Вульфа відносно характеристики цільового аспекту діяльності підрозділу. Основним завданням цієї організації, визначає автор, було ведення інформаційно-психологічної боротьби з більшовиками.

Нормативно-правові аспекти організації діяльності Східного відділу Міністерства народної освіти і пропаганди Рейху, а також спеціальної діяльності його структурного підрозділу – спецвідділу «Вінета» були частково висвітлені у роботах О. Агапова, О. Белкова, В. Горелкіна та О. Штиркіної.

Найбільш вагомими дослідженнями структури, функцій та кадрового складу спецвідділу «Вінета», а також специфіки методів його діяльності на окупованих російських територіях стали роботи О. Белкова [8], Д. Жукова та І. Ковтуна [67, 68], Є. Корміліциної [113], І. Петрова [174], О. Окорокова [160] та Ф. Сініцина [204].

У роботі О. Белкова «Структура органів пропаганди нацистської Німеччини і вермахту» [8] висвітлені основні аспекти діяльності спецвідділу «Вінета». Автор акцентує увагу на сутності та значенні реалізації цим підрозділом так званих «підривних пропагандистських операцій» проти цивільного населення, що проживало на східних окупованих територіях. Автор

акцентує увагу на ролі та значенні професійної підготовки кадрів спецвідділу «Вінета», зокрема, кадрів із добровольчих російських військових формувань.

Дослідники Д. Жуков та І. Ковтун [67] вперше опублікували фрагменти матеріалів свідчень Г. Курца – голови спецвідділу «Вінета», у яких розкрито цілі, задачі та особливості функціонування цього структурного підрозділу на теренах окупованого СРСР у перший період окупації (1941 – 1942 рр.). Також учені вперше, на пострадянському просторі, оприлюднили прізвища постійного складу спецвідділу «Вінета», що діяв на окупованій території Російської Федерації, а також агентів, які проходили підготовку у пропагандистських школах Вустрау та Дабендорфу. Крім цього, вчені висвітлили роль російських колаборантів у становленні та діяльності російського філіалу спецвідділу «Вінета».

Дослідник О. Огороков у своїй праці «Особый фронт: Немецкая пропаганда на Восточном фронте в годы Второй мировой войны» [160] до наукового аналізу залучив значний масив трофейних документів, що надали змогу вченому розкрити особливості організації спеціальної пропаганди на окупованих радянських територіях, визначити сильні та слабкі сторони спеціальних інформаційних операцій, що здійснив спецвідділ «Вінета» засобами радіо та преси на певній території сучасної Російської Федерації.

На особливу увагу заслуговує дослідження Є. Корміліциної [113], яка у своїй праці охарактеризувала діяльність в цілому апарату Міністерства народної освіти і пропаганди Рейху та його спеціальних підрозділів. Авторка вперше зосередила увагу на визначенні функцій та повноважень спецвідділу «Вінета» в системі інформаційного забезпечення російських окупованих територій. Серед іншого, була фрагментарно висвітлена проблема ідеологічної підготовки російських агентів спецвідділу для роботи з окупованим населенням.

Грунтовною працею, що присвячена досліджуваній проблематиці, є робота В. Горелкіна «Пропагандистская деятельность нацистской Германии...» [34]. Автором проаналізовано структурно-функціональні аспекти пропагандистської діяльності нацистських органів, розглянуто основні напрями впливу нацистської

пропаганди на свідомість та поведінку населення в умовах окупації. Слід відзначити вагомий внесок автора у розробку класифікації видів та способів здійснення пропагандистського впливу у періоди реалізації «підготовки до агресії», «бліцкригу», «корінного перелому» та у період «повалення німецької імперії».

О. Штиркіна у дослідженні «Інформаційно-пропагандистські технології у пресі Третього Рейху» [244] вперше залучила до наукового обігу маловідомі документи із Бундесархіву, насамперед, протоколи секретних конференцій рейхсміністра Й. Геббельса. Крім цього, авторка визначила принципи інформаційної політики нацистів та особливості реалізації антирадянської пропагандистської кампанії.

Деякі юридичні аспекти реалізації пропагандистської діяльності нацистського спецвідділу «Вінета» на окупованих територіях СРСР, зокрема у контексті дослідження феномену злочинної колаборації російського населення із нацистами, розкриті у роботах М. Семіряги [202], С. Чуєва [250], М. Філоненка [253], О. Шаваєва [232], К. Шварцкопфа [242] та інших.

Теоретико-прикладні аспекти реалізації інформаційно-психологічного протистояння Третього Рейху з Радянським Союзом розкрито у працях сучасних російських науковців таких, як М. Волковського [19], В. Крисько [100] та І. Мощанського [149]. У роботах зазначених дослідників присутня актуалізація юридичних аспектів ведення інформаційної війни, надається політико-правова оцінка діяльності державних органів пропаганди як Радянського Союзу, так і гітлерівської Німеччини, класифікуються методи, форми та засоби інформаційного впливу тоталітарних держав тощо.

Серед праць вітчизняних дослідників цього періоду, що присвячені проблемам організації та діяльності спецвідділу «Вінета» Імперського міністерства просвіти і пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна», слід відзначити, перш за все, наукові розвідки О. Гогуна [26], М. Михайлюк [147, 148], О. Салати [198-200], О. Фоміна [255, 256], О. Яшан [265-267], В. Яшина [268, 269] та ін. У працях указаних авторів здійснено історичну

реконструкцію різних аспектів окупаційного минулого, визначено сутність та специфіку існування інформаційного простору в умовах окупації, а також здійснена перша спроба визначити місце та роль у інформаційному забезпеченні Рейхскомісаріату «Україна» спецвідділу «Вінета».

Наукові розвідки О. Гогуна присвячені проблемам визначення ключових політико-правових концептів нацистської пропаганди, а також оцінці ефективності впливу пропаганди на суспільну свідомість, зокрема радянського населення. Автор залучив до наукового обігу матеріали нацистської агітації, фотодокументи, а також вперше здійснив аналіз доповідей Міністерства закордонних справ Німеччини щодо ефективності пропаганди і політичної агітації радянського керівництва та доповідей міністра внутрішніх справ Німеччини, рейхсфюрера і шефа німецької поліції про диверсійну та спеціальну пропагандистську діяльність на теренах СРСР [26].

У дисертаційній роботі М. Михайлюк «Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944 рр.) вперше було оприлюднено розсекречені архівні матеріали, що розкривають особливості пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна». Науковцю вдалося частково встановити кадровий та агентурний склад спецвідділу «Вінета», що діяли на українських та російських територіях. Аналізуючи матеріали документів державних архівів України, авторка доводить, що серед співробітників «Вінети» переважали російські та українські емігранти, ідейні добровольці та остарбайтери.

Вагомий внесок у висвітленні проблем інформаційного протистояння між СРСР та Третім Рейхом, зокрема, ролі у ньому спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди, зроблено дослідницею О. Салатою. Окрім аналізу організації пропаганди в системі державних органів нацистської Німеччини, класифікації організаційно-правових засад функціонування окупаційних органів пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна», авторка зосередила увагу на сутності впливу нацистської пропаганди на свідомість населення окупованих територій. Наукові розвідки дослідниці

відрізняються наявністю потужної джерельної бази, що складають, переважно, неопубліковані або маловідомі архівні матеріали фондів німецького архіву (нім. Bundesarchiv) та Державного Російського воєнного архіву.

В. Яшин одним із перших серед вітчизняних дослідників, використовуючи матеріали вітчизняних та зарубіжних архівів, актуалізував проблему кадрового забезпечення Східного відділу «Vineta». Особливо цінними в роботах є документальні підтвердження позиції автора відносно високого ступеню професійності кадрового складу спецвідділу «Вінета». Автор доводить, що до спецвідділу були залучені представники майже всієї політичної, інтелектуальної, військової та творчої еміграції з теренів колишньої Російської імперії [269, с.198].

Вагоме значення для формування проблеми впливу пропагандистської діяльності нацистів на правову свідомість та юридично значущу поведінку українського населення в умовах гітлерівської окупації мають роботи О. Гончаренка «Правова природа органів місцевого управління цивільної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: юридична теорія та окупаційна практика (1941–1944 рр.)» [31], І. Грідіної «Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)» [38], І. Дерейка «Місцеві формування німецької армії та поліції у Рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944 роки)» [51], О. Яшан «Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації (1941-1944 рр.)» [265] та ін.

Так, у роботі І. Дерейка вперше на вітчизняному просторі актуалізована проблема протиправної або злочинної діяльності колабораційних українських збройних формувань та поліційних структур, а також спеціальних формувань агітаційно-пропагандистського апарату. І хоча автор не досліджував діяльність спеціального відділу «Вінета», проте аналіз організаційно-правового, цільового та функціонального аспектів діяльності інших нацистських спеціальних структур є цінним у межах даного дисертаційного дослідження.

Буденний рівень суспільної правової свідомості, що сформувався в результаті повсякденної людської практики в умовах існування нацистського

окупаційного режиму, а також правові почуття, настрої, переживання були висвітлені у фундаментальній праці О. Яшан «Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації (1941-1944 рр.) [265]. Дослідниця підкреслює, що вивчення форм, методів і наслідків впливу діяльності нацистського пропагандистського апарату на свідомість місцевого населення є важливою і маловивченою науковою проблемою. Вперше було зосереджено фокус уваги на ступені впливу нацистської пропаганди на свідомість населення, охарактеризовано процес трансформації ставлення українців до «нового порядку» і радянської влади протягом усього періоду нацистської окупації. Авторка вивчила соціокультурний аспект людського буття в окупації, оскільки, на думку О. Яшан, саме він визначає процеси формування ціннісних установок, світоглядних переконань та правових позицій суспільства.

У вищезазначеній монографії І. Грідіної [38] також розкриваються важливі аспекти проблеми впливу нацистської пропаганди на свідомість та поведінку населення в умовах окупації. Автор визначає механізми та засоби ідеологічно-психологічної обробки різних верств населення, аналізує сутнісні риси ідейних та поведінкових реакцій більшості на нацистську пропаганду. В цілому, дослідниця доводить, що пропагандистські акції гітлерівських окупантів зазнали поразки. Якщо з формального погляду, акції були проведені досконало, то зміст пропаганди мав суттєвий недолік – не враховувались, а подекуди і ігнорувались особливості менталітету і духовного життя українського народу, який, опинившись у стані соціальної катастрофи, віднайшов сили протистояти духовному підкоренню [38, с.130].

Теоретичними та прикладними аспектами проблеми радянсько-німецької пропагандистської війни, а також інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Рейху на окупованих радянських територіях, займалися такі вітчизняні вчені, як О. Бусол [14], В. Варенко [15], Я. Жарков [66], В. Остроухов та Л. Компанцева [81, 108, 170], Б. Кормич [114], О. Курбан [123, 124], В. Македонская та В. Шестова [138], В. Петрик [173], М. Присяжнюк [180] та багато інших.

Зокрема, колективом авторів на чолі з В. Остроуховим було зосереджено увагу, перш за все, на таких проблемах як організація пропагандистського апарату Вермахту та інших спецпідрозділів, а також технології реалізації спеціальної пропаганди на окупованій нацистами території України [170]. Даючи характеристику особливостям ведення німецької спеціальної пропаганди в Україні, автори зробили цінний умовивід щодо її ступеню результативності. Так, було доведено, що ефективність впливу німецької пропаганди залежала не стільки від застосування конкретних способів та засобів інформаційного впливу, скільки від сподівань українського народу на звільнення від більшовицької диктатури й відновлення власної державності, від внутрішньої готовності до співпраці.

Науковець В. Варенко у роботі «Інформаційно-аналітична діяльність» [15] також приділив належну увагу вивченню теоретичних та прикладних аспектів інформаційно-аналітичної діяльності радянських та нацистських спецпідрозділів часів Другої світової війни. Важливим є концептуальний аналіз юридичних основ ведення інформаційно-аналітичної діяльності, характеристика категоріально-понятійної системи та методів реалізації аналітики у процесі реалізації інформаційної війни. Визначені автором принципи юридичної оцінки та класифікації нормативних актів відносно сучасної інформаційно-аналітичної діяльності спецпідрозділів, лягли в основу аналізу нормативно-правової бази діяльності спецвідділу «Вінета», здійсненого в межах даного дослідження.

Серед представників суспільствознавчих наук, які досліджували проблему впливу пропаганди на суспільну свідомість, слід назвати Н. Гнасевича [25], В. Гриневича [36], О. Данильяна [43-47], Ю. Калиновського [85-88], В. Ліпкана [134], А. Лук'янець [135], Т. Мартинюка [145], В. Нестеренка [154], Є. Надиніну [150] та ін.

Найбільш вагомими історико-правовими дослідженнями генези формування суспільної правової свідомості та поведінки українців представлені у роботах Т. Герасимова [22], О. Гончаренка [27, 32], В. Гриневича [36], О. Данильяна [43], Ю. Калиновського [85, 86], М. Куницького [99], М. Ковалю

[101], В. Нестеренка [154], І. Полонки [181, 182], О. Ярмиша [262] та ін.

Наукові розвідки О. Данильяна та Ю. Калиновського містять концептуальні положення історико-філософського та історико-правового характеру щодо проблем формування правосвідомості та правової поведінки в умовах панування тоталітарного режиму, зокрема радянського та нацистського.

О. Данильян, досліджуючи феномен тоталітарної правосвідомості і правової культури, серед іншого, довів, що вони є породженням політичної системи, а тому вивчати їх необхідно саме як соціально-політичні та правові феномени [43, с.97].

Цікавою є також авторська характеристика сутності тоталітарної правосвідомості і правової культури, що була здійснена через призму вивчення методів тотального впливу на свідомість суспільних мас. При цьому О. Данильян стверджує, що у суспільстві неодмінно відбувається негативно спрямована деформація правової свідомості, а квазіправо стає знаряддям реалізації цілей пролетарської революції чи диктатури правих націоналістів.

На філософсько-правових аспектах проблеми деформації правосвідомості зосередив свою увагу Ю. Калиновський. Вагомими є умовиводи автора відносно специфіки формування правосвідомості народу в умовах демократії та «правосвідомості натовпу» в умовах існування тоталітарного режиму. Так, «правосвідомість натовпу», вчений називає «антиправосвідомістю», яка відображає антиправове буття, нерозуміння права та юридичної культури, недотримання прав і свобод людини та громадянина [85, с.82 - 83]. Хоча, відзначає Ю. Калиновський, в умовах функціонування нацистського режиму, наявність виступів народних мас проти окупантів пов'язана саме з певною позитивною трансформацією правосвідомості - з усвідомленням певною групою осіб необхідності відстоювати свої права або відновлювати втрачену справедливість та рівність. На думку Ю. Калиновського, цей факт свідчить про наявність в українському суспільстві думаючих, активних та освічених громадян, які здатні були, попри значний вплив пропаганди, усвідомлювати свої права та вести боротьбу за них.

О. Ярмиш у роботі «Соціальний вимір права в історико-правових дослідженнях» [262] актуалізує проблему конфронтації держави і суспільства в історичній ретроспективі. Серед інших актуальних аспектів зазначеної проблеми, науковець здійснив аналіз соціальних, зокрема, інформаційних чинників, що впливають на негативне викривлення правосвідомості українців.

Вагомою, у межах нашого дослідження, є робота Е. Надиніної «Теоретико-правовий аналіз впливу інформаційних технологій на правосвідомість» [150]. Шляхом компаративного аналізу результатів впливу інформаційних технологій ХХ ст. на суспільну правову свідомість, авторка визначила дієві способи інформаційного впливу на певні рівні правосвідомості, зокрема, на рівень буденної правосвідомості.

Характер, форми та механізм впливу пропаганди на суспільну правову поведінку також актуалізували у своїх працях вітчизняні дослідники.

Так, О. Яшан [270] у контексті зазначеної проблематики зазначає, що негативні прояви правомірної поведінки в умовах нацистської окупації, в цілому, мали ситуативний вимушений характер і, скоріше за все, були соціально-психологічною реакцією на вплив пропаганди та спеціальної діяльності пропагандистських підрозділів. Основними виявами соціально-правової патології, що стали результатом негативного впливу гітлерівської пропаганди, стали расистські та шовіністичні переконання, злочинна співпраця з окупантом, побутова злочинність, алкоголізм, суїцидальність тощо.

У історико-правовому дослідженні А. Іваненка, предметом якого став кримінальний процес як засіб регулювання правомірної поведінки місцевого населення Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації [77], розкрито особливості проявів юридично значущої поведінки населення. На думку автора, більшість населення проявляла стійке негативне ставлення як до окупаційних законів, так і до сталінської карально-репресивної системи правового регулювання. В умовах злочинного порядку та примусу суспільна поведінка українців, в цілому, зберігала правомірний позитивний характер.

Досліджуючи, на матеріалах архівних справ, проблему наслідків впливу

нацистського режиму на населення в умовах окупації колектив авторів - В. Васильєва, Т. Гапієнко, О. Лисенко, Р. Подкура, у 2019 році публікує фундаментальне дослідження під назвою «Насильство над цивільним населенням. Документи органів держбезпеки. 1941-1943» [151, 152]. Переважна більшість архівних документів була вперше введена до наукового обігу. Фактично, опубліковано документальні підтвердження реалізації нацистами та українськими колаборантами масових військових злочинів та злочинів проти людства – факти знищення євреїв та ромів, масштабні вбивства представників партійно-радянського активу, арештантів у тюрмах тощо. У межах даного дисертаційного дослідження, цінними стали відомості із агентурних та інформаційно-аналітичних записок про насильство нацистів над цивільним населенням; із довідок про діяльність окупаційної адміністрації, військових формувань, спецслужб нацистської Німеччини; протоколи допитів із архівно-кримінальних справ щодо розслідування вбивств місцевого населення та ін.

Таким чином, аналіз вищезазначених наукових праць, присвячених проблемі діяльності спецвідділу «Вінета» Імперського міністерства просвіти і пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна», надає підстави зробити наступні висновки:

- для наукових історико-правових досліджень радянського періоду характерні певна ідеологічна заангажованість, деперсоналізованість, відсутність репрезентативної джерельної бази досліджень та значне перебільшення ролі військово-партійних організацій у ідеологічній війні. Проте, починаючи з 60-70-х років, проблема пропагандистського протистояння спецслужб в умовах ведення Великої вітчизняної війни, попри збереження таємності більшості документів, набула наукового значення. У роботах вперше був представлений аналіз законодавчої регламентації організації і функціонування нацистських спеціальних структур. Для зарубіжних досліджень цього періоду, характерні критичний аналіз архівно-документальної бази та наявність певних оцінок відносно впливу пропаганди на населення в умовах гітлерівської окупації;

- сучасна українська наукова школа представлена широким спектром

історичних, історико-правових, політологічних та юридичних праць, що розкривають різні аспекти організації та діяльності нацистського спецвідділу «Вінета» на окупованих українських територіях. Особливо цінними, у рамках нашого дослідження, є комплексні розвідки вітчизняних юристів щодо надання правової оцінки спеціальній пропагандистській діяльності спецвідділу в умовах реалізації інформаційно-психологічного протистояння періоду Другої світової війни;

- проблема впливу пропагандистської діяльності нацистського спецвідділу «Вінета» на деформацію суспільної правосвідомості та правової поведінки в умовах окупації є недостатньо вивченою та претендує на подальше дослідження, зокрема, у межах історико-правового підходу.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу даного дослідження складає комплекс опублікованих документів періоду радянсько-німецького військового протистояння, оригінальних фотодокументів фондів Федерального архіву Німеччини, а також неопублікованих маловідомих матеріалів державних архівів України. Виходячи із цього, вважаємо за необхідне об'єднати ці джерела, що розкривають певні аспекти предмету дослідження, у такі групи:

1) опубліковані збірники документів, які містять законодавчі акти Третього Рейху та СРСР, а також документи публічно-правового характеру, службові звіти й офіційне листування;

2) неопубліковані матеріалами справ державних архівів України (матеріали слідчих справ НКВС, позасудового діловодства, оперативні матеріали правоохоронних органів КДБ та СБУ України, з яких знято гриф таємності);

3) опубліковані документи із Федерального архіву Федеративної республіки Німеччини (нім. Bundesarchiv): нормативно-правові акти міністерства просвіти і пропаганди Рейху; оперативні матеріали таємної поліції, СС, СД;

розпорядження, спеціальні інструкції, звіти спецвідділу «Вінета», а також статистично-описові матеріали, офіційні періодичні видання Рейху, особові справи.

Перша група джерел включає опубліковані документи вищих державних органів влади СРСР та Третього Рейху, що містять інформацію загального характеру про цілі, завдання та способи реалізації окупаційної політики нацистів на території України. Серед них слід виокремити такі підгрупи джерел:

- а) опубліковані документи нацистських розпорядчо-виконавчих органів влади;
- б) опубліковані документи радянських розпорядчо-виконавчих органів;
- в) опубліковані документи радянських органів державної безпеки.

Перша підгрупа – це опубліковані директиви, розпорядження, звіти Міністерства східних окупованих територій, Міністерства просвіти і пропаганди, німецького військового командування, звіти айнзацгруп, поліції, місцевих та інших окупаційних органів, що діяли на теренах України. Це, зокрема, збірник опублікованих трофейних документів Н. Маковської «Архіви окупації. 1941-1944 рр.» [5], В. Дашичева «Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки, документы и материалы» [48], В. Косика «Україна в Другій світовій війні у документах» [110], В. Немятого «Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни» [82] та ін..

Другу підгрупу складають опубліковані документи радянських розпорядчо-виконавчих органів, а саме документи міністерств, відомств, військових інституцій, звітів радянських підпільних партизанських та партійних органів, надзвичайної комісії з встановлення збитків, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками та ін.[82, 94, 95, 172, 176, 178, 207, 208, 231].

Третя підгрупа – це оприлюднені та опубліковані у роки незалежності України документи радянських органів державної безпеки.

Зважаючи на предмет дослідження, окремої уваги заслуговують нещодавно видані збірники розсекречених документів Галузевого державного

архіву Служби безпеки України [83, 84, 94, 95, 151, 152, 166, 167, 190, 191], які містять накази, директиви та інструкції вищих органів влади СРСР щодо організації діяльності спеціальних органів державної безпеки у боротьбі з фашистськими окупантами; оперативні повідомлення, спецповідомлення, доповідні записки оперативно-чекістських груп про організацію роботи нацистських окупаційних органів; доповідні та повідомлення про настрої населення і військовослужбовців, їх реагування на події в світі, військові, внутрішньо та зовнішньополітичні акції СРСР; документи секретного та несекретного діловодства, що розкривають аспекти діяльності, зокрема, нацистських спецслужб, а також оперативно-статистичну звітність, матеріали особових та робочих справ агентів КГБ УРСР, кримінальних справ на реабілітованих та нереабілітованих осіб.

У 2000-х роках було опубліковано два збірника документів радянських спецслужб, що містять унікальні відомості про організацію діяльності спецвідділу «Вінета» на окупованих територіях. Це збірник під редакцією К. Олександрова «Под немцами. Воспоминания. Свидетельства. Документы. Историко-документальный сборник» [176] та «Радянські органи державної безпеки червень 1941 р. – травень 1945 р. : документи ГДА СБУ України» [190, 191], в яких представлені інструкції та накази очільників спеціального апарату пропаганди, документи із службового листування, а також агентурні донесення та плани агентурно-оперативних заходів спецвідділу «Вінета».

Друга група джерельної бази дослідження - це неопубліковані матеріали справ із державних архівів України. Так, у Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України (м. Київ) зібрано значний масив трофейних документів, що розкривають організаційно-правові аспекти діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини. У фонді КМФ-8 «Колекція мікрофотоментів нацистських окупаційних установ, армійських груп та їх тилкових підрозділів» зосереджено окрім оперативних документів груп армій «Південь», їх тилкових охоронних та поліцейсько-жандармських підрозділів, й матеріали директивно-розпорядчого спрямування

(донесення, звіти, ділове листування) німецьких адміністративних установ, які містять відомості про нормативне забезпечення, організацію та особовий склад німецьких органів пропаганди на окупованих територіях України.

Зокрема, у даному дисертаційному дослідженні нами проаналізовано й залучено до наукового обігу відомості з таких фотодокументів: «Листування між міністерством Розенберга й Геббельса», «Листування з Міністерством пропаганди стосовно німецької пропаганди на Сході», «Напрямки ведення пропаганди в Україні (від Рейхсміністерства окупованих східних областей)», «Записки для фюрера стосовно кордонів Рейхскомісаріату Україна, про взаємовідносини між Східним міністерством і міністерством пропаганди», «Звіти керівників німецької цивільної адміністрації рейхскомісаріата «України», «Листування з відділом пропаганди про його особовий склад, про створення умов для проведення пропагандистської роботи в Україні (1941 – 1943)» [301-302].

У фонді 3206 «Рейхскомісаріат України (м. Рівне). Відділ Преси і пропаганди» [303-313] містяться матеріали щодо функціонування нацистських органів влади та пропагандистського апарату, а також німецькі бюлетені, в яких друкувались інструкції із проведення пропагандистської кампанії для співробітників українських редакцій.

Із фонду 3676 «Штаб імперського керівника А. Розенберга для окупованих східних областей, м. Берлін, м. Київ» [314-325] ми послуговувалися зібраними офіційними бюлетенями Центрального відділу служби пропаганди міністерства просвіти і пропаганди Рейху, документами центрального кінооб'єднання «Ост» та про організацію інституту у справах Сходу в м. Берліні, а також доповідними записками про підготовку й використання пропагандистських матеріалів, вказівками керівника відділу пропаганди про використання радянських статей, газет і журналів з метою контрреволюційної пропаганди, а також оригіналами машинописних примірників агітаційно-пропагандистських статей німецьких газет, що видавалися на східних окупованих територіях, включно, українських.

У межах предмету нашого дослідження важливим є перший і четвертий

описи фонду 3676. Основною документальною базою дослідження стали: справи № 31 «Листування з штабом про залучення місцевих наукових працівників до розробки агітаційно-пропагандистських статей», №14 «Документи про організацію в Берліні інституту і бюро у справах Сходу (листування, доповіді, журнали)», № 123 «Матеріали про діяльність німецько-фашистського виробничого об'єднання «Вінета», що діяло у співпраці з українськими буржуазними націоналістами (циркуляри, інструкції, списки, листування)», № 161 «Документи про фашистську пропаганду серед населення України, контроль за кореспонденцією і настроями населення», № 296 «Справи відділу пропаганди німецько-фашистської адміністрації в окупаційних областях», № 332 «Документи відділення «Вінета» відділу пропаганди «Схід» Міністерство пропаганди» – де зібрані оригінальні німецькомовні документи, що розкривають відомості про структуру, функції спецвідділу, а також особливості реалізації спеціальних пропагандистських операцій. Цінними є відомості про здійснення агентами спецвідділу «Вінета» роботи з моніторингу змін політичних настроїв місцевого населення. Не менш важливе значення мали і матеріали особових справ, що були сформовані німцями на кожного співробітника спецвідділу «Вінета» Східного відділу Міністерства народної освіти й пропаганди Рейху у період з червня 1941-го по листопад 1943 року.

Матеріали центрального державного архіву громадських об'єднань України (м. Київ), фонд 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України» [328-333] надали можливість ознайомитись із повідомленнями оперативної групи НКВС на адресу М. Хрущова про морально-психологічний стан на окупованій німцями території, донесеннями та звітами НКВС, партизанських з'єднань, інформаційних бригад ЦК КП(б)У про окупаційний режим та становище в соціальній сфері, а також звітами нацистських генерал- і гебітскомісарів Е. Коху, поліції безпеки й СД, представникам відділу пропаганди генеральних комісаріатів про політичні настрої населення й особливості реалізації нацистської пропаганди в окупованих регіонах України.

Фонд 57 «Колекція документів з історії Комуністичної партії України»

містить важливі оригінальні документи про політичні настрої серед місцевого населення, відомості про ефективність проведення німецької пропаганди в Україні, а також повідомлення, звіти, доповідні записки, довідки НКВС УРСР, УШПР, Головного розвідувального управління Червоної Армії, що висвітлюють регіональну специфіку нацистської політики пропаганди, зокрема в генерал-губернаторстві та на території зони військового управління, а також відомості про найбільш значні воєнні і політичні події того часу, зокрема й про збройну боротьбу партизан на окупованій території [335-341].

У галузевому державному архіві Служби безпеки України (м. Київ) зосереджено не менш важливі та цінні документи, що розкривають юридичні аспекти організації та діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна». Так, у фонді 6 «Колекція архівно-кримінальних справ на реабілітованих осіб» [343-344] та у фонді 65 «Оперативно-розшукові справи ВУНК-КДБ УРСР КДБ УРСР. (1919-1989)» [347-348] містяться кримінальні справи на засуджених та реабілітованих радянських громадян, які проживали на окупованій території і які несли службу у нацистських центральних та місцевих органах влади, а також у пропагандистських та політичних спеціальних органах влади. Матеріали справ дають можливість дослідити особливості взаємодії цивільних та спеціальних органів пропаганди із системою поліцейських та каральних структур на окупованій території України.

У оперативно-розшукових справах ВУНК-КДБ УРСР та КДБ УРСР зосереджені документи, у яких знаходимо відомості про основні напрями діяльності спецвідділу «Вінета» Імперського міністерства просвіти і пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна» та інформацію про специфіку агентурної роботи спецвідділу «Вінета» на території Дніпропетровської області у період з 18 вересня 1941-го по 25 жовтень 1943 року, а також загальні відомості щодо таємної діяльності агентів спецвідділу «Вінета» у м. Києві за період з квітня 1942-го по листопад 1943 року.

У Державному архіві Служби безпеки України у Дніпропетровській

області знаходяться справи [351-395], що розкривають відомості про регіональну специфіку діяльності спецвідділу «Вінета». Довгий час архів функціонував винятково для забезпечення оперативних потреб цієї служби і переважна більшість документів мали грифи «Секретно», «Совершенно секретно», «Лично» і т. д. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1994 р. № 206, на Державний архів СБУ було покладено функції централізованого обліку, зберігання і використання документів, що мають оперативну, наукову та історико-культурну цінність. Однак тільки після Указу Президента України від 23 січня 2009 р. № 37 «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» науковці реально отримали доступ до розсекречених матеріалів.

Так, у 2013 році було повністю розсекречено фонд 1, у справах якого наявна інформація про організацію, реалізацію та наслідки діяльності спецвідділу «Вінета». Мова йде, насамперед, про відомості, зокрема біографічні, на агентурний та кадровий склад спецвідділу, які здійснювали пропагандистську та іншу діяльність на території Рейхскомісаріату «Україна», а також матеріали кримінальних справ, порушених проти українських колаборантів, що несли службу в окупаційних каральних органах на території Дніпропетровської області (вересень 1941 р. – вересень 1943 р.).

На основі аналізу вищезазначених справ автор здійснив першу спробу розкриття наступних аспектів проблеми: 1. Сформовано уявлення про структуру та кадровий склад адміністративних та каральних органів окупантів у генеральній окрузі «Дніпропетровськ»; 2. На основі трофейного списку на агентів відділу пропаганди та агентів спецвідділу «Вінета» (за 1943 рік) частково встановлені особи, що здійснювали пропагандистську діяльність на окупованих українських територіях; 3. Визначено сутність та ознаки злочинної діяльності журналістів і пропагандистів, зокрема, які працювали у «Дніпропетровській газеті» (1942 - 1943 рр.) тощо.

Окрему групу документів складають справи, у яких містяться відомості

щодо оцінки результативності діяльності спецвідділу «Вінета» [304; 325; 341; 349; 350; 371; 374; 377; 391; 393;] та ефективності реалізації ним пропагандистського впливу в умовах гітлерівської окупації [315; 322; 326; 337; 339; 348; 344].

Особливо цінними для розкриття предмету дослідження виявилися матеріали, що характеризують зміни суспільних та політичних настроїв українського населення, зокрема в межах Рейхскомісаріату «Україна» [323; 326; 394;].

Третю групу документів джерельної бази даного дослідження складають оцифровані матеріали німецьких архівів, зокрема, Федерального архіву Німеччини (нім. Bundesarchiv) [293 - 300]. До наукового обігу було залучено: а) розсекречені директиви, інструкції та протоколи міністерства народної освіти та пропаганди (за період з березня 1933 року по квітень 1945 року; б) таємні інструкції штабу верховного головнокомандування (ОКВ) щодо застосування пропаганди на Сході; в) нормативні документи, що регламентували діяльність Східного відділу (нім. «Abteilung Ost») міністерства народної освіти та пропаганди; г) матеріали політично-пропагандистських видань «Europaischer informations-dienst» (укр. «Європейська інформаційна служба») та «Propaganda-Material-Dienst» (укр. «Служба пропаганди й преси») Східного відділу міністерства народної освіти й пропаганди Рейху; д) звітні документи очільників спецвідділу «Вінета» (нім. Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraume.V.) щодо пропагандистської діяльності на окупованих територіях Сходу та ін.

У рамках даного дослідження, особливо цінними виявилися матеріали фонду «Koblenz. Bestand NS-18. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda. Abteilung für die besetzten Ostgebiete (Ost)» та фонду «BArch, Berlin. R 55 Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda (Promi), 1933-1945», де розміщені фотокопії більшості документів Департаменту окупованих східних територій (Схід) міністерства освіти і пропаганди Рейху, що висвітлюють аспекти практичної реалізації спеціальної пропагандистської та аналітично-

розвідувальної діяльності спецвідділу «Вінета».

У справі «ZS-0412. Kurz H. «Vineta» [299] заходимо матеріали, що висвітлюють особливості організації спецвідділу (від моменту створення генерального реферату «Східний простір» (Generalreferat Ostraum) до остаточного утворення таємного спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Рейху). У цій справі містяться: біографічні відомості щодо кадрових співробітників спецвідділу «Вінета» російського та українського секторів; відомості (звіти за лютий – червень 1941 р.) щодо діяльності спецвідділу «Вінета» у період головування Х. Курца (21 червня 1941 р. – 10 листопада 1941 року).

Отже, комплекс джерел, на підставі яких виконано дане дослідження, складають матеріали більше, ніж 20 архівних фондів 5-ти архівних установ. Вагомим для даного дисертаційного дослідження є залучення комплексу офіційних німецькомовних джерел (опублікованих і неопублікованих), які розкривають унікальні відомості щодо організаційно-правового, цільового, функціонального аспектів, а також напрямів відкритої та таємної діяльності спецвідділу «Вінета» Імперського міністерства просвіти і пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна».

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Методологія юридичних досліджень базується на принципах, підходах та методах пізнання, зокрема світоглядному діалектичному, загальнонаукових та спеціально-наукових методах. Це вимагає звернення до формально-логічних законів пізнання юридичних явищ та процесів, таких як: закону суперечності сутності юридичного мислення; закону взаємного переходу кількісних змін у розвитку змісту юридичного мислення в якісні зміни його структури; діалектичного заперечення минулого стану юридичного мислення його майбутнім станом, який завжди буде містити у собі певні елементи його

попереднього змісту, але які вже трансформувалися у нові якості [47, с.14].

О. Вознюк наголошує, що в основі юридичного дослідження закладений універсальний теоретико-методологічний принцип наукового пізнання, який відображає діалектичну парадигму розвитку юридичного явища та процесу. На його думку, діалектична парадигма має класичний тріадний характер пізнання, що реалізується як: 1) лінійна модель, 2) циклічна модель та 3) синергетична модель. Так, лінійно-циклічна модель наукового пізнання явища чи процесу реалізується у діалектичних схемах: теза → антитеза → синтез; тотожність → відмінність (протилежність) → нова тотожність; єдине → множинне → ціле; симетрія → асиметрія → їх синтез [21].

Синергетична ж модель, де інтегруються досягнення перших двох, характеризується формуванням нового інтеграційного комплексного знання, що відповідає сучасним викликам розвитку науки і демонструє якісне використання міждисциплінарного підходу до пізнання [47, с.20].

Тож у сучасній юридичній науці дедалі більше актуалізуються пошуки нових синергетичних методологічних підходів щодо пізнання суспільно-політичної та правової реальності, особливо при дослідженні юридичних явищ та процесів у історичній ретроспективі.

Вітчизняний правник М. Козюбра зауважує: «у процесі історичного розвитку змінюються як кількісно, так і якісно явища, які становлять об'єкт дослідження загальної теорії держави та права, що обумовлює необхідність більш високого рівня їх пізнання, використання нових підходів і методів, досягнень інших наук, вивчення нових зв'язків та властивостей вказаних явищ. У зв'язку з цим, є потреба у переосмисленні або ж навіть уточненні підходів та методів юридичних досліджень, зокрема, галузі історії держави і права» [105, с. 30].

Інший вітчизняний учений, М. Костицький, з цього приводу зазначає, що за більш ніж двадцятирічний період незалежності, вітчизняна історико-правова наука так і не змогла запропонувати кардинально нової методології вивчення правової дійсності. Закономірно, що під впливом революційних подій та росту

рівня політичної і правової свідомості населення, має загострюватись увага до історико-правової традиції пізнання. Однак така ситуація не справляє визначального впливу на науку, яка і надалі зберігає пережитки минулого [111, с.12].

Слід погодитись, що подальша інтенсифікація та розширення предметного поля юридичних досліджень, вимагають від науковця задіяння синергетичної моделі методології, зокрема, при вивченні суспільно-політичних подій, юридичних явищ та процесів у контексті історичного минулого. Вагомий внесок у розробку основ синергетичної моделі методології історико-правових досліджень здійснили такі філософи, як З. Бжезінський, І. Валлерстайн, Б. Кістяківський та багато інших.

Серед радянських теоретиків права, що займались проблемами парадигмальної єдності правознавства як синтезу існуючих підходів до права та історії держави і права, слід відзначити роботи М. Кельмана [90-92], М. Ковалевського [101], І. Ковальченка [102], В. Козлова [104] та інших.

Сучасні вітчизняні правники С. Гусарев та О. Тихомиров [39], М. Дамірлі [42], М. Козюбра [105], Д. Шигаль [233-239], О. Ярмиш [259-262] та інші вдалось обґрунтувати основні засади плюралістичної методологічної концепції вітчизняної історії держави і права.

Проте і досі, у контексті плюралістичної методологічної концепції вітчизняної науки історії держави і права, не вирішеною залишається проблема співвідношення методу і підходу. Як зазначає М. Кельман, терміни «метод», «підхід», «спосіб дослідження» далеко не завжди науковці розрізняють за змістом та методологічними сенсами [91, с. 206].

Розрізняючи метод і підхід як окремі засоби пізнання, В. Козлов відзначає, що методологічний підхід є «основним шляхом, стратегією вирішення поставленого наукового завдання» [104, с. 87–88]. Звідси, методологічний підхід наукового дослідження визначає, з одного боку, основний категоріальний апарат наукової проблеми, а з іншого – є інструментальним базисом дослідження, схемою постановки концептуальної проблеми із конкретними способами її

вирішення.

Обґрунтування категорії «підхід», її змісту і структури має місце у фундаментальній теоретичній праці С. Гусарєва та О. Тихомирова [39]. Автори зазначають, що методологічний підхід є основним компонентом парадигми і містить у собі спеціальні взаємозалежні принципи та методи дослідження.

Серед базових підходів при вивченні державно-правових явищ та процесів, науковці виділяють: історичний (принципи та методи відтворення історичних процесів та фактів); логічний (принципи та методи виявлення об'єктивних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держави і права); герменевтичний (сукупність принципів та методів тлумачення та інтерпретації юридичних текстів); порівняльний (принципи та методи класифікації та систематизації державно-правових явищ, дослідження широкого соціально-історичного контексту); аксіологічний (сукупність філософсько-соціологічних концепцій для осмислення норм і цілей поведінки людей тощо); системний (принципи та методи дослідження державних і правових явищ як цілісних сукупностей елементів, що взаємодіють між собою і навколишнім середовищем); синергетичний (принципи та методи дослідження державних і правових явищ як систем, що самоорганізуються чи видозмінюються у кризових, нестабільних станах); біхевіористський підхід (принципи та методи дослідження й інтерпретації державних і правових явищ з позицій поведінкових характеристик людини і суспільства – правомірна і протиправна поведінка, правова активність, юридична діяльність та ін.); структурний (принципи та методи дослідження структури державного апарату, правової системи, залежності суб'єкту від місця і ролі у державно-правових структурах) та ін. [39, с.76 - 78].

Вивчення правової реальності як елементу історичної дійсності вимагає використання саме інтегративного методологічного підходу. Це пояснюється тим, що будь-яке соціально-правове та політичне явище чи процес за своєю суттю є багатоаспектним і тому дослідження їх властивостей у процесі трансформацій, які обумовлені логікою часової послідовності, передбачають

використання комплексу спеціальних принципів та методів наукового пізнання.

О. Скакун, підкреслюючи доцільність використання саме плюралістичного (інтегративного) методологічного підходу у межах історико-правових досліджень, доводить необхідність відмови від імперативності поділу спеціально-правових, історичних та історико-правових методів і пропонує використовувати їх дотримуючись базового принципу єдності предмета і методу пізнання [205, с.19].

М. Тарасов також наголошує на тому, що будь-які методологічні проблеми юридичної науки не слід вирішувати шляхом прямої екстраполяції до її царини дослідницьких методів із філософії, логіки та інших фундаментальних наук. Він доводить необхідність «розумного» синтезу загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. У рамках історико-правового підходу автор пропонує виважене поєднання класичних та новітніх спеціальних методів пізнання, таких як: формально-юридичний, порівняльно-правовий, метод структурно-діахронічного аналізу, контент-аналізу історико-правових джерел дослідження й ін. [216, с. 47].

Фундаментальними новітніми юридичними дослідженнями, що розкривають специфіку історико-правового методологічного підходу є роботи О. Ярмиша, М. Дамірлі, О. Кресіна, Д. Шигаля та ін..

Дослідник О. Ярмиш вдало обґрунтовує доцільність використання поняття «історико-правовий компаративний підхід» у методології дослідження правової реальності у історичній ретроспективі [262, с. 22]. Слід погодитись із твердженням ученого про те, що елементи правової дійсності, такі як правові доктрини, концепції, погляди, національні правові системи, національне законодавство, система нормативно-правових актів, що регулюють або певну сферу, або однорідні суспільні відносини, закони та підзаконні акти, окремі правові норми, юридична техніка, які трансформуються у часі та просторі, потребують спеціальної техніки співставлення або протиставлення, що і обумовлює необхідність використання історико-правового порівняльного підходу у їх дослідженні.

Аналізуючи праці О. Ярмиша [262-264], формується єдине бачення щодо проблем історико-правової науки, а саме - основними способами історико-правового дослідження мають бути сукупність загальнонаукових, юридичних та спеціально-історичних методів, зведених у єдину систему та сукупність понять, строго визначених термінів, що пов'язані між собою і утворюють характерну мову історико-правового дослідження.

Інший учений, Д. Шигаль, аналізуючи елементи теорії історико-правового порівняльного методу доводить, що специфіка історико-правового методологічного підходу полягає у дворівневій суб'єктивації історичного і правового знання, у якому перший рівень пізнання належить відображенню історичної дійсності, а другий – сприйняттю цієї дійсності через реконструкцію правової реальності – системи юридичних норм, які розкривають закономірності та особливості існування держави. Науковець наголошує, що тільки інтегративне поєднання «історичного» і «правового» в юриспруденції може вирішити конкретні гносеологічні проблеми історико-правової матерії [237, с.180].

Щодо принципів історико-правового підходу, які покладено в його основу, то автор вважає за доцільне використання загальнонаукових принципів пізнання – діалектики і логіки, історизму, об'єктивності, конкретності, поліваріантності (широкого вибору критеріїв порівняння), типологізації та ін. [237, с.182].

На особливу увагу заслуговують і праці М. Дамірлі. Обґрунтовуючи сутність та особливості історико-правового підходу у юридичному дослідженні, автор визначає їх обумовленість категоріями об'єкту, методу і часу. Так, держава і право у історичному процесі завжди є відносно самостійними компонентами соціального буття, для розвитку яких характерні як конкретне, індивідуальне, унікальне, так і загальне, повторюване й неповторюване, як динамічне, так і статичне.

Розкриваючи сутність вищевказаного методологічного підходу, М. Дамірлі зосереджує увагу на спеціальних принципах дослідження правової реальності в історичній ретроспективі, серед яких виокремлює такі:

1. Принцип темпоральності меж правової реальності в історичній ретроспективі. Тобто, принцип хронологічної обумовленості та обмеженості об'єкту пізнання у історичному процесі.

2. Принцип відносної завершеності та структурності процесів розвитку об'єкту пізнання (об'єкт пізнання завжди розглядається як відносно завершений процес (акт), у якому виділяють причини, форми вираження, наслідки, структуру функціонування, як основні елементи пізнання).

3. Принцип аберації – ефект відносного спотворення даних при порівнянні типових явищ та процесів минулого і сьогодення.

4. Принцип відповідності об'єкта дослідження соціально-культурному історичному контексту.

5. Принцип антропологічної орієнтованості історико-правового дослідження [42, с.417].

Слід відзначити, що вищезазначені принципи наукового пізнання і були покладені в основу даного історико-правового дослідження.

Так, учений М. Ковалевский спробував виділити самостійний історико-порівняльний метод дослідження. Автор запропонував оригінальну концепцію порівняльного вивчення права, використовуючи інтегративні прийоми пізнання. Він довів, що методологічний плюралізм є вихідним базовим принципом історико-правового підходу наукового дослідженні. Адже саме цей підхід при дослідженні юридичних явищ та процесів завжди ґрунтується на поєднанні різних способів інтерпретації юридично-значущого джерела, які дозволяють усвідомити реальний зміст норми права й (або) нормативно-правового акта у історичній ретроспективі [102, с.113].

Виходячи із наведених вище тверджень науковців, вважаємо, що в основу історико-правового методологічного підходу має бути покладена система загальнонаукових та спеціальних принципів і способів теоретико-пізнавальної діяльності при дослідженні правової реальності в історичній ретроспективі. На нашу думку, характерними ознаками історико-правового методологічного підходу слід вважати такі:

- поліцентричність наукової парадигми – наявність різних наукових моделей теоретичного (історичного та формально-юридичного) тлумачення державно-правових явищ, які можуть розглядатись як зразок постановки і логічного вирішення конкретного наукового завдання;
- логічна узгодженість категоріального апарату (понять, базових наукових положень юридичного та історичного знання);
- інтегративність принципів та методів дослідження – сукупність взаємообумовлених взаємозалежних принципів та методів дослідження, об'єднаних заради досягнення поставленої мети – пізнання правової реальності, що обумовлена процесами розвитку дійсності в історичній послідовності;
- ретроспективність дослідження об'єкту та предмету пізнання – аналіз, конкретизація та реконструкція соціальних, політико-правових явищ і процесів минулого для розуміння аналогічних проблем сьогодення.

Інтегративний історико-правовий методологічний підхід має принципово доцільне значення при дослідженні конкретно-історичних умов існування правового явища чи розвитку процесу і забезпечує наукове осмислення, в цілому, суспільно-правового буття у історичній ретроспективі. На нашу думку, основними функціями даного підходу у юридичному дослідженні слід вважати гносеологічну, спеціалізуючу та оцінювальну.

Гносеологічна функція полягає у розробці такого юридичного знання про історію державно-правових явищ та процесів, яке б відповідало основним критеріям науковості – верифікації, цілісності, системності та ін. Реалізація цієї функції безпосередньо залежить від вибору загальнонаукових та спеціальних методів, що виконують роль інструментальної частини у дослідженні.

Спеціалізуюча функція (спеціалізація від лат. *specialis* – особливий) – це конкретизація, деталізація. У юридичному дослідженні вона знаходиться у тісному контакті та взаємодії практично зі всіма юридичними галузями і використовує їх досягнення для дослідження власного предмету.

Оцінювальну функцію підходу можна вважати однією з найважливіших для сучасної методології правової науки. Адже оцінці підлягає система

соціально-політичних, культурних, морально-психологічних, державно-правових явищ та процесів історичної дійсності через призму цінностей, характерних конкретному культурному періоду.

Історико-правовий методологічний підхід ґрунтується на фундаментальних філософсько-світоглядних принципах наукового пізнання, а саме:

- принцип об'єктивності сприяє виявленню достовірних, реальних властивостей та якостей предмету пізнання, відображає дійсну природу матеріальної історико-правової дійсності;

- принцип історизму забезпечує бачення функціонування предмету наукового пізнання у його динаміці, дозволяє з'ясувати причини та підстави утворення даного органу, сутність його діяльності у різні періоди функціонування у конкретних умовах правової реальності. Принцип історизму може бути також реалізований через принцип генетичного розгляду державно-правових явищ та процесів конкретного історичного періоду у їх послідовній зміні властивостей та функцій;

- принцип конкретності дозволяє здійснювати аналіз досліджуваного предмету не в цілому, а за конкретних об'єктивних умов та відносно його особливих проявів у певному місці та часі;

- принцип науковості дозволяє проаналізувати сутність досліджуваного предмету з позицій належного науково-теоретичного рівня, сформулювати понятійно-термінологічний апарат, який є загальноприйнятим у науковій теорії історії держави і права;

- термінологічний принцип передбачає визначення обсягу і змісту поняття предмету наукового пізнання через родову ознаку і видову відмінність із врахуванням та уточненням трактування у філософських, тлумачних і юридичних словниках. Вказаний принцип вимагає чіткості й однозначності при визначенні поняття, відсутності тавтології при зазначенні базових ознак, достатніх для розкриття їх сутності та змісту.

Характеризуючи історико-правовий методологічний підхід, звернемося до

праці І. Ковальченко [102] про теорію, методика і техніку методу, що є найбільш іманентною до даного предмету пізнання.

Автор виділяє наступні спеціальні методи пізнання: історико-порівняльний метод, порівняльно-правовий метод, історико-правовий порівняльний метод, формально-юридичний метод; контент-аналіз історико-правових джерел тощо.

Історико-порівняльний метод або порівняльно-історичний метод, за трактуванням М. Ковалевського, є науковий спосіб виокремлення та порівняння загального і особливого в історичних явищах та процесах. Так, у своїй роботі «Історико-порівняльний метод в юриспруденції та прийоми вивчення історії права» [102], дослідник одним із перших серед істориків права обґрунтував значення та доцільність використання даного методу при вивченні розвитку права різних народів, генези суспільних та юридичних відносин, історії формування законодавства та зміни форм юридичної практики тощо [102, с.19].

Вітчизняний науковець Д. Шигаль доводить, що використання історико-порівняльного методу має бути обумовлено, насамперед, метою виявлення феноменів аналогії або протилежностей чи об'єктивно (не)існуючих зв'язків між історичними явищами та процесами. Цей метод, уважає вчений, сприяє виявленню повторюваності конкретних правових явищ та причинно-наслідкових зв'язків особливо із зовнішніми явищами та процесами, виявленню спільного та на підставі цього встановлення загальних законів розвитку права та дійсної природи досліджуваного феномену [238, с.792].

Поділяючи такий підхід Д. Шигаля вважаємо, що у даній науковій розвідці, шляхом історико-порівняльного методу, буде встановлено базові спільні та відмінні риси між аналогічними соціальними, суспільно-політичними та правовими процесами, що відбувались в умовах функціонування нацистського окупаційного режиму на теренах України та інших окупованих радянських територій.

Порівняльно-правовий метод, як елемент історико-правового підходу в методології дослідження, розглядається або як комплексний науковий метод,

тобто сукупність прийомів пізнання закономірностей розвитку правових систем, що не мають самостійного предмета (Е. Пашуканіс та ін.); або як спеціальний метод в рамках теорії держави і права і синонімічної загальної теорії права (В. Сирих та ін.); або як сукупність прийомів виявлення загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку та завершення правових процесів, що відбувались у історичному минулому (О. Саїдов та ін).

Як справедливо зазначає О. Саїдов, порівняння правових процесів має здійснюватися або у формі зіставлення, або у формі протиставлення. Якщо метод зіставлення ефективний при проведенні внутрішньо-типового порівняння, то метод протиставлення найбільш ефективний при проведенні між типового порівняння державно-правових процесів, що відбувались у історичному минулому [197, с. 464].

У рамках даного предмету дослідження, шляхом порівняльно-правового методу, були визначені спільні та відмінні риси радянсько-соціалістичного та націонал-соціалістичного законодавства у період ведення війни; виокремлено специфічні риси, так званого, нацистського окупаційного законодавства, що діяло на території Рейхскомісаріату «Україна»; встановлено ознаки юридично значущої діяльності пропагандистських органів цивільної адміністрації, які підпорядковувалися міністерству окупованих східних територій та органів спеціального апарату пропаганди міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини.

Вищезгадуваний науковець Д. Шигаль доводить, що інтегративний поліцентричний характер предмету пізнання історії держави і права вимагає розробку нового способу дослідження – історико-правового порівняльного методу. Головна його відмінність від історико-порівняльного методу, зазначає автор, полягає у тому, що він сполучає техніку порівняльного правового аналізу та основні принципи і способи історичного (хронологічного) порівняння. Тому специфіка історико-правового порівняльного методу зумовлена, з одного боку, ретроспективністю історичного пізнання, а з іншого – закономірностями державно-правового розвитку. Крім того, пізнавальні функції історико-

правового порівняльного методу також включають: виділення в державно-правових об'єктах різного порядку ознак, їх співставлення та порівняння, з'ясування історичної послідовності між ними та генетичних зв'язків, узагальнення та побудова типології державно-правових явищ [239, с.830].

Відповідно, залучений нами історико-правовий порівняльний метод у дослідженні організації та діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на окупованих українських територіях дає змогу виявити: а) схожі риси та відмінності у змінах законодавчого регулювання діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди протягом усього періоду окупації; б) сутність правової свідомості українців в умовах існування окупаційного режиму; в) причини виникнення соціально-політичного феномену колабораціонізму як прояву юридично значущої конформної поведінки українців в умовах існування німецького окупаційного режиму; г) причини та специфіку прояву протиправної поведінки українців в умовах панування злочинного нацистського режиму.

Формально-юридичний метод у рамках історико-правового методологічного підходу, на думку І. Кузьміна, зводиться до наступних наукових прийомів дослідження: визначення сутності та характерних рис правової дійсності; формулювання правових категорій; аналіз правових явищ та процесів, їх видів та форм прояву [121, с.22]

Вважаємо, що сутність формально-юридичного методу у дослідженні проблем організації та діяльності, зокрема, спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Рейху на окупованих українських територіях, полягає у: 1. визначенні сутності та характерних рис існування явищ і процесів правової дійсності у історичній ретроспективі, їх опис за допомогою використання спеціальної юридичної термінології; 2. аналізі юридично значущої діяльності суб'єктів правових відносин – українського окупованого населення, зокрема, осіб, що співпрацювали з нацистами з точки зору юридичних моделей поведінки – законного чи протиправного, обов'язкового або можливого. Шляхом застосування даного методу відбувається реконструкція правової дійсності

окупаційного режиму, надається юридична оцінка процесам, що відбувались у цій дійсності, виявляються тенденції та закономірності тогочасної юридичної практики тощо.

Метод контент-аналізу історико-правових джерел у дослідженні діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Рейху на окупованих українських територіях. Контент-аналіз, здебільшого, як соціологічний метод дослідження, одержав наукове обґрунтування у рамках парадигми вимірювання ефекту медіа-пропаганди в політичній практиці ліберального плюралізму [108, с.120].

Однак цей спеціальний метод – метод «кількісно-якісного вивчення репрезентативних документів мас-медіа», може бути використаний також для вивчення суспільно-правових аспектів історичної дійсності. Адже, даний метод дослідження поєднує у собі прийоми вивчення інформаційного простору, аналіз макрокомунікативного стану суспільства та впливу мас-медіа на ціннісні системи суспільної свідомості, соціальну структуру та соціальний порядок.

Контент-аналіз, як метод наукового дослідження історико-правових джерел, що репрезентують даний предмет дослідження, націлений на аналіз змісту (відкритого та прихованого) нацистської пропаганди у засобах масової інформації, зокрема у періодичній пресі. Основна мета використання даного методу - визначення ступеню впливу пропаганди через ЗМІ на формування суспільної правової свідомості та юридично значущої поведінки українців в умовах нацистської окупації. Використовуємо цей спосіб наукового пізнання у межах аналізу техніки реалізації спеціальних інформаційних операцій спецвідділу «Вінета, що були здійснені у періодичній пресі Рейхскомісаріату «Україна». Так були визначені найбільш дієві форми, способи та прийоми пропагандистського впливу спецвідділу «Вінета», що сприяли моральній, соціально-політичній та правовій дезінтеграції населення в умовах окупації.

Метод юридичної герменевтики як складова історико-правового підходу у методології дослідження. Юридична герменевтика, як доводить А. Мережко, є універсальним методом пізнання правової реальності у сучасному вимірі чи

історичній ретроспективі [145]. Адже сьогодні вкрай важливим є врахування принципів верифікації та фальсифікації у науковій інтерпретації історико-правових явищ і процесів через текстуальне осмислення правових джерел. Даний метод передбачає застосування наступних наукових прийомів пізнання історичного джерела дослідження: інтерпретація (тлумачення) тексту джерела дослідження; встановлення вірогідності джерела дослідження; визначення точки зору автора джерела, з'ясування ідейного задуму, розкриття політичних та державно-правових тенденцій як об'єктивних умов існування конкретного джерела [145, с.159].

Метод юридичної герменевтики був використаний нами під час вивчення юридичних документів із слідчих справ НКВС, матеріалів позасудового діловодства, оперативних матеріалів правоохоронних органів КДБ та СБУ України, що розкривають аспекти діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна».

Ще одним методологічним підходом, що був використаний у межах даного історико-правового дослідження, став телеологічний. Даний підхід необхідний при вивченні та класифікації цілей, завдань та результатів реалізації поставлених цілей діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Рейху на окупованих українських територіях.

Телеологію (від грецької «telos» – кінець, мета або ціль) у межах радянської наукової традиції, залежно від контексту проблеми, розуміли як: 1) онтологічні вчення та прийоми пізнання, в яких використовуються категорія мети й інші поняття, що входять до її смислового поля (методологічна телеологія); 2) вивчення поведінки людини, яка визначається її свідомими цілями, а також структури і розвитку цих цілей; 3) загальну філософську теорію мети і відносин, що нею виражаються [177, с.73].

Сьогодні ж науковці пропонують досліджувати загальні засади детермінації соціально-правових явищ через телеологічний (цільовий) аспект пізнання.

Так, Н. Тарасов класифікуючи детермінацію соціально-правових явищ та

процесів, виділяє три їх види: 1) детермінація минулим - причинність (каузальність); 2) детермінація теперішнім - синхронна детермінація яка має прояв у функціональних зв'язках чи структурній детермінації, а також детермінації кореляційними, координаційними та субординаційними зв'язками; 3) детермінація майбутнім - цільова (телеологічна) детермінація [216, с.31].

Науковець доводить, що пізнання телеологічної причинності юридичного явища чи процесу є більш складним, ніж пізнання його каузальної причинності. Адже механізм дії цільової причини полягає у каузальності, але каузального пояснення дії, спрямованої на досягнення мети, недостатньо. Каузальну причину шукають, коли мова йде про виникнення або про зникнення юридичного феномену, а цільову причину – коли йдеться про існування юридичного явища чи процесу (адже все, що розвивається з метою і заради мети - набуває здатність) [216, с.33]. Таким чином, сутність телеологічної детермінації (тобто цільової причини) цілком обґрунтовано можна звести до розуміння розвитку (перебігу) правових явищ та процесів через призму (не)досягнення цілей їх існування.

Відповідно, основними елементами наукового осмислення правових явищ та процесів, що є пріоритетними у межах телеологічного підходу, є мета, завдання, засоби та способи їх досягнення.

О. Панкратов, вивчаючи телеологію як науковий методологічний підхід у дослідженні, виділяв наступні його риси: 1) антропоцентричність наукового пізнання, тобто ціль існує для людини, адже породжена нею; 2) іманентність наукового пізнання, тобто мета апріорі закладена у самих явищах та процесах [177, с.74].

Науковець доводить, що у межах розуміння поняття «телеологічний науковий підхід», слід розуміти сукупність наукових напрямів дослідження цільової обумовленості поведінки людини, а також загальну філософську теорію мети, під якою розуміють концепції (переважно матеріалістичні), що пов'язують цільові причини виключно зі свідомою діяльністю людини [177, с.75].

Беручи до уваги вищезазначене, вважаємо, що телеологічний підхід до

визначеної проблеми дослідження, полягає у розкритті цілей (стратегічних і тактичних) та конкретних завдань, а також шляхів реалізації діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини з точки зору (не)досягнення мети цієї діяльності. В цілому, сутність телеологічного підходу до даного історико-правового дослідження зведено до наступних положень:

- діяльність нацистського спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна» науково доцільно досліджувати через призму аналізу мети, цілей та завдань цієї діяльності;

- мета пропагандистської діяльності нацистського спецвідділу «Вінета» обумовлює характер її наслідків – здійснення цілеспрямованого деструктивного інформаційно-психологічного впливу на свідомість населення призвело до деформації правосвідомості та негативізації юридично значущої поведінки українського населення в умовах окупації;

- якщо процес діяльності нацистського спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна» вивчати через призму системності, то мета діяльності матиме системообумовлюючий вплив, оскільки «telos» виступає як прояв організуючого принципу, тобто тієї сили, яка обумовлює специфіку процесу, відрізняючи його від інших видів діяльності.

Висновки до Розділу 1

I. Аналіз наукових, науково-публіцистичних, навчальних та документальних джерел, що висвітлюють організаційно-правову, цільову, функціональну та практичну складові організації та діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини, зокрема, спецвідділу «Вінета», надає можливість виділити такі три періоди формування проблематики:

I етап – підготовчий (після завершення Другої світової війни – до середини 1980-х рр.) – відзначається поодинокими спробами радянських і зарубіжних істориків та істориків права осмислення питань організації та діяльності

міністерства просвіти й пропаганди Третього Рейху; II етапу (кінець 1980-х рр.– 90-ті рр. XX ст.) – етап постановки вченими проблеми впливу діяльності міністерства просвіти й пропаганди гітлерівської Німеччини на свідомість населення окупованих територій; III етап (2000-і рр. – до тепер) – виокремлення як самостійного напрямку наукових досліджень проблеми впливу діяльності міністерства просвіти й пропаганди гітлерівської Німеччини, зокрема спецвідділу «Вінета», на правосвідомість населення окупованих територій.

Серед вітчизняних дослідників, наукові доробки яких стали підґрунтям до формування зазначеної проблематики стали О. Гогун, М. Михайлюк, О. Салата, О. Яшан, В. Яшин та ін.. Серед зарубіжних дослідників, праці яких стали доктринальною основою для вирішення наукових завдань цього дослідження стали Р. Герцштейн, П. Лайнбарджер, С. Чуєв, Д. Жуков та І. Ковтун, Є. Корміліцина, О. Огороков, В. Горелкін, О. Штиркіна, Ф. Сініцин, І. Петров та ін.

II. У межах даного дисертаційного дослідження вперше до наукового обігу залучено маловідомі архівні джерела, а також систематизовано опубліковані нормативно-правові акти, що регламентували організацію та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини, зокрема спецвідділу «Вінета», на теренах Рейхскомісаріату «Україна», що стало підґрунтям для підготовки цієї дисертації та надання висновків.

Аналіз використаних у дисертаційному дослідженні джерел дає підстави для виокремлення їх трьох груп, що охоплюють собою, по-перше, як збірники законодавчих документів періоду Третього Рейху та СРСР, так і документи публічно-правового характеру, службові звіти й офіційне листування. Окрему групу складають опубліковані (оцифровані) документи із Федерального архіву Федеративної республіки Німеччини (нім. Bundesarchiv), насамперед, це нормативно-правові акти міністерства просвіти і пропаганди Рейху та оперативні матеріали різних підрозділів, а також розпорядження, спеціальні інструкції, звіти спецвідділу «Вінета», статистично-описові матеріали, офіційні періодичні видання Рейху та особові справи. Також важливою третьою складовою є неопубліковані матеріалами справ державних архівів України

(матеріали слідчих справ НКВС, позасудового діловодства, оперативні матеріали правоохоронних органів КДБ та СБУ України, з яких знято гриф таємності).

III. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає сукупність гносеологічних принципів, підходів та методів, використання яких забезпечує отримання достовірних та науково обґрунтованих знань про предмет дослідження – організацію та функціонування спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» та впливу діяльності його підрозділу – спецвідділу «Вінета» на правосвідомість населення окупованої території.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОПАГАНДИ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА ТЕРИТОРІЇ РЕЙСХКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»

2.1. Організаційно-правовий, функціональний та цільовий аспекти діяльності спеціального відділу «Вінета»

В умовах існування глобальних воєнних та інформаційно-психологічних протистоянь ХХ століття, пропаганда стає специфічною формою між- та внутрішньо державної комунікації, з притаманною їй «перевернутою» системою установок, орієнтацій, цінностей, а також методом впливу на суспільну свідомість.

Друга світова війна обумовила необхідність формування, на інституційному рівні, у більшості держав світу, спеціальних структур для здійснення інформаційно-психологічного або, так званого, пропагандистського впливу. Так, у США з цією метою було сформовано «Відділ ведення психологічної війни», у Великій Британії — «Відділ спеціальних операцій» при міністерському «Бюро Воєнної Пропаганди».

У Радянському Союзі з жовтня 1940 року почав функціонувати Відділ пропаганди і агітації (ОПіА), який згодом отримав назву - «Відділ пропаганди серед війська та населення противника» або, так званий, сьомий (спеціальний) відділ Головного політичного управління Радянської Армії, кадровий склад якого був представлений офіцерами спецпропаганди [24, с.91].

Відповідно, у гітлерівській Німеччині, у передвоєнний період, також почав формуватися спеціальний державний апарат реалізації пропагандистського впливу. Так, нацистське керівництво з середини 30-х років активно працювало над створенням спеціальних органів пропаганди для здійснення таємної діяльності, з метою забезпечення власних імперських інтересів на міжнародній арені.

Спеціальна пропагандистська діяльність мала поєднувати у собі комплекс інформаційних, аналітичних та агентурних дій, за допомогою яких політичне керівництво гітлерівської Німеччини отримувало б достовірну інформацію про реальний стан справ в тій чи іншій сфері соціально-політичного, військового чи економічного життя поза межами держави. До того ж, таємні пропагандистські структури мали здійснювати аналітично-розвідувальні дії у інформаційній сфері «ворожих держав» спеціальними оперативними силами, методами та засобами. Безпосередньо, задачі щодо організації та реалізації спеціальної пропагандистської діяльності були покладені на міністрів пропаганди Й. Геббельса, закордонних справ Й. Ріббентропа, а також відділи пропаганди служби розвідки і контррозвідки, зовнішньополітичної розвідки Головного управління імперської безпеки (РСХА) [127 с.102].

Юридичні документи, що склали основу першого етапу організації діяльності спеціальних пропагандистських структур Третього Рейху, складають:

- «надзвичайні», або так звані, «фюрерські закони» 1933 – 1935 років [293], які визначили загальні принципи діяльності державних органів влади. Серед них були принцип фюрерства (за яким принцип верховенства права (нім. Rechtsstaat) замінюється принципом верховенства волі фюрера) та принцип законності (законодавчі акти фюрера та спеціально уповноважених органів, зокрема рейхсміністра Й. Геббельса, визнавалися єдиним джерелом права та мали вищу юридичну силу);

- урядовий декрет «Про створення Імперського міністерства народної освіти та пропаганди (нім. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda) від 13 березня 1933 року та декрет А. Гітлера «Про задачі рейхсміністра» (нім. «Dekret über die Aufgaben im Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda») від 4 вересня 1934 року [300], у яких були сформульовані основні цілі державної політики у сфері пропаганди та визначені загальні засади правового регулювання діяльності структур міністерства народної освіти і пропаганди;

- декрет Й. Геббельса «Про створення Генерального реферату «Східний

простір» (нім. Dekret über die Schöpfung Generalreferat Ostraum») від 7 грудня 1938 року [300, с.11], у якому були сформульовані цілі та завдання спеціальної пропагандистської діяльності на майбутніх окупованих територіях Сходу.

До другого етапу організації діяльності спеціальних пропагандистських структур Третього Рейху належать наступні документи: меморандум «Ведення війни на Сході як організаційна проблема»; додаток до директиви № 21 Генерального штабу ОКВ «Про застосування пропаганди під час здійснення «блискавичної» військової кампанії проти СРСР»; наказ рейхсміністра Й. Геббельса «Про утворення Генерального реферату «Східний простір» (нім. Generalreferat Ostraum); урядова постанова «Про ведення пропаганди у період війни»; директива фюрера №144/41 «Щодо організації пропаганди у період наступу на СРСР» та ін.

У квітневому меморандумі «Ведення війни на Сході як організаційна проблема» № 647/38 генерала-фельдмаршала В. Кейтеля офіційно висувається ідея «остфоршунгу» (нім. «дослідження Сходу»), тобто історичної необхідності, геополітичної доцільності та правомірності «розширення життєвого простору на Сході». Під поняттям «східний простір» (нім. Lebensraum im Osten) нацисти, передусім, розуміли східноєвропейські території, кавказький регіон та Близький Схід. Як зазначає російський дослідник О. Окороків, фактично у 1938 році між начальником штабу вермахту (далі ОКВ) В. Кейтелем та міністром пропаганди Й. Геббельсом було укладено договір про співпрацю у сфері пропаганди під час ведення війни, передусім, проти Радянського Союзу [160, с.98].

У меморандумі серед іншого зазначалося: «Війна на Сході є життєвою необхідністю. Вона буде вестись усіма засобами та силами Рейху. Окрім збройної боротьби, буде здійснено пропагандистський наступ» [278, с. 87]. Вважаємо, що в основу нацистських планів ведення війни проти СРСР була покладена ідея знищення радянської державності шляхом реалізації агресивного інформаційно-психологічного впливу на, перш за все, окуповане населення.

Пропагандистський наступ гітлерівської Німеччини полягав у деморалізації та дезінтеграції населення окупованих радянських територій за

національною, расовою, політичною чи релігійною ознакою з метою упередження розгортання Руху Опору, а також спонукання більшості серед місцевих до співпраці або так званої колаборації.

Аналіз змісту вищезазначеного документу – меморандуму № 647/38, надав можливість визначити основні принципи організації майбутньої пропагандистської діяльності відповідних військових та цивільних структур у період наступу на радянські території, а саме:

- принцип цілеспрямованості – така діяльність мала бути націленою на формування єдиного націонал-соціалістичного світогляду серед населення майбутніх східних окупованих територій; на здійснення контролю за суспільною думкою та поведінкою місцевого населення; на спільну реалізацію державних (імперських) пропагандистських кампаній;

- принцип системності – пропагандистська діяльність органів міністерства пропаганди та інших структур збройних сил Німеччини мала бути взаємозумовленою і взаємоузгодженою у рамках реалізації єдиної пропагандистської кампанії;

- принцип спланованості – пропагандистка діяльність передбачала чітке планування здійснення інформаційних операцій та акцій.

Тож, зазначений документ став юридичною підставою для подальшого формування розгалуженого апарату пропаганди гітлерівської Німеччини для ведення пропагандистського наступу на Сході.

Наступним нормативно-правовим актом, що регламентував реалізацію пропаганди на Сході, став додаток до директиви № 21 Генерального штабу ОКВ «Про застосування пропаганди під час здійснення «блискавичної» військової кампанії проти СРСР» від 18 грудня 1940 року. Відповідно до документу, план здійснення «бліцкригу» мав базуватися на двох стратегічних цілях — 1) збройним шляхом розширити німецький «життєвий простір на Сході»; 2) використовуючи пропаганду як інструмент війни, остаточно знищити східний осередок «єврейського більшовизму» [301].

Тож наприкінці грудня цього ж року, керуючись затвердженим планом

наступальних військових дій на східному фронті та з метою забезпечення інформаційного тиску проти східного або радянського «ворога», рейхсміністр Й. Геббельс утворює відповідний орган пропаганди – Генеральний реферат «Східний простір» (нім. Generalreferat Ostraum). Ця установа мала займатися таємним збором і аналізом цільової інформації, отриманої від завербованих агентів, та розробкою сценаріїв пропагандистських кампаній у напрямку підриву державного та суспільно-політичного ладу Радянського Союзу [349, арк..80].

Відповідно до наказу рейхсміністра Й. Геббельса від 10 лютого 1941 року на посаду головного референта відділу «Східний простір» було призначено бригаденфюрера Ебергарта Тауберта (Eberhard Taubert) [349, арк.81]. У цьому ж документі були визначені структура Генерального реферату, його функції та кадровий склад.

Тож, Генеральний реферат «Східний простір» мав складатися із таких підрозділів: відділ активної пропаганди; відділ комісарів для спеціальних доручень; аналітичний відділ. Основними функціями референтури були: здійснення аналізу змісту більшовицької пропаганди, прогнозування динаміки форм та методів її реалізації, а також підготовка «сценаріїв» пропагандистських атак у період «блискавичної» війни на Сході [349, с.82].

Керуючись урядовою постановою «Про ведення пропаганди на період війни» від 1 вересня 1939 року та директивою фюрера №144/41 «Щодо організації пропаганди у період наступу на СРСР» від 6 червня 1941 року, міністерство просвіти і пропаганди Рейху здійснило комплексну реорганізацію системи функціонування Генерального реферату «Східний простір». У липні цього ж року, оптимізуючи організацію діяльності та задачі, що були покладені на реферат, було утворено нову пропагандистську структуру - Східний відділ (нім. Abteilung Ost).

У звіті голови Східного відділу д-ра Е. Тауберта за серпень 1941 року знаходимо підтверджуючу інформацію про відповідну реорганізацію. У розділі «Загальні наміри та цілі нашої діяльності» Східний відділ визначено головним аналітичним центром міністерства пропаганди Рейху у сфері реалізації

нацистської пропаганди на Сході. А в розділі «Про результати роботи відділу» зазначалось, що до кінця серпня 1941 року будуть створені наступні підрозділи Східного відділу – Центральне управління (нім. Abteilung Ost); відділ «Антикомінтерн» (нім. Anti-Comintern / AC); спеціальний відділ «Вінета» (нім. Vineta / e.V) [288, с. 117].

Відповідно до директиви Й. Геббельса «Про дотримання секретності під час ведення пропаганди» від 21 серпня 1941 року, Східний відділ отримав статус спеціально уповноваженого органу пропаганди, що мав право здійснювати офіційний контроль за діяльністю спеціальних пропагандистських структур на території окупованого Сходу і надавати рекомендації іншим відомствам щодо здійснення пропаганди [68, с. 24].

Так, дослідник О. Гогун, аналізуючи трофейні документи російських та українських державних архівів, доводить, що протягом усього періоду ведення радянсько-німецької війни, саме Східний відділ став центральним органом у рамках забезпечення пропагандистського впливу на населення окупованих територій [26 с.71].

Ведення ідеологічної війни з, так званим, «жидобільшовизмом» вимагало від Східного відділу встановлення тісної співпраці з іншими державними органами гітлерівської Німеччини, які мали безпосереднє відношення до реалізації пропаганди на Сході. Керуючись директивою Р. Гесса «Про співробітництво усіх відомств у сфері виховання і пропаганди» від 13 травня 1935 року та рішенням фюрера «Щодо подальшої співпраці між верховним командуванням збройних сил та міністерством пропаганди у здійсненні пропагандистської кампанії» від 10 січня 1941 року, між Східним відділом рейхсміністерства просвіти і пропаганди та політичною службою Г. Лейбрандта рейхсміністерства Східних окупованих територій, управлінням пропаганди вермахту на чолі з Г. Гросскопфом, а також Франкфуртським інститутом з вивчення «єврейського питання» було встановлено відомчу співпрацю [160, с. 156]. Так, на посаді спеціальних радників генерального референта Е.Тауберта з питань реалізації пропаганди на Сході перебували А. Нікурадзе (псевдонім

Сандерс) – грузинський емігрант, одночасно особистий радник з політичних питань рейхсляйтера А. Розенберга, та М. Гальберг – російський емігрант, колишній член Вищої монархічної ради Росії, військовий кореспондент, одночасно радник гауптштурмфюрера СС д-ра Кірхе [168, с.143]. Таким чином, до кінця літа 1941 року, Східний відділ був остаточно включений до системи інформаційного забезпечення військової розвідки та політики управління східними окупованими територіями, зокрема на території Рейхскомісаріату «Україна».

На підставі додатку до директиви № 21 «Про застосування пропаганди під час здійснення «блискавичної» військової кампанії проти СРСР» від 7 жовтня 1940 року та директиви фюрера «Про ведення пропаганди на період війни на Сході» від 6 червня 1941 року, генеральним референтом Східного відділу Е. Таубертом було видано розпорядження про утворення спецвідділу «Вінети» (нім. *Vineta, Propagandadienst Ostraum e.V.*) від 20 червня 1941 року [276, с.111].

Формально цей підрозділ було зареєстровано як технічний відділ з перекладу при міністерстві просвіти і пропаганди Рейху – нім. *Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraume.V.* [349, арк..70]. Проте група відомих сучасних дослідників діяльності спецвідділу «Вінета», таких як О. Белков, О. Гогун, І. Петров, О. Огороков, О. Салата, М. Михайлюк та ін. доводять, що дана організація мала спеціалізуватися на веденні таємної підривної пропагандистської діяльності на східних окупованих територіях.

Відомості про організаційний, цільовий та функціональний аспекти діяльності спеціального відділу «Вінета» Міністерства просвіти і пропаганди Рейху, що знаходимо у наказі генерального референта «Східного відділу» Е. Тауберта «Про призначення на посаду директора спецвідділу «Вінета» Х. Курца» від 21 червня 1941 року, розкривають реальне, фактичне, призначення цієї структури, що виходить поза межі технічного перекладу [349, арк.70-75]. Це підтверджується наступним:

- 1) у вищезазначеному наказі було визначено, що спецвідділ повинен був мати у своєму складі такі підрозділи: адміністративний відділ (Відділ

управління); технічний відділ (штаб перекладу); Бюро Цербста (відділ фотомонтажу, художнє ательє); Бюро Бакхауза (відділ друку); Бюро Хельмана (відділ активної пропаганди, який спеціалізувався на проведенні спеціальних пропагандистських операцій, інформаційних диверсій тощо) [349, арк.70].

2) виокремлено функції підрозділів;

3) частково встановлено кадровий склад центрального штабу спецвідділу «Вінета» (м. Берлін).

Так, Відділ управління мав займатись організаційно-економічними питаннями функціонування спецвідділу «Вінета» та здійснювати аналітичну роботу щодо кадрового управління.

Основною функцією Штабу перекладу спецвідділу «Вінета» було забезпечення якісного аналітичного перекладу розвідматеріалів, здобутих агентами на окупованих територіях, а також переклад німецьких пропагандистських текстів на мови народів СРСР. Штаб перекладу складався з кількох секторів: сектор «Остланд» (Латвія, Литва, Естонія); сектор слов'янських мов (Росія, Україна, Білорусія), сектор «Кавказ» (Вірменія, Азербайджан, Узбекистан, Грузія) [349, арк.78].

Відділ активної пропаганди, або так зване «Бюро Хельмана» готував агентів-пропагандистів для конспіративної роботи у тилу противника. Методами роботи агентів були: виявлення та вербування невдоволених радянською владою або колишніх репресованих, розповсюдження через них листівок та інших друкованих пропагандистських матеріалів. Також агенти мали поширювати дезорієнтуючі чутки, так звана флюстерпропаганда (нім. Flüsternpropaganda), серед місцевого населення окупованих територій [349, с.79].

У центральному штабі (м. Берлін) працювала невелика кількість спеціалістів російсько-українського походження (більше тисячі осіб), переважно представники політичної, інтелектуальної, військової та творчої еліти [268, с.198]. Зокрема, у відділі радіопропаганди, очільником радіостанції «Цеппелін» (нім. Unternehmen Zeppelin) став В. Острогорський (колишній радянський офіцер); на посаді головного редактора україномовного сектору пропаганди

працював відомий письменник, поет, журналіст О. Гай-Головко; коректором української редакції став учений М. Битинський; начальником українського штабу перекладу був політичний і громадський діяч, учасник Української Революції (1917 – 1921 рр.), професор П. Зайцев, а його заступниками працювали Є. Оборонів - член УНО, член Президії УНР (в екзилі) та І.Дубинський – письменник, шевченкознавець. Бюро «Цербста» (художньо-графічне ательє відділу активної пропаганди) очолював російський художник К. Студенцов, а з 1942 року – український архітектор, живописець А. Вишинський [268, с.159 – 162; 322, арк. 216 - 287].

Фактично, на спецвідділ покладалися функції та завдання здійснення всього комплексу спеціальної пропагандистської діяльності (від організації до реалізації) серед місцевого населення на окупованих східних територіях, а також серед оstarбайтерів, військовополонених, евакуйованих та радянських емігрантів.

Керуючись вищезазначеними директивами Й. Геббельса «Про організацію діяльності таємних радіостанцій» від 2 лютого 1940 року, «Про дотримання секретності під час ведення пропаганди» від 31 серпня 1941 року, а також директивою А. Гітлера № 144/41 «Щодо організації пропаганди у період наступу на СРСР» та наказом Е. Тауберта «Про задачі «Вінети» [349, с.80-81] були визначені стратегічні напрями пропагандистської роботи, які були покладені міністерством на даний спецвідділ, а саме:

- 1) організація постачання друкованої продукції на окуповану територію, зокрема на територію України, Росії та країн Прибалтики;
- 2) налагодження функціонування місцевої окупаційної преси та радіомовлення;
- 3) виявлення серед місцевого населення лояльних до нацистської влади осіб, їх вербування з метою налагодження подальшої співпраці.

Виходячи із зазначених функцій спецвідділу «Вінета», слід виокремити основні напрями діяльності цієї структури:

- технічний переклад розвідувальних даних - радянських документів,

преси, літератури, особистих листів тощо;

- виготовлення і поширення на окупованих радянських територіях друкованих пропагандистських матеріалів;
- ведення радіопропаганди та радіопрослуховування;
- аналітична розвідувальна діяльність;
- вербування із місцевого населення осіб, охочих до співпраці, зокрема, з числа колишніх репресованих, білоемігрантів та військовополонених.

Відповідно до наказу генерального референта Е. Тауберта «Про утворення підрозділу активної пропаганди «Східного відділу» від 10 листопада 1941 року, спецвідділ «Вінета» отримав особливий статус в середині галузевого відомства і став називатися «Вінета. Відділ східної пропаганди особливого призначення» [349]. Він став спеціалізуватися на підготовці, організації та проведенні спеціальних пропагандистських операцій, інформаційних диверсій та виконанні інших складних аналітико-розвідувальних та вербувальних завдань на окупованих східних територіях.

Офіційним друкованим виданням спецвідділу став бюлетень «Vertrauliche «Ostinformation «Vineta» [349, с.19], у якому оприлюднювались директиви, розпорядження, інструкції центрального керівництва пропагандистського апарату Міністерства просвіти і пропаганди Рейху, а також нетаємні документи спецвідділу (рішення, офіційні оголошення тощо).

Відомий дослідник О. Белков доводить, що вже наприкінці 1942 року у спецвідділі «Вінета» повноцінно функціонували наступні підрозділи: Підрозділ радіомовлення на чолі із К. Шпіцлеєм, який включав у себе три групи - «Старая Ленинская гвардия», «Русское националистическое вещание» та, як зазначає дослідник, «група сепаратистського радіовещання»; Підрозділ активної пропаганди на чолі з Г. Генером; Підрозділ перекладацької роботи на чолі з В. Вреде [8, с.24]. Таким чином, спецвідділ «Вінета» мав вже конкретну спеціалізацію – ведення підривної або, так званої, «чорної» пропаганди проти окупованого населення Сходу засобами радіо та преси.

Відповідно до наказу генерального референта Східного відділу

Е. Тауберта від 6 лютого 1943 року на посаду директора спецвідділу «Вінета» було призначено д-ра Х. Хумпфа [349, с.112]. У звітній документації Хумпфа «Про пропагандистську діяльність спецвідділу «Вінета» за весняний період 1943 року» знаходимо відомості про подальше ускладнення структури спецвідділу, покладення на нього нових функцій та розширення спектру повноважень.

Були остаточно сформовані наступні підрозділи спецвідділу «Вінета»: Адміністративний відділ; Технічний відділ; Аналітичний відділ; Відділ активної пропаганди; Відділ пропаганди та преси; Відділ радіопропаганди, так зване «Бюро Альбрехта»; Відділ радіопрослуховування, так звана «Апаратна»; Відділ архівів [350, арк..41]. Така структура спецвідділу зберігалась до жовтня 1944 року, тобто до завершення реалізації діяльності на окупованих територіях Радянського Союзу.

До того ж, у зазначеному документі були визначені нові повноваження спецвідділу «Вінета». Основною функцією Технічного відділу стає забезпечення якісного перекладу розвідматеріалів, здобутих на окупованих територіях та адаптування перекладу нацистських пропагандистських текстів на мови народів СРСР.

Відділ пропаганди та преси займався систематичним випуском відомчого бюлетеню «*Politischer Schnelldienst*», який був розрахований виключно для службового користування [350, арк.42]. На шпальтах видання для пропагандистів розміщувались рекомендації та настанови щодо способів подачі інформації про військові та міжнародні політичні події, а також вказівки щодо загальних тенденцій та принципів інформування місцевого населення відносно проведення нацистської окупаційної політики, розміщувались типові статі для передруку антирадянського та антиєврейського характеру. Автори статей, зазвичай, доводили зрадницьку діяльність комуністів по відношенню до народів Радянського Союзу, активно друкували «емігрантські свідчення» про жорстокість та злочинну природу «жидобільшовицького» режиму.

У відділі активної пропаганди, діяльність якого була націлена

безпосередньо на противника, готували агентів-пропагандистів для аналітично-розвідувальної та спеціальної пропагандистської діяльності.

Аналіз архівних матеріалів, зокрема, таких документів, як «Відомості щодо злочинної діяльності зрадників Батьківщини – членів групи «Вінета» [377], «Кримінальна справа № 8944 «По факту злочинної діяльності журналістів і пропагандистів» [378], «Підстава для кримінальної справи по факту співробітництва з профашистською газетою «Дніпропетровська газета»» [394], «Звіт про діяльність відділу пропаганди. Сектор радіо, кіно, театр» [393], дає підстави для виокремлення дослідником основних напрямів роботи агентів спецвідділу. А саме:

- виявлення та вербування осіб, невдоволених радянською владою або колишніх репресованих;
- відкрита пропаганда та агітація з метою підриву авторитету військово-політичного керівництва СРСР;
- проведення спеціальних пропагандистських операцій через засоби преси та радіо, з метою формування лояльних правомірних переконань та настроїв місцевого населення до законів і порядків окупаційної влади;
- налагодження співпраці з місцевим населенням.

До відділу активної пропаганди надходила інформація з різних агентурних джерел - від німецьких агентів (здебільшого фольксдойче), що діяли на радянській території, слов'янських емігрантів, завербованих радянських журналістів, кореспондентів та інших фахівців, що виявили бажання, з тих чи інших причин, до співробітництва з нацистами [370, арк.48]. Так, дослідниця М. Михайлюк відзначає, що у роботі київських агентів «Вінети», активна пропаганда трудової мобілізації робітників до Рейху стає пріоритетною ціллю, що мало відображення на сторінках усіх україномовних окупаційних видань [147, с.140].

Інформаційно-аналітичну розвідувальну діяльність спецвідділу здійснював Аналітичний відділ. Метою його діяльності було здійснення спеціальних агентурних, розвідувально-інформаційних та аналітичних дій у сфері реалізації

пропаганди для виявлення стратегічно важливої інформації, а також конструювання та прогнозування тенденцій розвитку суспільних подій, явищ і процесів в умовах установленого на окупованих територіях СРСР нацистського режиму.

Фактично, отримуючи розвіддані від спеціальних агентів щодо морально-психологічного стану червоноармійців та населення окупованих територій, група аналітиків спецвідділу оцінювала та прогнозувала ефективність реалізації пропагандистських кампаній в цілому. Через аналітичну розвідку реалізувалася загальна оперативно-інформаційна функція міністерства просвіти і пропаганди Рейху на окупованих радянських територіях.

У складі Аналітичного відділу з весни 1942 року були сформовані два стратегічно важливих підрозділи – підрозділ «Планування» та підрозділ «Застосування вербовки на Сході» [370, арк..41].

Серед основних завдань інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності спецвідділу «Вінета» переважали:

- збір та аналіз стратегічно важливої інформації серед населення окупованих територій;
- виявлення фактів поширення більшовицької пропаганди серед місцевого населення окупованих територій;
- аналіз результативності пропагандистської діяльності «ворожих» радянських спеціальних структур;
- забезпечення вищих органів влади гітлерівської Німеччини цільовою розвідувальною інформацією;
- координація оперативно значущої інформації між підрозділами «Вінети», що проводили діяльність у Києві, Рівному, Дніпропетровську, Запоріжжі та Харкові [370, арк. 41].

Іншою стратегічно важливою складовою спецвідділу «Вінета» став підрозділ радіопропаганди, що мав здійснювати свою діяльність на східних територіях.

У матеріалах фонду ЦДАВОУ «Колекція мікрофотодокументів

нацистських окупаційних установ» [301, 302], знаходимо звітну інформацію про «ефективності» реалізації радіопропаганди серед населення окупованих радянських територій. Аналіз документів дає підстави стверджувати, що: окрім спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди радіопропаганду на території Рейхскомісаріату «Україна» здійснювали політичне управління міністерства східних окупованих територій та відділ пропаганди ОКВ; 2) до травня 1942 р. нацистами було налагоджено реалізацію цього виду діяльності: підрозділами вермахту були захоплені усі центри радіомовлення СРСР, що були розміщені на території України; у містах, де були пошкоджені або знищені радіостанції окупанти використовували пересувні радіомовні станції та портативні гучномовці. Однак, у приватному користуванні населення знаходилась незначна кількість радіоприймачів, що суттєво ускладнювало реалізацію пропаганди.

На підрозділ радіопропаганди спецвідділу «Вінета», відповідно до рішення спеціальної інструкції ОКВ «Організація прослуховування радіопередач в окупованих східних областях» від 10 травня 1942 р. [322, арк.110-118] та рішення рейхсміністра пропаганди Й. Геббельса, було покладено виконання таких функцій:

1) налагодження функціонування радіовузлів на східних окупованих територіях, так званих таємних «чорних радіостанцій» (нім. Geheimsender), які мали бути об'єднані у єдину радіомережу під кодовою назвою «Конкордія» (з нім. Concordia). На території окупованої України планувалось задіяти 15 «чорних» радіостанцій;

2) забезпечення діяльності радіогрупи «Схід» (структурної одиниці Східного відділу), головні приймачі якої знаходились у Ризі, Каунасі, Вільнюсі, Мінську, Смоленську, Києві, Львові, Харкові та Вінниччині;

3) ведення радіопередач мовами слов'янських (російською, українською, білоруською) та кавказьких народів (азербайджанською, грузинською, вірменською, туркестанською, кримсько-татарською, калмицькою та осетинською) [376, арк. 89].

Для виокремлення особливостей реалізації пропаганди, зокрема активної пропаганди та радіопропаганди, а також аналітично-розвідувальної діяльності спецвідділу «Вінета» на теренах України, у нашому дослідженні вперше до наукового обігу залучено відомості про організацію, функції та завдання спецвідділу «Вінета» на окупованих українських територіях.

Так, при ознайомленні з матеріалами Літерної справи № 200. «Об'єкт «БСНРН» і «Вінета». Ч. II. «Постанови по справі, список обліку зв'язків, установчі матеріали та офіційні дані» [349], встановлено, що основними центрами діяльності спецвідділу «Вінета» стали найбільші, за кількістю населення та політично-культурним потенціалом, генеральні округи «Київ», «Житомир» та «Дніпропетровськ» [349, арк. 19]. Однак, у межах даного дослідження, представлена інформація щодо організації та діяльності спецвідділу у двох округах – «Київ» та «Дніпропетровськ». Проаналізувавши відповідні матеріали, дослідник робить припущення, що структура, функції, цілі та завдання підрозділів спецвідділу, а значить і напрями його діяльності, мали типовий характер, а відсутність відомостей щодо діяльності спецвідділу у генеральній окрузі «Житомир», не має вирішального впливу на вивчення предмету дослідження.

Найбільша агентурно-кадрова група спецвідділу «Вінета» діяла у генеральній окрузі «Київ» (з серпня 1941 р. це адміністративне об'єднання сучасних Київської та Полтавської області із населенням 4, 5 млн. чол.) [349, арк. 33].

У документі «Агентурні можливості осіб, що працювали у спецвідділі «Вінета» [349, арк.34] із матеріалів вищезазначеної літерної справи, розкриваються подробиці організації та діяльності спецвідділу в межах Київської, Полтавської, а також Харківської та Миколаївської областей.

Так, центральний підрозділ спецвідділу «Вінета», контроль за діяльністю якого було покладено на німців Айсвальда, Геннера та Еддігера, складався із 5 структурних одиниць, які спеціалізувалися:

«І відділ» - спеціалізувався на веденні радіопропаганди. Де-юре його

очолював німець Шпіцлей, проте де-факто організацією його діяльності займався українець радіотехнік С. Терещенко [350, арк. 15];

«ІІ відділ» - спеціалізувався на реалізації пропаганди у друкованих засобах (преса, листівки). Українську редакцію відділу пропаганди очолював відомий політичний діяч, член ОУН з 1936 року, професор Микола Левицький [350, арк. 17].

«ІІІ відділ» - спеціалізувався на реалізації агентурної роботи. Очолював даний відділ німець Тройгут. Головою сектору підготовки до агентурної діяльності серед населення окупованих територій було призначено українця Миколу Ковальського. На території округу діяло 8 агентурних груп спецвідділу «Вінета» під кодовими назвами: «Уманський», «Рудін», «Овод», «Скіталов», «Віленська», «Каменщик», «Чарська», «Алая» [349, арк. 91-110].

Встановлено, що агентурна робота «вінетівців» полягала у добуванні відомостей політичного, воєнного або соціально-культурного характеру за допомогою прямих контактів або через роботу завербованих осіб із місцевого населення, які працювали під прикриттям, зокрема, в адміністративних установах генеральних округів. Основна ціль агентурної роботи полягала в отриманні доступу до важливої інформації, збір відомостей та документів, які неможливо було добути неагентурним шляхом.

У протоколі допиту обвинуваченого Геріна Е.А. Літерна справи № 200. Об'єкт «БСНРН» і «Вінета». Ч. І. «Агентурні матеріали, копії протоколів допиту, важливі свідчення та ін..документи [349, арк. 74 - 112] зазначається наступне:

«Вопрос: Расскажите к чему сводилась агентурная работа в тылу СССР?

Ответ: После того, как отпало диверсионное задание, нам была поручена исключительно разведывательная работа по изучению советского тыла, а именно:

1. Материально-бытовые условия жизни рабочих и крестьян;
2. Состояние пропаганды и агитации: как поставлена пропаганда, какими способами производится. Значение национального вопроса.
3. Местный контингент – наличие политических и уголовных

преступников, возможность использовать охранные подразделения в открытой борьбе против СССР.

4. Дислокация и передвижение воинских частей. Настроение бойцов.
5. Изучение фактов саботажа.
6. Наличие дезертиров и отношение к ним населения
7. Изучение документации, т.е. по каким законам и правилам проживает местное население (Фрагмент документу відповідає оригіналу).

«IV відділ» – «активна пропаганда» або відділ, що спеціалізувався на організації спеціальної пропагандистської діяльності. Серед агентів даного відділу у документі були відзначені: журналіст, професор Київського державного університету, а з 1943 року заступник начальника Головного Управління пропаганди КВНР (Комітету Визволення Народів Росії) Лев Дудін; радянська журналістка Нінетта Розенберн; політичний діяч доби Української Революції, член ОУН (б) Микола Марченко та ін. [351, арк. 21].

Витяг із документу «Направления политической обработки населения путем проведения специальных операций:

1. Жизнь населения в СССР и Германии.
 - а) жизнь немецких и советских рабочих, разница в материальном обеспечении, жилищные условия;
 - б) жизнь немецких и советских крестьян, жилье, налоги, займы.
2. Вопрос еврейства и масонства.
3. Программа национального социализма.
4. Трудовая мобилизация. (Фрагмент документу відповідає оригіналу) [351, арк. 22 - 31].

«V відділ» - спеціалізувався на професійному перекладі юридичних документів (законів, наказів та розпоряджень) органів влади гітлерівської Німеччини та відповідних окупаційних органів влади, які мали публікуватись у офіційних періодичних виданнях [351, арк. 22].

М. Михайлюк, також досліджуючи діяльність спецвідділу «Вінета» у м. Києві, здійснила аналіз відкритої (нетаємної) пропагандистської діяльності

[147]. Авторка виокремила наступні напрями нетаємної діяльності: цензурування та рецензування текстуально-пропагандистського наповнювання періодичних видань окупаційної преси, реалізація пропагандистських кампаній шляхом агітації та поширення інформації у пресі, радіопропаганда, а також популяризація сфабрикованих звітів, доносів, доповідей, виступів та звернень від, нібито населення, що мали провокувати паніку, страх або формувати стійкі відчуття довіри до окупантів тощо [147, с. 81].

Дослідниця виокремлює ще один вагомий напрям роботи спецвідділу - оперативне інформування населення у віддалених від центральної округи міст. Як зазначає М. Михайлюк, «вінетівцями» було організовано відкриті читальні, обладнано дошки з газетами та плакатами. Саме у публічних місцях читання газет агенти мали змогу збирати інформацію про зміни у настроях місцевого населення, а також щодо реального ставлення населення до окупаційної влади [147, с. 118].

Наступним важливим центром реалізації спеціальної пропагандистської діяльності став генеральний округ «Дніпропетровськ» (з листопада 1941 року це адміністративне об'єднання сучасних Дніпропетровської і частини Запорізької областей із населенням близько 2 млн. 744 тис. мешканців). Чисельність співробітників «Вінети» у найбільших центрах генерального округу становила 138 чоловік [360, арк.44]. Усім членам дніпропетровської групи «Вінети» були видані червоні паспорти, які забезпечували право вільного пересування по території Рейхскомісаріату. До того ж, ці паспорти забезпечували імунітет від будь-яких переслідувань гестапо, СД та депортації на важкі роботи до Німеччини.

Щодо організації спецвідділу «Вінета» у генеральній окрузі, то окрім типових підрозділів «активної пропаганди», «пропаганди у пресі» та «відділу радіопропаганди», також були сформовані підрозділи спецзв'язку пропагандистів-інформаторів з агентами СД (служба безпеки), гестапо та 2-м відділом абверу (відділ розвідки) [360, арк. 18]. Основна ціль спільної діяльності даних структур – аналіз змін настроїв місцевого населення щодо дій окупаційної

влади, а також виявлення осіб, прихильних до націоналістичного чи радянсько-партизанського руху.

Отже, вивчення матеріалів архівних справ, що розкривають організаційно-правовий аспект діяльності спеціального відділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна», дозволяють зробити наступні висновки:

1. Основними періодами організації та діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на окупованих українських територіях є: I період (вересень 1939 – середина серпня 1941 р.) – установчий. На підставі урядової постанови «Про ведення пропаганди на період війни» від 1 вересня 1939 р. та директиви фюрера №144/41 «Щодо організації пропаганди у період наступу на СРСР» від 6 червня 1941 р. був сформований спеціальний апарат пропаганди Міністерства просвіти і пропаганди Третього Рейху. 20 червня 1941 р. в спеціальному апараті пропаганди був формально утворений спецвідділ «Вінета, а вже 21 серпня 1941 р. Східний відділ та, відповідно, спецвідділ «Вінета», отримав статус спеціально уповноваженого органу пропаганди, що мав право здійснювати офіційний контроль за діяльністю спеціальних пропагандистських структур на території окупованого Сходу; II період (кінець серпень 1941– жовтень 1943 р.) – проведення спеціальної діяльності на теренах Рейхскомісаріату «Україна». 10 листопада 1941 р. спецвідділ «Вінета» отримав особливий статус в середині галузевого відомства і став називатися «Спеціальний відділ «Вінета». Відділ східної пропаганди особливого призначення»; у межах окупованої території було налагоджено розгалужену систему спеціального апарату пропаганди; проводилась аналітично-розвідувальна діяльність та спеціальні пропагандистські операції, переважно, засобами радіо та окупаційної періодичної преси; організовувались прослуховування радіопередач на окупованих східних територіях, зокрема території Рейхскомісаріату «Україна»; до реалізації відкритої пропагандистської діяльності та агентурної роботи було залучено незначну, але ідейно вмотивовану інтелектуальну частину місцевого населення; організовано відбір кадрів для навчання у спеціальних школах для пропагандистів (здебільшого на базі

пропагандистських шкіл у містах Вустрау та Дабендорфі); III період (листопад 1943 – грудень 1944 р.) – спеціальна діяльність поза межами Рейхскомісаріату «Україна». Цьому періоду було притаманно: залучення до берлінського апарату спецвідділу «Вінета» колишніх комісарів Червоної Армії та членів ВКП (б); евакуація кадрово-агентурного складу спецвідділу «Вінета» з території Рейхскомісаріату «Україна» та продовження аналітичної діяльності у м. Кенігсберг; налагодження функціонування пропагандистсько-розвідувальних шкіл «Вінета-РОА» на території західної Німеччини; проведення спеціальної радіопропаганди через радіовузли Берліну, що розраховувались, здебільшого, на німецьку аудиторію.

2. Спеціальний апарат складався з Центрального управління Східного відділу (нім. Abteilung Ost); «Антикомінтерну» (нім. Anti-Comintern / AC) та спеціального відділу «Вінета» (нім. Vineta, Propagandadienst Ostraum e.V.). Саме на спецвідділ «Вінета» у червні 1941 р. були покладені функції і повноваження щодо реалізації спеціальної пропагандистської діяльності на, так званих, східних територіях, зокрема на території Рейхскомісаріату «Україна».

Станом на 1943 рік, у порівнянні з 1941 роком, було розширено завдання центрального апарату спецвідділу «Вінета», змінено його структуру, що охоплювала: Адміністративний відділ; Технічний відділ; Аналітичний відділ; Відділ активної пропаганди; Відділ пропаганди та преси; Відділ радіопропаганди, так зване «Бюро Альбрехта»; Відділ радіопрослуховування, так звана «Апаратна»; Відділ архівів.

3. На території Рейхскомісаріату «Україна» діяли три, так званих, філіали спецвідділу «Вінета». Встановлено їх типову структурну побудову, що мала наступний вигляд: «I-й відділ», який спеціалізувався на веденні радіопропаганди та радіопрослуховування; «II-й відділ» – здійснював пропаганду шляхом поширення її у пресі; «III-й відділ», що спеціалізувався на реалізації агентурної роботи; «IV-й відділ» – відділ організації спеціальних операцій; «V відділ» - відділ перекладу.

4. Юридичні документи надали можливість що цільовий аспект діяльності

спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини, зокрема, спецвідділу «Вінета», полягав у:

1) організації та проведенні радіопропаганди в межах Рейхскомісаріату «Україна»;

2) підготовці та реалізації спеціальних пропагандистських операцій у ЗМІ з метою деморалізації та дезінтеграції місцевого населення, формування антибільшовицьких та пронацистських настроїв та переконань;

3) інформаційно-аналітичній розвідувальній діяльності з метою забезпечення інформаційної політики нацистської Німеччини на окупованих територіях України;

4) агентурна робота у напрямку виявлення лояльних осіб до режиму та подальшого налагодження їх співпраці з окупаційною владою.

5. Пропагандистська діяльність, яку проводив спецвідділ «Вінета» мала ознаки спеціальної діяльності, а саме:

- нормативне закріплення спеціального статусу діяльності. Відповідно до директиви Й. Геббельса «Про дотримання секретності під час ведення пропаганди» від 21 серпня 1941 року, Східний відділ (центральный спеціальний апарат пропаганди та його структурний підрозділ спецвідділ «Вінета»), отримав статус спеціально уповноваженого органу пропаганди, що реалізовувався у праві здійснювати офіційний контроль за діяльністю спеціальних пропагандистських структур на території окупованого Сходу;

- спеціальний інформативний характер діяльності. Основним завданням спецвідділу було формування інформаційного простору на окупованих територіях, інформаційне забезпечення німецьких окупаційних органів влади, які виконували функції держави, та інформаційне сприяння охороні цих органів від можливого опору місцевого населення; налагодження співпраці місцевих органів влади з населенням;

- використання спеціальних сил і засобів отримання інформації під час виконання своїх завдань, а саме: негласного (агентурного) апарату; технічних пристроїв (апаратів радіопрослуховування); спостереження за особами;

вербування та ін.);

- негласний характер діяльності, що полягав у таємності форм і методів роботи, статусі співробітників (штатних і позаштатних - агентів) тощо;

- проведення аналітично-розвідувальної діяльності як елементу пропагандистської діяльності;

- спеціальний порядок комплектування кадрів, які повинні мати необхідну загальну підготовку та спеціальні знання, відповідні особистісні й фізичні якості тощо. Зокрема, спецвідділ «Вінета» здійснював фахову і оперативну підготовку власних кадрів у спеціальних навчальних закладах – пропагандистських школах Вустрау та Дабендорфі.

2.2. Види, форми та методи діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна»

Висвітлений у попередньому підрозділі 2.1 організаційно-правовий та цільовий аспекти діяльності спецвідділу «Вінета», як спеціального органу пропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна», й використані нами відомості матеріалів розсекречених справ 2-го управління НКДБ-КДБ УРСР [349, 350] з необхідністю вимагають з'ясування видів, форм та методів діяльності цього спецвідділу.

Під пропагандою, як правило, розуміють планомірні, систематичні дії, що спрямовані на маніпулювання свідомістю та спрямовування поведінки людей у необхідний для пропагандиста напрям, то спецпропаганда є складовою (напрямом пропаганди), яка перш за все, спрямована на війська та населення противника з метою їх деморалізації та дезінтеграції. Так, Я. Жарков доводить, що спеціальна пропаганда є способом поширення ідей та насадження моделей поведінки серед війська противника з метою їх повної деморалізації [66, с. 91].

С. Зелінський спеціальну пропаганду визначає як безперервний керований процес інформаційно-психологічного навіювання, переконання і управління

великими військовими або цивільними людськими ресурсами. Основна форма прояву даного виду пропаганди – інформаційно-психологічна операція [74, с. 38].

При висвітленні феномену спеціальної пропаганди, як складової ведення «гібридної війни», В. Ткач надає таке визначення: «спецпропаганда – це спосіб здійснення інформаційної агресії або цілеспрямованого інтенсивного поширення інформації з метою пригнічення процесів раціонального мислення тієї аудиторії, яка піддається інформаційній атаці» [219, с. 100].

Інший учений, Д. Суржик, розглядає феномен радянської спеціальної пропаганди [215]. Автор вважає, що сутність такої пропаганди зводиться до реалізації цілеспрямованого інформаційного впливу на війська чи цивільне населення противника з метою зниження морально-бойового духу та формування «потрібної» суспільної думки [215, с. 47].

Експерт з проблем реалізації інформаційних воєн Г. Почепцов зосередив увагу на встановленні відмінних рис між пропагандою та спецпропагандою, доводячи, що різниця полягає у використанні різних способів інформаційного впливу. Так, класичними методами пропаганди, зокрема нацистської, стали ствердження і повторення, замовчування фактів або спотворення фактів, метод напівправди, руйнування авторитетності, навішування ярликів, метод демонізації ворога та інші.

У спеціальній пропаганді можуть бути використані класичні методи, проте основну роль відіграють методи спеціальні, а саме, метод емоційного резонансу, психологічного тиску, диверсифікації інформації, метод когнітивного дисонансу, метод пропагандистської розвідки, метод поширення чуток та брехні тощо [185, с.207].

В. Сороченко, описуючи інструментарій спеціальної пропаганди, виділяє також метод інформаційної блокади, тобто штучно створеного інформаційного вакууму з подальшим поширенням тенденційної інформації та методу інформаційної плутанини. Сутність останнього полягає у розповсюдженні неконкретних, нечітких повідомлень для збентеження, провокування та

дезорієнтації населення в закритому інформаційному просторі [209, с.92].

Під поняттям «спеціальна пропаганда як вид діяльності», у широкому сенсі, розуміють різновид пропагандистської діяльності, основною функцією якої є поширення інформації з метою формування конкретних поглядів, уявлень, переконань і емоційних станів людини чи суспільства [19, с.21].

Досліджуючи вищезазначене поняття у вузькому сенсі Д. Суржик виокремлює сутнісні ознаки феномену «спеціальної пропаганди як виду діяльності» в умовах радянсько-німецького військового та ідеологічного протистояння, до яких відносить такі:

1. Спеціальна пропагандистська діяльність проводиться винятково спеціально уповноваженими органами. У контексті проведення радянської спецпропаганди, цими органами були – Головне політичне управління політичної пропаганди Червоної Армії (або спеціальний 7 відділ), Головне Політуправління РСЧА та Радянське інформаційне бюро;

2. Основні завдання спеціальної пропагандистської діяльності – встановлення контролю у сфері інформаційного простору; підриг державно-політичної системи та ідеології; формування суспільної думки; спонукання до Руху Опору.

3. Оперативна та агентурна роботи з військами та населенням держави противника є невід'ємною складовою спеціальної пропагандистської діяльності.

4. Методами спеціальної пропагандистської діяльності є: методи розвідувальної роботи (конспірація, допит); аналіз документів противника, що були здобуті органами розвідки; аналіз поведінки та вивчення морально-психологічного стану окремих категорій військовослужбовців, соціальних прошарків населення, тобто конкретного об'єкту пропагандистської діяльності [215, с.48].

О. Литвиненко, досліджуючи генезу реалізації спеціальних інформаційних операцій та пропагандистських кампаній, стверджував, що у період Другої світової війни, держави активно використовували сугестивні інформаційні технології у рамках реалізації спеціальної пропаганди [133, с. 91]. До речі, під

поняттям «сугестія» автор розуміє свідомий вербальний і невербальний емоційно забарвлений вид психологічного впливу на людину (численного адресата) з метою переконання, навіювання (підкорення або зміна поведінки не на підставі розумових, логічних доводів чи мотивів, а через вимогу або рекомендацію) чи спонукання до певних дій [133, с. 94]. Дослідник, доводить, що використання сугестивних інформаційних технологій, в межах реалізації пропаганди, є ознакою проведення спеціальної пропагандистської діяльності.

Розкриваючи сутність спеціальної пропаганди як виду діяльності, Т. Буссемер підкреслює винятковість та специфічність способів реалізації спеціальної діяльності. Основними способами реалізації спеціальної пропаганди у військовий час, на думку науковця, є аналіз допитів військовополонених, а також трофейних документів, здобутих у противника; контент-аналіз ЗМІ, моніторинг морально-психологічного стану військових та населення в умовах окупації; розробка спеціальних інформаційних операцій дезінформаційного, дезорганізаційного або диверсійного характеру [274, с. 56].

Аналіз вищенаведених доктринальних підходів до розуміння пропаганди та спеціальної пропаганди дозволив надати авторське визначення поняття «спеціальна пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета»: це вид діяльності, що передбачав проведення таємних і прихованих інформаційно-психологічних, зокрема, маніпулятивних дій негативного, а подекуди, і деструктивного характеру відносно цивільного населення Рейхскомісаріату «Україна», з метою знецінення радянсько-більшовицьких ідей, підриву й ослаблення морально-психологічного стану окупованого населення, а також провокування ідейно вмотивованих осіб до вчинення протиправних дій заради підриву або руйнування суспільно-політичного устрою Радянського Союзу.

Сутнісними ознаками спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» пропонуємо вважати наступні:

- об'єкт спеціальної пропагандистської діяльності – цивільне населення;
- базова організаційно-правова форма реалізації спеціальної

пропагандистської діяльності – спеціальна пропагандистська операція;

- основні засоби реалізації спеціальної пропагандистської діяльності - радіо, преса, засоби радіопрослуховування тощо;
- невід'ємним елементом спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу стала агентурна робота;
- методи спеціальної пропагандистської діяльності – класичні методи пропаганди, дезінформація, психологічний тиск, поширення чуток та ін.
- прийоми спеціальної пропагандистської діяльності: інформаційний шок, брехня, тенденційне викладення фактів, навіювання страху тощо.

Аргументуємо зміст та значення виокремлених автором сутнісних ознак спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини.

Керуючись наказом генерального референта Е. Тауберта «Про утворення підрозділу активної пропаганди Східного відділу» від 10 листопада 1941 р. та розпорядженням голови штабу верховного командування збройних сил Німеччини В. Кейтеля «Щодо проведення другої фази дезінформації противника...» від 12.05.1941 року [288, с.398] на спецвідділ «Вінета» було покладено завдання щодо реалізації спеціальної пропагандистської діяльності через радіо та пресу в межах окупованих територій радянського Союзу, зокрема, на українських територіях.

Спеціальна пропагандистська діяльність спецвідділу здійснювалась у наступних організаційно-правових формах: кампанія, операція, акція. Базовою формою реалізації стали спеціальні пропагандистські операції.

Сьогодні, науковці, вживають поняття «спеціальна інформаційна операція», під яким традиційно розуміють дії, що застосовуються для досягнення інформаційних переваг у забезпеченні воєнної стратегії шляхом глобального впливу на інформаційні системи та інформаційну інфраструктуру супротивника [19, с.71]. Однак для інформаційного протистояння періоду Другої світової війни не було характерним використання новітніх інформаційно-технічних систем зв'язку, телекомунікацій та радіоелектронних засобів, що

обумовлює доцільність використання, у даному контексті, поняття «спеціальна пропагандистська операція».

Дослідник Н. Гнасевич вважає, що під поняттям «спеціальна пропагандистська операція» слід розуміти комплекс погоджених та взаємозалежних за метою і часом пропагандистських, роз'яснювальних, спостережних, аналітично-розвідувальних, розвідувально-пошукових, примусових, бойових та інших дій, що здійснюють спеціальні органи пропаганди для забезпечення інтересів держави [25, с. 323].

А дослідник О. Горелкін зміст даного поняття зводить до комплексу організаційних, правових, агітаційно-пропагандистських, політико-розвідувальних дій та матеріально-технічних заходів, які мають забезпечити виконання поставлених завдань ідеологічного характеру [34, с. 74].

Отже, враховуючи вищезазначене, пропонуємо розуміти під поняттям «спеціальна пропагандистська операція» спецвідділу «Вінета» сукупність спланованих ідеологічно-маніпулятивних (або інформаційно-психологічних) та агентурних дій, що були спрямовані на ворожу аудиторію, зокрема, на цивільне населення окупованих українських територій, з метою досягнення стратегічних та оперативних цілей спеціальної пропагандистської діяльності.

Враховуючи теоретичні аспекти проведення спеціальних інформаційних операцій [180] та на основі матеріалів документів Органів державної безпеки СРСР [166, 167], а також матеріалів справ державних архівів України, було здійснено класифікацію типів спеціальних пропагандистських операцій спецвідділу «Вінета» у залежності від їх стратегічних цілей та задіяного сугестивного інструментарію. А саме:

- конверсійна спеціальна пропагандистська операція, для якої були характерні приховані інформаційно-психологічні дії сугестивного характеру, що були спрямовані на зміну суспільних ціннісних переконань. Мета конверсійної пропагандистської операції полягала у забезпеченні радикальних змін, морально-психологічного характеру, які б мали прояв у: а) позитивному ставленні населення до окупантів, б) руйнуванні більшовицької системи

цінностей, в) формуванні нового «образу ворога», зокрема, образу Й. Сталіна «як кривавого диктатора» чи єврея «як провокатора світової війни та проведення більшовицької революції, що призвело до зубожіння українських селян» [339].

- дезінтеграційна спеціальна пропагандистська операція - для якої були характерні приховані інформаційно-психологічні сугестивні дії, що були спрямовані на розпалювання соціальних та національних протиріч з метою ослаблення єдності населення.

- деморалізаційна спеціальна пропагандистська операція - для якої були характерні приховані інформаційно-психологічні сугестивні дії спрямовані на підриг морального духу населення, на провокування апатії та безнадійності, втрати здатності до Руху Опору проти окупантів.

Основними засобами реалізації спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна» стали радіо та періодична преса, усна агітація та міжособистісні контакти.

На підставі виконання директиви А. Гітлера №144/41 «Щодо організації пропаганди у період наступу на СРСР», а також двох директив рейхсміністра Й. Геббельса «Про ведення радіопробанди в умовах війни» від 15 червня 1941 р. і «Про дотримання секретності під час ведення пробанди» від 21 серпня 1941 р. [302, ролик 21], спеціальна пропагандистська діяльність мала бути реалізованою шляхом радіопробанди та пробанди у періодичній пресі.

Д. Жуков під поняттям «спеціальна радіопробанда» розуміє організовану передачу і поширення записів нацистських радіопробанд через таємні, або так звані «чорні» радіоканали, які вели трансляцію українською, російською та німецькою мовами, з метою підригу державно-політичного устрою Радянського Союзу, а також формування суспільної думки антирадянського характеру [68, с. 23].

І. Мощанський, вивчаючи проблеми протидії німецькій радіопробанді періоду Другої світової війни, зосередив увагу на вивченні аспектів реалізації спеціальної діяльності радіогрупи «Схід» спецвідділу «Вінета». Дослідник розкриває особливості функціонування радіогрупи, головні приймачі якої

знаходились у Ризі, Каунасі, Вільнюсі та Вінниччині.

До речі, сутність радіопропаганди, як виду діяльності, автор розуміє як форму маніпулятивної подачі хибної інформації через підставні, начебто «прорадянські» організації, або від імені «псевдо радянських» політичних діячів із найближчого оточення Й. Сталіна. Прикладом ведення спеціальної радіопропаганди є транслявання передач від імені відомих авторитетних радянських громадян, які називали вермахт армією визволителів та поширювали інформацію щодо успішної діяльності бойових українсько (російсько)-німецьких груп тощо [149, с.118].

Відповідно до матеріалів оригінального документу «Телеграма. Рейхскомісаріат «Україна». Відділ пропаганди. Д-ру Геннелю «Східний відділ» / Е. Тауберт. «Щодо якості прослуховування радіопередач та ведення радіопропаганди» від 7 травня 1943 року» [340, арк..5 - 7], були встановлені наступні факти, що розкривають особливості реалізації спеціальної пропаганди через радіо. А саме:

1. На I-й відділ спецвідділу «Вінета» були покладені обов'язки щодо реалізації радіопрослуховування та ведення радіопередач, зокрема на окупованих українських територіях.

2. Кожну неділю о 10.15 – 10.30 пропонувалось вести політичні радіопередачі українською мовою та о 17.15 – 17.30 – російською. Спеціальні операції мали проводити винятково через радостанцію Вейхзель.

3. Основні тематичні напрями ведення радіопередач: «О военнополитическом положении Востока», «Кровавые дни большевизма», «Проект воззвания к русскому народу», «Кто обманул вас и продал?».

4. Диктором українських радіопередач мав бути Василій Марченко. Мовою документу: «Василий Марченко сотрудничает с нами с 1942 года. Сидел в тюрьме и три года пробыл в лагерях НКВД. Как пропагандист он очень способный, обладает знаниями в области социальной политики. По происхождению украинец. Является фанатиком Власовского движения. Целесообразно использовать его на радио эфире. Работать будет под

псевдонимом «Сергей Кокот» [340, арк..6].

5. Кожного тижня голова оперативної радіогрупи мав надавати короткий звіт по телеграфу щодо успіхів та прогалин проведення радіопередач.

Таким чином, спеціальна пропаганда через радіо на окупованих українських територіях була налагодженою та потенційно орієнтованою на певний контингент слухачів. Проте «вінетівці» не врахували суто технічні умови реалізації радіопропаганди, а саме - відсутність у більшості місцевого населення потужних радіоприймачів. Справа в тому, що основні «радіоточки», якими були оснащені типові квартири в будинках, здатні були приймати передачі тільки на тій частоті, на якій мовило державне радіо СРСР. Відповідно, попри високий рівень організації спеціальної пропаганди через радіо, слід констатувати низький рівень її ефективності.

В умовах окупаційного режиму саме періодична преса стала основним засобом реалізації спеціальної пропаганди. За підрахунками К. Курилишина, на окупованій німцями українській території, з цивільним управлінням і у прифронтовій зоні з військовим, легально виходило 232 україномовних періодичних видань [125, с.45]. І хоча у виданнях переважали фронтові хроніки і міжнародна тематика, проте лєвова доля належали антисемітській, націонал-соціалістичній та антибільшовицькій пропаганді.

Л. Леонтєва, вивчаючи історію використання психологічних операцій Німеччиною та Радянським Союзом в роки Другої світової війни, зосередила увагу на розкритті сутності реалізації спеціальної пропаганди, зокрема у пресі. Серед іншого, автор доводить, що специфікою даного виду пропаганди стало: а) поширення інформації без посилення на конкретне джерело чи автора; б) використання маніпулятивних прийомів - нівелювання ключової частини інформації; узагальнення інформації, що призводить до її спотворення; апелювання до фіктивної інформації; постановка запитань і виключення можливості відповідей тощо [128, с.101].

Дослідник П. Лайнбарджер доводить, що практична складова реалізації пропаганди у пресі, зокрема спеціальної, мала базуватись на принципах:

- спрощеності (пропагандистська інформація це не сукупність переконливих і складних думок, а одна спрощена до примітивізму теза-ствердження);
- емоційного насичення (пропаганда має апелювати не до розуму, а до емоцій людини);
- інформаційної агресивності (пропаганда має бути наступальною, прямою та агресивною, очищеною від доказів та логічних міркувань);
- прихованості («маскування») пропагандистських дій [126, с. 89].

До основних методів пропаганди у пресі учений відносить: фабрикацію фактів, маніпулятивну семантику, спрощення та стереотипізацію, хибне ствердження і повторення, дроблення інформації, сенсаційність, розмивання смислового значення інформації й ін. [126, с. 91].

Інший вчений Г. Шиллер доводить, що принциповими методами спеціальної пропаганди в пресі періоду Другої світової війни стали саме фрагментація та міфологізація [243, с. 84].

Фрагментація інформації це поділ її на дрібні розрізнені фрагменти, які подаються імперативно у хаотичному комунікативному потоці [243, с. 85]. Найбільш дієвими прийомами фрагментації стали «інформаційне розпилення», «спеціалізація» та «мікророзділення». Фрагментація інформації у комплексі з методом «створення фактів», тобто вибірковому поєднанні реальних фактів з вигаданими (правдоподібними і неправдоподібними) стали невід'ємною складовою спеціальних пропагандистських операцій спецвідділу «Вінета», основною метою яких було «вигідне» висвітлення позицій Німеччини у контексті світових процесів, створення фіктивної картини світу, де німецька імперія займала панівне положення.

Ще одним вагомим методом реалізації спеціальної пропаганди у пресі став метод «міфотворення». Поняття «міфотворення» передбачає процес штучного створення міфу або актуалізації та інтеграції до життя певних ціннісних ідей, що вже існують у ментальній свідомості суспільства. Міф не передбачає пояснення реальної дійсності, але створює ілюзію, гармонійну конструкцію своєї дійсності

системи відтворення суспільних явищ та процесів. Найбільш сприятливим моментом для «вживлення» міфів у суспільну свідомість є війна чи соціально-економічна нестабільність. На думку Г. Шиллера, основними соціальними міфами за допомогою яких формувалась масова свідомість суспільства періоду Другої світової війни стали: міф про індивідуальну свободу і особистий вибір громадян; міф про відсутність у суспільстві соціальних конфліктів, експлуатації та пригнічення; міф про плюралізм ЗМІ тощо. Нацисти ж зробили ставку на актуалізації міфів про німецький експансіонізм, реваншизм, вождізм, а також «про змову більшовиків та євреїв», «про злочинну діяльність міжнародних сіоністських організацій», а також на викритті радянських міфів про «пролетарський інтернаціоналізм» та «одвічне братство, возз'єднання та дружбу народів СРСР» [243, с. 91].

Ще одним фундаментальним методом спеціальної пропагандистської діяльності, який реалізовувався, зокрема, у періодичній пресі, став метод дезінформування.

М. Присяжнюк доводить, що даний метод передбачає тенденційне упереджене висвітлення інформації за допомогою неправдивої інтерпретації даних чи оприлюднення брехні. А також автор запропонував виділяти наступні класичні прийоми дезінформаційних операцій: «уведення в оману» конкретної особи (групи осіб) шляхом надання завідомо хибної інформації; «вибіркове подання інформації» (напівправа, замовчування певної частини інформації); «оточення правдивої інформації її неправдивими версіями», що є підтвердженими певними доказами; «дезінформування від зворотного», що відбувається шляхом надання правдивих відомостей у перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються як неправдиві [185, с. 91].

У рамках спеціальних пропагандистських операцій, що були реалізовані у періодичній пресі, на початку 1942 року спецвідділом «Вінета» було проведено серію дезінформаційних заходів з метою мобілізації трудових ресурсів на роботу до Німеччини [349, арк. 71 - 78].

У перший рік окупації нацисти активно використовували працю

радянських військовополонених. Однак більше 3-х млн. червоноармійців, які потрапили в полон, не пережило голодної зими 1941 року. Відтак, основні зусилля пропагандистів тепер мали бути спрямовані на залучення до роботи фізично здорових людей, які б добровільно виїжджали до Німеччини.

У місцевій пресі, зокрема великих промислових міст, щоденно почали публікувати типові статті наступного змісту: «Українські чоловіки і жінки! Більшовицькі комісари зруйнували ваші фабрики і робочі місця, залишаючи вас без зарплати і хліба. Німеччина надає вам можливість працювати на добре оплачуваній робочих місцях. 28 січня перший транспортний поїзд відправляється в Німеччину. Під час переїзду ви будете отримувати гарячу їжу! У Німеччині ви будете проживати у хороших житлових умовах. Плата за працю буде відповідати продуктивності вашій роботі. Поки ви будете працювати в Німеччині, ваші сім'ї будуть забезпечені харчами» [125, с. 76].

Як наслідок проведення пропагандистських операцій, 22 січня 1942 року було вивезено перший ешелон (1,5 тис. осіб), так званих, остарбайтерів із Києва до Німеччини, де, насправді, люди отримали каторжні умови праці на заводах і фабриках військово-промислового комплексу [349, арк. 78].

Метод психологічного тиску (здійснення агресивного інформаційного впливу на населення шляхом залякування, навіювання зневіри і розпачу, а також здійснення погроз і завуальованого обману) також став невід'ємною складовою спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу «Віента».

Найпоширенішим прийомом психологічного тиску у пресі стало використання повідомлень-погроз щодо масових страт місцевих жителів уразі вчинення опору нацистській окупаційній владі, а також несення колективної відповідальності за злочинну співпрацю з радянськими партизанами та червоноармійцями.

Типовим прикладом реалізації психологічного тиску в пресі є публікація «Заклику до українського населення» головнокомандувача німецької армії В. Кейтеля від 30 серпня 1941 р. Зміст документу зводився до наступних положень:

По-перше, смертна кара, як міра покарання, причому без слідства і суду

була встановлена за саботаж, зокрема хлібозаготівельних робіт, а також за невиконання наказів окупаційної влади, прихильність до більшовицької ідеї була встановлена смертна кара без слідства та суду. Мовою документу: «ненімці, що порушують закони, урядові накази і розпорядження (наприклад, невиконання обов'язку праці, прихильне ставлення до повстанців тощо - караються смертю» [326, арк. 28].

По-друге, за певні проступки та злочини була встановлена колективна відповідальність - «якщо винуватих не зловлять, відповідатимуть Голова і ціла громада» [326, арк..28].

Аналіз спеціальної пропагандистської операції спецвідділу «Вінета» засобами таємної агентурної роботи та у легальній окупаційній пресі на території Рейхскомісаріату «Україна» було здійснено за матеріалами справ [Центрального державного архіву вищих органів влади і державного управління України, а також відомостей із літерної справи № 200. «Об'єкт «БСНРН» і «Вінета». Ч. II. «Постанови по справі, список обліку зв'язків, установчі матеріали та офіційні дані» [349] Державного архіву Служби Безпеки України, у рамках дисертаційного дослідження, здійснено аналіз спеціальної пропагандистської операції, що була реалізована спецвідділом «Вінета» засобами таємної агентурної роботи та у легальній окупаційній пресі на території Рейхскомісаріату «Україна». Результати аналізу представлено у таблиці (Додаток Б).

Ще одним методом спеціальної пропагандистської діяльності, що систематично використовували агенти спецвідділу «Вінета», був метод розповсюдження чуток (нім. *Flüsterpropaganda*) [349, арк. 41].

Я. Жарков, вивчаючи способи інформаційно-психологічного впливу на війська та цивільне населення противника, вважає, що «чутки» - це циркулююча спосіб комунікації, за допомогою якої люди, які перебувають у неоднозначній (кризовій) ситуації, об'єднуються, утворюючи зрозумілу їм інтерпретацію цієї ситуації [66, с. 51].

С. Зелінський, вивчаючи механізми поширення чуток, зокрема під час

війни, зазначав, що чутки відрізняються від доносів, дезінформації або пліток високим ступенем узагальненості, свідомим перекручуванням фактів, протистоянням офіційній інформації тощо [74, с. 91].

При плануванні «запуску» чергової чутки, агенти спецвідділу чітко прораховували настрої аудиторії. Звіти агентів спецвідділу свідчать про те, що для їх поширення найчастіше обирались місця загального побутового спілкування: базар, лікарні, транспорт, а також зручний для розповсюдження та дії чуток час та ін. Потрібні чутки мали поширюватись у містах Рівне, Житомир, Кривий Ріг, Запоріжжя за 3-4 дні з ефектом дії до двох тижнів. Що ж до великих міст, то цільові чутки, зазвичай, поширювались через пресу й набували розголосу за години [337, арк. 8].

Отож, за допомогою методу розповсюдження чуток, агенти спецвідділу могли провокувати конкретних осіб чи груп осіб цивільного населення до вчинення тих чи інших протиправних чи аморальних агресивних дій, а також впливати на суспільні настрої з метою формування, здебільшого, емоційно пригніченого апатичного морального стану більшості, посилювали відчуття страху, паніки тощо.

Наступним видом діяльності спецвідділу «Вінета» на території Райсхкомісаріату «Україна» стала інформаційно-аналітична діяльність.

У сучасному розумінні, інформаційно-аналітична діяльність спеціальних підрозділів - це розвідувальний пошук, технічна розвідка, комплексне вивчення матеріалів прихованого спостереження, оперативних повідомлень негласних співробітників, даних перехоплення з різних каналів зв'язку, а також аналіз повідомлень і публікацій у ЗМІ тощо. Суб'єктами інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності є державні організації чи юридичні особи, які наділені владними повноваженнями виражати чи реалізовувати цілі та завдання, які визначаються зовнішньополітичним курсом щодо інших держав, конкурентів, супротивників чи ворогів [170, с. 77].

У колективній праці «Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти)», інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність трактується як діяльність з

метою отримання інформації про стратегічні цілі і тактичні дії держави (чи міжурядових, неурядових, військово-політичних, торгівельно-промислових структур тощо), що впливають на формування міжнародних відносин [170, с.186].

Однак, серед науковців і досі не існує єдиної позиції щодо тлумачення поняття «інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності» спеціальних органів пропаганди, що здійснювалась у період Другої світової війни.

Як зазначає В. Варенко, діяльність підрозділів аналітичної розвідки, в цілому, була націленою на збір відомостей про стан збройних сил держав, їхнє економічне й політичне становище [15, с.21].

Більшість науковців розуміють поняття «інформаційно-аналітична розвідка» періоду Другої світової війни, як вид правомірної діяльності спеціально уповноважених державних органів влади, яка ґрунтувалась на застосуванні спеціальних методів та засобів аналізу при дослідженні масивів інформації про ворога з метою отримання нових знань стратегічного, тактичного та прогностичного характеру для подальшого ведення війни [185, с. 74].

М. Присяжнюк вважає, що сутність вищезазначеного поняття слід зводити до двох аспектів діяльності: до виявлення інформації (про тенденції, суперечності, помилкову інтерпретацію, маніпуляцію, неявні події, приховану діяльність тощо) та до розробки стратегії забезпечення національної безпеки. Автор резюмує, що єдиною метою аналітико-розвідувальної діяльності спецслужб будь-якої держави, у будь-який час, є попередження, своєчасне виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам в інтересах національної безпеки та оборони держави [180, с. 90].

Інформаційна аналітика, як вид діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини, у досліджуваній період регламентувалась такими юридичними документами: наказом фюрера «Про задачі рейхсміністерства» від 4 вересня 1934 року; директивою заступника фюрера Р. Гесса «Про співробітництво усіх відомчих структур Рейху щодо питань виховання і пропаганди» від 13 травня 1935 року, директивою фюрера

«Про ведення пропаганди у період війни на Сході» від 6 червня 1941 року; додатком до директиви № 21 плану «Барбаросса» Генерального штабу ОКВ «Про застосування пропаганди під час здійснення «блискавичної» військової кампанії проти СРСР» від 7 жовтня 1940 р.; директивою рейхсміністра Й. Геббельса «Про ведення радіопропаганди в умовах війни» від 15 червня 1941 р.; особливим розпорядженням генерального референта Східного відділу «Про утворення «Вінети» від 20 червня 1941 р.; наказом генерального референта Східного відділу «Про призначення на посаду директора спецвідділу «Вінета» Х. Курца» від 21 червня 1941 р.; директивою рейхсміністра Й. Геббельса «Про дотримання секретності під час ведення пропаганди» від 21 серпня 1941 р. та ін. [159; 276; 286; 297; 302; 320].

У матеріалах літерної справи № 200. «Об'єкт «БСНРН» і «Вінета». Ч. I. Державного архіву Служби Безпеки України, зокрема, у спеціальному повідомленні «О деятельности немецкого специального органа пропаганды «Винета» начальнику 2-го Управління НКДБ СРСР генерал-лейтенанту О. Федотову, міститься інформація відносно особливостей реалізації даною структурою аналітичної розвідувальної діяльності [348, арк.15 - 39]

Аналіз вищезазначеного юридичного документу надав можливість визначити такі аспекти інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності спецвідділу «Вінета», як спеціального органу пропаганди:

- збирання, систематизація та аналітична обробка здобутої інформації з метою отримання нових знань про об'єкт спеціальної пропагандистської діяльності, тобто населення окупованих радянських територій;
- пошук і обробка Аналітичним підрозділом спецвідділу «Вінета» інформації оперативного характеру, що мала суворо обмежений доступ;
- здійснення постійного і системного збору та аналізу переважно відкритих джерел інформації, зокрема, в межах Рейхскомісаріату «Україна»;
- реалізація Аналітичним підрозділом спецвідділу «Вінета» розвідувальної агентурної роботи, радіопрослуховування, аналізу та прогнозування тенденцій розвитку суспільних явищ і процесів в умовах існування окупаційного режиму;

виявлення і протидія загрозам у сфері інформаційного простору у межах окупованих територій; забезпечення вищих органів влади гітлерівської Німеччини розвідувальною інформацією, необхідною для прийняття рішень у політичній, військовій, соціальній, ідеологічній та інших сферах функціонування окупаційного режиму;

- проведення інформаційно-аналітичних заходів.

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо розуміти під поняттям «інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність спецвідділу «Вінета» автор розуміє вид спеціальної діяльності, що поєднує збір, верифікацію, систематизацію та аналітичну обробку цільової інформації, здобутої переважно шляхом розвідувальної агентурної роботи, радіопрослуховування, а також аналіз відкритих джерел інформації, з метою подальшого використання здобутої інформації для реалізації пропагандистського впливу на окуповане населення.

Деталізуємо поняття форми та методів інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності спецвідділу «Вінета», їх співвідношення та взаємодію за матеріалами архівних справ.

У рамках даного дослідження, «форма інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності» розуміється як система організаційних заходів, за допомогою яких здійснюється аналітично-розвідувальний процес або спосіб організації інформаційної аналітики у розвідувальному процесі.

Методи інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності це сукупність способів та прийомів збору та обробки цільової інформації.

За матеріалами літерної справи № 201 «Справа на співробітників центрального органу німецько-фашистської пропаганди «Вінета» при німецькому міністерстві пропаганди» [389-394] Державного архіву Служби Безпеки України Дніпропетровської області нами були визначені основні методи роботи Аналітичного підрозділу спецвідділу «Вінета».

Так, враховуючи відомості документу «Матеріали доказів злочинів нацистських окупантів з «Вінети», які проводили антирадянську пропагандистську роботу, а також розвідувальну та контррозвідувальну

діяльність» [391], інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність спецвідділу «Вінета» була реалізована класичними методами роботи, а саме: збір та верифікація інформації; контент-аналіз відкритих джерел інформації; метод пропагандистської розвідки тощо.

Метод збору первинної інформації полягав у добуванні конкретних відомостей політичного, економічного і соціального характеру, необхідних для точного визначення проблем і висунутих припущень, у рамках яких планувалась реалізація спеціальних пропагандистських операцій.

Метод верифікації стратегічно важливої інформації – метод підтвердження або перевірки стратегічно важливої інформації шляхом співставлення відповідності цієї інформації реальним фактам, діям, подіям із урахуванням можливості багаторазового повторення результатів перевірки.

Контент-аналіз відкритих джерел інформації противника - це якісно-кількісний метод вивчення радянської преси та радіопрограм з метою подальшого використання здобутої інформації під час реалізації спеціальних пропагандистських операцій, спрямованих на населення окупованих територій.

Із матеріалів вищезазначеного документу: «...Сбор информации был сопряжен с работой агентов издательского отдела пропаганды «Дойчнахрихтенбюро» и главного аналитического отдела Винеты, которые находились в Берлине, а с 1943 по 26 августа 1944 года – в городе Кёнигсберге. Собраную информацию из советской прессы агенты доставляли для качественной проверки в Берлин через Турцию и Швецию...[391, арк.161].

Метод пропагандистської розвідки полягав у здійсненні системи таємних розвідувальних заходів за допомогою діяльності агентурної мережі спецвідділу «Вінета» — розвідників-пропагандистів і спеціально завербованих осіб із місцевого населення. Основними способами агентурного збору інформації стали особисті контакти, опитування, спостереження, конспіративна робота тощо.

Із матеріалів вищезазначеного документу: «Отдел разведки и контрразведки. Вся практическая деятельность Винеты проводилась под руководством оберштурмфюрера СД Вольфа, а также его помощников –

Гелемана, Дифенталя и Клегера.

Основные линии работы агентов Винеты: 1. Вербовка участников пропагандистской деятельности из числа военнопленных КА и добровольцев из местного населения; 2. Непосредственная агитация и распространение фальшивых слухов; 3. Координация деятельности разведгрупп «Утка», «Какаду», «Павлин», «Циганский барон» по разработке и внедрению «эсеровских» и националистических идей. 4. Подготовка диверсантов; 5. Подготовка разведчиков-радиостов. Главный центр аналитической разведки был расположен в городе Берлин, по адресу – Инвалиденштрассе 36/37. ...Штаб-квартира разведсил Винеты расположена в городе Днепропетровск, проспект Карла Маркса, 24...» [391, арк. 160 - 191].

Таким чином, спеціальна пропагандистська діяльність та інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність стали основними видами роботи спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини, що були реалізованими на території Рейхскомісаріату «Україна».

«Спеціальна пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета», зводиться автором до реалізації комплексу прихованих інформаційно-психологічних дій, спрямованих на цивільне населення Рейхскомісаріату «Україна», з метою формування стійких антибільшовицьких суспільних переконань, спонукання певних осіб до співпраці, а також до вчинення дій із підриву й послаблення державного ладу Радянського Союзу.

Сутнісними ознаками спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» пропонуємо вважати наступні:

- об'єкт спеціальної пропагандистської діяльності - цивільне населення;
- базова організаційно-правова форма реалізації спеціальної пропагандистської діяльності – спеціальна пропагандистська операція;
- основні засоби реалізації спеціальної пропагандистської діяльності - радіо, преса, засоби радіопрослуховування тощо;
- невід'ємним елементом спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу стала агентурна робота;

- методи спеціальної пропагандистської діяльності – класичні методи пропаганди, дезінформація, психологічний тиск, поширення чуток та ін..

- прийоми спеціальної пропагандистської діяльності: інформаційний шок, брехня, тенденційне викладення фактів, навіювання страху тощо.

Під поняттям «інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність спецвідділу «Вінета» автор розуміє вид спеціальної діяльності, що поєднує збір, верифікацію, систематизацію та аналітичну обробку цільової інформації, здобутої переважно шляхом розвідувальної агентурної роботи, радіопрослуховування, а також аналіз відкритих джерел інформації, з метою подальшого використання здобутої інформації для реалізації пропагандистського впливу на окуповане населення.

Сутнісні аспекти інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності, що здійснював спецвідділ «Вінета», як спеціальний орган пропаганди, пропонуємо вважати наступні:

- уповноважений суб'єкт реалізації даного виду діяльності - Аналітичний підрозділ спецвідділу «Вінета». Пошук і обробка інформації оперативного характеру мала суворо обмежений доступ;

- мета діяльності полягала у здійсненні постійного і системного збору та аналізу переважно відкритих джерел інформації, зокрема, в межах Рейхскомісаріату «Україна»;

- завдання, що були покладені на Аналітичний підрозділ спецвідділу «Вінета» зводились до наступних: реалізація розвідувальної агентурної роботи, радіопрослуховування, аналіз та прогнозування тенденцій розвитку суспільних явищ і процесів в умовах існування окупаційного режиму; виявлення і протидія загрозам у сфері інформаційного простору у межах окупованих територій; забезпечення вищих органів влади гітлерівської Німеччини розвідувальною інформацією, необхідною для прийняття рішень у політичній, військовій, соціальній, ідеологічній та інших сферах функціонування окупаційного режиму;

- базова форма роботи Аналітичного підрозділу - «інформаційно-аналітичний захід». У межах даного дисертаційного дослідження, під цим

поняттям пропонується розуміти комплекс інформаційно-аналітичних дій - технічної обробки розрізнених даних, оцінки, перевірки (верифікація) та аналізу («очищення» інформації від «шуму») інформації з метою подальшого використання отриманих результатів у спеціальній пропагандистській діяльності.

Висновки до Розділу 2

1. На підставі виконання директив та розпоряджень вищих органів влади гітлерівської Німеччини, до кінця літа 1941 року, спеціальний апарат пропаганди був остаточно сформований, а спецвідділ «Вінета» включений до системи інформаційного забезпечення східних окупованих територій, зокрема, Рейхскомісаріату «Україна».

2. Організація та діяльність спеціального відділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини регулювались спеціалізованими нормами нацистського законодавства, мова йде, насамперед, про декрет А. Гітлера «Про задачі рейхсміністра», декрет Й. Геббельса «Про створення Генерального реферату «Східний простір», додаток до директиви № 21 Генерального штабу ОКВ «Про застосування пропаганди під час здійснення «блискавичної» військової кампанії проти СРСР», директива А. Гітлера №144/41 «Щодо організації пропаганди у період наступу на СРСР» та ін.

3. Встановлено особливості організації, функцій та повноважень спецвідділу «Вінета», що діяв на території Рейхскомісаріату «Україна». За матеріалами архівних справ, визначено наступні структурні елементи спецвідділу: «I-й відділ», який спеціалізувався на веденні радіопропаганди та радіопрослуховування; «II-й відділ» - пропаганда у пресі; «III-й відділ», що спеціалізувався на реалізації агентурної роботи; «IV-й відділ» - відділ організації спеціальних операцій; «V відділ» - відділ перекладу.

4. Діяльність спеціального відділу «Вінета», як елемент інформаційного

радянсько-німецького протистояння періоду Другої світової війни, стала комплексом спеціальних пропагандистських, інформаційно-аналітичних та агентурно-розвідувальних дій, цілеспрямованих на формування у цивільного населення пронацистської та антибільшовицької системи цінностей, поглядів, переконань, а також лояльних (приспосованських) настроїв до встановлених окупантами законів і порядків, що діяли в межах Рейхскомісаріату «Україна».

5. Діяльність спеціального відділу «Вінета» передбачала реалізацію трьох основних завдань: деморалізація та деполітизація настроїв місцевого населення, з метою упередження розгортання Руху Опору проти встановленого режиму окупації; дезінтеграція населення окупованих українських територій; виявлення серед місцевого населення лояльних осіб до нацистської влади з метою налагодження подальшої співпраці.

6. Основними видами діяльності спеціального відділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Рейху стали «спеціальна пропагандистська діяльність» та «інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність».

Аналіз сутнісно-змістовних ознак даних категорій дозволили нам сформулювати наступні положення: Під поняттям «спеціальна пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета» пропонується розуміти вид діяльності, що передбачав проведення таємних і прихованих інформаційно-психологічних, зокрема, маніпулятивних дій негативного, а подекуди, і деструктивного характеру, відносно цивільного населення Рейхскомісаріату «Україна» з метою знецінення радянсько-більшовицьких ідей, підриву й ослаблення морально-психологічного стану окупованого населення, а також провокування ідейно вмотивованих осіб до вчинення протиправних дій заради підриву або руйнування суспільно-політичного устрою Радянського Союзу.

Інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність спецвідділу «Вінета» являє собою вид діяльності, що передбачав поєднання збору, верифікації, систематизації й аналітичної обробки цільової інформації, здобутої працівниками переважно шляхом розвідувальної агентурної роботи, радіопрослуховування, а також контент-аналізу відкритих джерел інформації з

метою подальшого використання здобутих відомостей для реалізації пропагандистського впливу на окуповане населення Рейхскомісаріату «Україна».

7. Основними формами діяльності спецвідділу «Вінета» на території Райсхкомісаріату «Україна» стали «спеціальна пропагандистська операція» й «інформаційно-аналітичний захід».

Під поняттям «спеціальна пропагандистська операція спецвідділу «Вінета» пропонується розуміти сукупність спланованих ідеологічно-маніпулятивних (або інформаційно-психологічних) та агентурних дій, спрямованих на цивільне населення окупованих українських територій, з метою досягнення стратегічних і оперативних цілей спеціальної пропагандистської діяльності.

Інформаційно-аналітичний захід спецвідділу «Вінета» – це комплекс інформаційно-аналітичних дій із технічної обробки розрізнених даних, оцінки, перевірки (верифікації) й аналізу інформації («очищення» її від «шуму») з метою подальшого використання отриманих результатів у спеціальній пропагандистській діяльності.

8. Для впливу на свідомість населення окупованих територій України працівниками спецвідділу «Вінета» використовувалися такі види методів: а) спеціальні методи діяльності (передусім, пропагандистської): пропагування й агітації, психологічного тиску, дезінформації, розповсюдження чуток, маніпулювання свідомістю (фрагментації та «створення фактів», «міфотворення», «маніпулювання семантичною структурою висловлювань»); б) інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності, зокрема, методи збору та верифікації інформації, контент-аналізу відкритих джерел інформації та пропагандистської розвідки.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦВІДДІЛУ «ВІНЕТА» НА НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

3.1. Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення

«Пропагандистський вплив це не про поширення ідей, а про формування «стимулів», які викликатимуть (або блокуватимуть) певні дії, певні почуття, певні духовні пориви», - зазначає відомий фахівець у сфері реалізації інформаційно-психологічних впливів Д. Ольшанський [165, с.81].

Пропагандистська діяльність завжди здійснюється з метою реалізації впливу або спричинення конкретних змін у духовній і психологічній структурах суспільної свідомості та підсвідомості, заради трансформації емоційних станів, стимулювання певних бажаних видів суспільної поведінки. Тож, пропаганда як невід'ємна частина системи комунікації (системи передачі, обміну, відтворення та створення інформації), шляхом здійснення інформаційно-психологічного впливу, спрямована, перш за все, на зміну у суспільній свідомості існуючих та формування нових ідеологічних, соціальних, політичних чи правових поглядів, ідей та переконань [11, с.101].

О. Штиркіна запропонувала трактування пропагандистського впливу через призму комунікативної діяльності спеціально уповноважених органів, орієнтованої на формування та закріплення у свідомості або трансформацію певних установок, переконань, стереотипів цільової аудиторії за допомогою інформаційних (відкритих) та/або маніпулятивних (прихованих) прийомів, технік [244, с.15].

Пропагандистська діяльність нацистського спецвідділу «Вінета» не була виключенням і сутність її полягала у здійсненні інформаційно-психологічного впливу на свідомість окупованого населення Рейхскомісаріату «Україна» з метою формування пронацистських та антибільшовицьких ідей та переконань, а

також здійсненні моніторингу за змінами у суспільних настроях та поведінці населення.

Ще у першій половині 1930-х років, зазначають Г. Джоует та О. Донелл, теоретиками нацистської ідеології були сформульовані основні принципи реалізації пропагандистської діяльності, здебільшого, державними органами влади. Серед них класичними стали наступні:

1. Принцип системності пропаганди та агітації.
2. Принцип цільової обумовленості пропагандистської діяльності. Ціль завжди має полягати у формуванні конкретних ідей, поглядів, уявлень, переконань, які викликать у людей потрібні позитивні або негативні емоції, почуття і навіть бурхливі масові реакції;
3. Принцип «тотальності» (або всеохопленості) впливу пропаганди на суспільну свідомість [280, с.94].

Сьогодні, базуючись на цих, вже класичних, принципах реалізації пропаганди, науковці виділяють наступні види пропагандистського впливу:

- за метою впливу на емоційно-вольову сферу суспільної свідомості:

1. Конструктивний пропагандистський вплив виконує виховну, інформаційну, роз'яснювальну функції в суспільстві.

2. Деструктивний пропагандистський вплив спрямований на розпалювання соціальної ворожнечі, ескалацію соціальних конфліктів, загострення політичних протиріч у суспільстві. Основна функція впливу - створення ілюзорної паралельної реальності, вигідної для пропагандиста, із перевернутою системою цінностей, нав'язування спрощених стереотипів, що викликають позитивні або ж негативні поведінкові реакції. [165, с.121].

- за основними методами реалізації пропагандистського впливу:

1. Навіювання - метод пропагандистського впливу на суспільну свідомість, що ґрунтується на некритичному (і часто неусвідомлюваному) сприйнятті інформації. У процесі навіювання, сприйняття інформації, настроїв або почуттів базується на механізмах копіювання і наслідування.

2. Специфічне навіювання - поширення конкретних ідей, уявлень, образів

та іншої інформації з метою заміщення існуючої установки на іншу і провокування певної поведінкової реакції об'єкта впливу. Специфічне навіювання є складовою частиною переконання.

3. Неспецифічне навіювання - провокування у об'єкта впливу негативних психічних станів, що викликають потрібну пропагандисту поведінку. Мета неспецифічного навіювання - провокування у об'єкта впливу астенічних психологічних станів (занепокоєння, депресію, страх, паніку і т.д.). Основними способами неспецифічного навіювання є залякування, емоційне пригнічення, ініціювання агресії тощо.

4. Інші методи реалізації пропагандистського впливу: спрощення (спосіб перетворення складних проблем на прості), замовчування (приховування небажаної інформації) і витіснення (інструмент відволікання уваги від негативних поточних подій), інформаційне перевантаження (повідомлення надзвичайно великого обсягу інформації, основну частину якого складають абстрактні судження, непотрібні подробиці, різні деталі) тощо [171, с. 147].

- за джерелом інформації:

1. Відкритий пропагандистський вплив - інформація подається від офіційних джерел (наприклад, на інформацію урядових органів). Використовуються лише перевірена інформація, не маскується мета впливу.

2. Прихований маніпулятивний вплив. Приховані джерела інформації, використовується як перевірена інформація, так і неперевірені відомості. Пропагандист прагне підтасувати факти і думки, щоб нав'язати свої висновки і оцінки. Притаманне активне використання технологій і методик фальсифікації та дезінформації, що порушують морально-етичні та правові суспільні норми [163, с. 118].

- за об'єктом пропагандистського впливу:

1. Суспільна свідомість;
2. Свідомість цільової аудиторії - соціальних сегментів та груп, що об'єднані економічними, культурними, релігійними та іншими інтересами;
4. Індивідуальна свідомість [252, с. 47].

Тож, суспільна свідомість окупованого населення України, перш за все мова йде про правову свідомість як її складову, стала об'єктом тотального впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» в умовах існування режиму окупації. Адже саме правова свідомість завжди є ідейним вираженням сутності суспільних відносин, відображенням будь-яких змін стану суспільства, його реакцій та відношення до державно-політичних чи правових процесів.

У підтвердження цієї тези є умовивід Д. Ольшанського, який зазначав: «від правильно сформованої правосвідомості та політичної психології суспільних мас залежить життєздатність політичної надбудови - тобто, держави» [163, с.18]. Тому так важливо було для нацистських пропагандистів встановити тотальний контроль за суспільною думкою та суспільними реакціями українців до нових, по-суті антиправових, умов життя в окупації.

У науковій літературі існує безліч тлумачень сутності та змісту юридичної категорії «суспільна правосвідомість». Зазвичай, під цим поняттям розуміють: - або систему уявлень, ідей, поглядів, переконань, концепцій, теорій, що виражають відношення конкретного суспільства до діючого права, а також знання міри у поведінці людей з погляду їх прав і обов'язків [210, с. 722]; - або духовну та психо-емоційну систему колективних та індивідуальних почуттів, настроїв, переживань, що формувались у процесі відображення, осмислення, пізнання, відчуття правової дійсності [164, с.35]; - або сукупність суспільних ідей, поглядів, уявлень, почуттів, у яких виражається ставлення до дійсного чи бажаного права як до справедливого чи несправедливого і до дій людей як до правомірних чи неправомірних [258, с.220]; - або форму суспільної свідомості, що відображає ставлення суб'єктів правовідносин до чинного права та похідних від нього правових явищ [248, с. 165].

На думку І. Омельчука, суспільна правосвідомість – це сфера суспільної свідомості, що відображає правозначимі явища суспільного буття. Тобто, вважає автор, це саме духовна система уявлень, ідей, поглядів, переконань, концепцій, теорій, почуттів, емоцій, настроїв, психологічних переживань тощо, які складаються з приводу правової дійсності, в ході її відображення, осмислення,

пізнання, відчуття і перетворення [164, с. 35]. Ключовий аспект правосвідомості, за даним визначенням, – усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини й здатність оцінювати закон і порядок з точки зору їх відповідності загальнолюдським цінностям.

М. Юрашевич також доводить, що суспільна правосвідомість, це, перш за все, система почуттів, звичок, уявлень, оцінок, поглядів, теорій, ідей суб'єктів права (носіїв правосвідомості), які відображають правову дійсність і оцінне ставлення до неї (до соціального ладу з його ціннісними орієнтаціями; до минулого, до чинного або очікуваного права) і виконує роль своєрідного регулятора (саморегулятора) соціальної поведінки в юридично значущих ситуаціях [260, с.165].

Більшість вітчизняних науковців, які займаються вивченням проблем особливостей ментальних та національних рис правосвідомості українського народу, доводять, що на рівні свідомого та підсвідомого, відображаються суспільні правові цінності, знання та традиції, що формувались протягом усього історичного буття, як в умовах національних та світових воєн, соціально-економічних криз, панування командно-адміністративної правової системи, карально-репресивного законодавства й правосуддя, так і в умовах демократичної законотворчості та реалізації прав і свобод [54, с. 47].

Відомий фахівець у галузі філософії та історії права Ю. Калиновський доводить, що суспільна правосвідомість українців стала сукупністю, перш за все, специфічних оцінних думок та настанов, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин (соціальних груп, страт, особистості або суспільства в цілому) до права й чинного законодавства, а також практики його застосування, так і до правових (або неправових) звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють суспільну поведінку й комунікацію в юридично значущих інтерсуб'єктивістських ситуаціях [86, с. 32].

Науковець робить оригінальні висновки, що суспільна правосвідомість українського народу стала результатом тривалих позитивних та негативних суспільно-історичних процесів інтеграції та консолідації, а також духовного

єднання народу навколо спільних політико-правових ідей [88, с.88]. Між іншим, автор доводить, що суспільній правосвідомості українців, зокрема часів Другої світової війни, були притаманні риси масовізації, варваризації, маргіналізації та атрофії (деградації) суспільної свідомості, якісними показниками яких стало одновимірне моністичне сприйняття правової дійсності, знецінення конституційних прав і свобод, гранична політизація та ідеологізація правової системи тощо [85, с.80].

Колектив українських авторів на чолі з Л. Герасіною, вивчаючи правосвідомість і правову культуру як базові чинники державотворчого процесу в Україні, також приділили достатню увагу характеристиці ознак правосвідомості, що формувалась в умовах світової війни та панування сталінського та гітлерівського тоталітарних режимів. Автори виділяли наступні специфічні ознаки: державоцентризм (етатизм, надетатизм); реставрація антагоністичного принципу влади «домінування — підпорядкування»; прийняття тотального терору; гранична політизація та ідеологізація; одновимірність (монізм) правової реальності [175, с. 117].

Погоджуючись із думками вищезазначених науковців щодо залежності сутнісних рис правосвідомості від політичних, економічних, соціоментальних та інших умов існування населення, вважаємо, що правова свідомість українського населення, яке перебувало в умовах нацистського окупаційного режиму, стала ідейним, психо-емоційним та діяльнісним (поведінковим) вираженням статичних (юридичні норми, правові інститути, правові принципи) і динамічних (правові ідеї, юридична діяльність, правовідносини) явищ та процесів правової дійсності, що відбувались у конкретний час на території Рейхскомісаріату «Україна».

Вважаємо доцільним уточнити, у рамках даного дослідження, зміст поняття «правова дійсність» або «правова дійсність в умовах режиму нацистської окупації».

Сучасні українські теоретики під поняттям «правова дійсність» розуміють правовий феномен, що позначає або вид правового буття [145, с. 159], або форму

організації соціально-правового буття [139, с. 15], або процес діалектичної взаємодії правових ідей, правових норм і правових відносин [143, с. 6]; або юридичну надбудову, яка складається зі всієї сукупності правових явищ (правосвідомості, правових норм, правовідносин, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, правопорядку і так далі)» [261, 75].

Найбільш вдалим, на наш погляд, є трактування даного поняття теоретиком С. Алексєєвим. Автор зазначає: «У правовій дійсності виділяють такі взаємодіючі та взаємообумовлені елементи, які мають конститутивне значення, — власне, право, юридична практика, правова ідеологія. Поняття, яке охоплює в єдності і взаємозв'язку ці елементи, розкриває єдину конструкцію феномену правової дійсності» [3, 87].

Науково обґрунтованою вважається позиція С. Максимова щодо структурної побудови правової реальності (або дійсності), яка фактично розкриває сутність даного поняття. Науковець доводить, що правова дійсність складається з трьох рівнів правового буття: 1) світу ідей (ідея права); 2) світу знакових форм (правові норми і закони); 3) світу взаємодії між соціальними суб'єктами (правове життя) або системи суспільних відносин, суспільного правового досвіду та суспільної юридичної практики [139, с. 7].

Враховуючи різні, але не протилежні позиції теоретиків права, під поняттям «правова дійсність, що склалась в умовах нацистського окупаційного режиму», у межах даного історико-правового дослідження, автор розуміє вид специфічного правового буття, що являло собою складну систему традиційних правових ідей, знань, переконань українського народу, ідей радянського права та нацистської доктрини права, яка базувалася на принципі верховенства волі фюрера над законом, а також ідеях виключного права німців на розширення етнічного (нім. *Deutschtum*) та життєвого (нім. *Lebensraum*) простору, ідеях державного шовінізму та расизму, а також норм радянського, німецького та окупаційного законодавства, що були чинними в межах Рейхскомісаріату «Україна» і які регламентували суспільно корисну правомірну та протиправну поведінку населення, що обумовлювало специфіку правового життя в окупації.

Відповідно, сутністними складовими «правової дійсності, що склалась в умовах нацистського окупаційного режиму» вважаємо наступні елементи:

I елемент ідей – співіснування (накладання або суперечення) ідей радянського права, нацистської ідеології права та державно-правових ідей українського націоналізму.

II елемент правових норм - складна система нормативно-правових актів радянського та нацистського законодавства, що були чинними в межах Рейхскомісаріату «Україна».

Як зазначає О. Гончаренко: «оскільки право регулює об'єктивні соціальні відносини, то практично неможливо застосувати нормативно-правову базу країн із різними історичними традиціями, діючими політичними системами, ментальністю, а також привнести її в “готовому” вигляді для врегулювання відносин у “чужорідному” суспільстві. Тому перед керівництвом Третього Рейху постала проблема створення правової системи саме для тих країн, які вже були захоплені вермахтом. На окупованих радянських територіях німці застосовували принцип поєднання, а подекуди й “накладання” двох правових систем – радянської та гітлерівської» [30, с.329].

Відповідно до особливого розпорядження рейхскомісара Е. Коха, опублікованого у «Віснику розпоряджень рейхскомісара України» від 11 серпня 1941 року: «закони Радянського Союзу, які існували до здобуття цієї території, діють й надалі. Виняток становлять закони, які були введені чи змінені військовою та цивільною владою, а також закони, які заперечують фактові перейняття влади рейхскомісаром» [303, арк. 2].

Тож, в межах Рейхскомісаріату «Україна» були чинними наступні системи нормативно-правових актів, які стали складовою правової дійсності в умовах окупації:

Група німецьких (імперських та окупаційних) законів:

- Імперські закони (закони публікувались німецькою мовою у «Віснику імперських законів» (нім.Reichsgesetzblatt), що видавався в межах Рейхскомісаріату «Україна»);

- Директиви фюрера, накази та постанови рейхсміністра східних окупованих територій (н.п.а. публікувались німецькою мовою у «Збірнику постанов рейхсміністра східних окупованих територій», що видавався в межах Рейхскомісаріату «Україна»). Рейхсміністр А. Розенберг особисто отримав право видавати закони для окупованих територій, а також делегувати ці повноваження рейхскомісарам;

- Підзаконні акти рейхскомісара України (н.п.а. публікувались німецькою та українською мовами відповідно у збірниках «Службові повідомлення» (нім. Amtliche Mitteilungen) та «Віснику постанов рейхскомісара». З 1942 року починає видаватися «Центральний бюллетень рейхскомісара для України» (нім. Zentralblatt des Reichskommissar für die Ukraine) для внутрішнього користування працівників установ і організацій Рейхскомісаріату;

Група радянських законів: Кримінальний кодекс УСРР (1922, 1927), Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (1922), Положення про судоустрій УСРР (1922), Цивільний кодекс УСРР (1922), винятково тільки ті норми, які не суперечили правовій доктрині окупантів.

Слід підкреслити, що кримінальне законодавство Рейхскомісаріату «Україна» базувалося на кримінально-правових нормах КК нацистської Німеччини редакції 1937 року / 30.01.1937, КК УСРР 1922 і 1927 років та конкретних нормативно-правових актах: «Доповнення кримінально-правових норм із захисту обороноздатності німецького народу» від 25 листопада 1939 р.; розпорядження В. Кейтеля «Про спілкування з військовополоненими» від 11 травня 1940 р.; Директива В. Кейтель «Про управління в зайнятих областях Союзу Радянських Соціалістичних Республік» від 22 червня 1941 року; розпорядження рейхсміністра А. Розенберга «Про застосування карних законів проти поляків і жидів у східних округах» від 4 грудня 1941 року [30; 301; 303; 310; 328].

III елемент «правове життя в умовах функціонування нацистського окупаційного режиму».

Правове життя є самостійною правовою категорією і водночас складовою

більш широкого поняття «правова дійсність». У філософії права поняття правового життя, зазвичай, тлумачать як світ права й моралі або світ соціальних взаємодій, який можливий лише за умови життєдіяльності людини в межах правового поля, коли вона має право робити все, що прямо не заборонено законом [181, с.62].

Поняттю «правове життя» притаманні наступні сутнісні ознаки:

- взаємопов'язаність всіх юридичних явищ та процесів, що мають як позитивний, так і негативний характер правових наслідків.

- основою правового життя є об'єктивно відображене право, що є незалежним від волі та свідомості суб'єктів, відображає об'єктивні закони суспільства та залежить від об'єктивних умов його розвитку;

- основою правового життя є об'єктивно відображені суспільні відносини [141, с. 139 - 147].

Основними елементами правового життя, як постулює С. Максимов, є правовідносини, суб'єкти правовідносин та юридична практика [141, с.147].

Отже, під поняттям «правове життя в умовах нацистської окупації» ми розуміємо систему суспільних відносин та юридичної практики, що була обумовлена нормами законів, чинних в межах Рейхскомісаріату «Україна».

Суб'єктами правового життя виступали громадяни УРСР, рейхсдойче (громадяни Третього Рейху), фольксдойче (етнічні німці, що проживали на території Рейхскомісаріату і були наділені особливими правами), національні меншини, перш за все євреї та цигани, які були позбавлені нацистами будь-яких прав, також адміністративні, поліційні, карально-репресивні та судові органи окупаційної влади, місцеві органи влади, які здійснювали юридичну практику.

Відповідно до спеціального наказу А. Гітлера від 17 липня 1941 р. «Про введення поліційного режиму у тимчасово окупованих областях СРСР функції політичної поліції були покладені на службу безпеки СД та гестапо. Вони здійснювали акції з виявлення та ліквідації членів комуністичної партії та націоналістичних організацій. Їх головними обов'язками було придушення будь-якого опору з боку місцевого населення окупаційній владі, виявлення «політично

ворожих елементів» та радикальне вирішення, так званого «єврейського питання».

Каральні функції мали здійснювати таємна фельдполіція (нім. Geheime Feldpolizei) та СС. Вже на другий рік окупації до служби у поліції почало активно залучатись й місцеве населення, яке організаційно об'єднувалося у підрозділи допоміжної поліції – нім. Hilfspolizei [130, с. 120].

До карального апарату окупантів слід також віднести діяльність відділів абверу, адже окрім боротьби з диверсантами, розвідгрупами, вони вели активну боротьбу із партизанами та посередниками із місцевого населення.

З 20 серпня 1941 року почав формуватися цивільний адміністративний апарат управління Рейхскомісаріату «Україна». Найвищою посадовою особою РКУ був рейхскомісар, який призначався фюрером і був підзвітним рейхсміністру «східних областей» А. Розенбергу. Рейхскомісар Е. Кох керував як представник німецької влади у своєму рейхскомісаріаті керуючись наказами рейхсміністра окупованих східних областей. Мав право видавати для підконтрольної території закони, зокрема, якщо конкретне питання не врегульовано наказами та розпорядженнями рейхсміністра.

Середню ланку управління становили генералкомісаріат і гебітскомісаріат. Генералкомісарів призначав А. Гітлер. Вони керували генеральними округами на основі наказів рейхсміністра східних областей та розпоряджень рейхскомісара України і були підпорядковані останньому [130, с. 125].

Правосвідомість українського населення, через призму сприйняття (або заперечення) нацистської пропаганди, відображала явища та процеси правової дійсності окупаційного режиму – форми правотворчості, тобто форми владної діяльності окупантів, що були спрямовані на формулювання та санкціонування нормативно-правових актів – директив, наказів, постанов; форми правозастосування, тобто форми владної діяльності німецько-українських адміністративних, поліцейських, судових окупаційних органів); форми злочинної діяльності карально-репресивних органів влади.

Таким чином, пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета» зумовила

процеси формування та відображення населенням правової дійсності нацистської окупації. Даний вид діяльності виконував ряд важливих функцій в умовах існування режиму окупації, а саме:

- комунікативна – забезпечення соціально та юридично значущої взаємодії (комунікації) між німецькими окупантами та місцевим населенням;

- маніпулятивна – приховане (таємне) управління політичною та правовою свідомістю і поведінкою окупованого населення з метою примушення до дій, зміни внутрішніх особистих мотивів поведінки та управління суспільними ціннісними орієнтаціями, формування штучних потреб, установок, емоційного настрою в інтересах окупантів;

- формуюча - формування лояльної конформної суспільної думки відносно нових юридично значущих умов життя в окупації;

- ретрансляційна – формування, відтворення та нав'язування пронацистських юридично значущих ідей та принципів правового життя в умовах окупації з характерним набором політичних, духовних, соціальних та ідеологічних цінностей.

- інформаційне забезпечення – формування пронацистського інформаційного простору в межах територіально-адміністративної одиниці Рейхскомісаріату «Україна»;

- дестабілізаційна – розпалювання соціальної ворожнечі, ескалація соціальних та політичних конфліктів, загострення ідеологічних суперечностей, приховане маніпулювання суспільною свідомістю в інтересах окупантів.

Фактично сутність впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення полягала у здійсненні цієї структурою систематичних прихованих дій інформаційно-маніпулятивного характеру, спрямованих на правосвідомість населення, які мали на меті формування пронацистських юридично значущих поглядів та переконань.

Телеологічний (цільовий) аспект впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення полягав у «руйнуванні» правових ідей, установок, почуттів та переконань населення, що

були набуті за період існування радянської державності, та викривленні ідеологічних, емоційно-психологічних і поведінкових компонентів свідомості, з метою формування лояльних конформістських чи індиферентних настроїв українців і покірною пригнобленого ставлення до діючої окупаційної влади, законності і, так званого, правопорядку.

Так звана «правова ідеологія» окупантів постулювала: «Закон не може суперечити інтересам німецького народу, фюреру і Рейху». Тобто, нацистська юридична система цінностей базувалась на принципах «фюрерства» - «законом є те, що фюрер визначає як «закон» та політико-правової доктрини імперії. Остання спиралась на ідеї виключного права німців арійської раси розширювати етнічний (Deutschtum) та життєвий (Lebensraum) простори на «Сході», що і стало однією із псевдоюридичних підстав для загарбницької злочинної політики нацистів на окупованих українських територіях [101, с. 12].

Тому один із напрямів активної пропагандистської діяльності спеціального відділу «Вінета» був спрямований на популяризацію, перш за все, правової доктрини нацистів. Однак, слід зазначити, що пропагандисти спецвідділу не лише поширювали цільову інформацію, а шляхом маніпулювання нею, прагнули знецінити радянську ідеологію та підірвати основи правової системи СРСР, розпалити антибільшовицькі, антиросійські та антисемітські настрої; сформувати пасивне та конформне ставлення місцевого населення до соціального та юридичного життя в окупації.

Діяльність зводилась до реалізації комплексу спеціальних пропагандистських операцій націлених на формування, перш за все, страху перед окупантами, а також індеферентного оцінного ставлення більшості населення до негативних антилюдських аспектів правового життя, які мали виражатись у стійких пронацистських або антибільшовицьких політико-правових переконаннях.

Комплекс спеціальних пропагандистських дій, націлених на деформацію правосвідомості населення в умовах окупації, був реалізований переважно за наступними інформаційними напрямками:

1. Проведення ряду спеціальних пропагандистських операцій щодо поширення суспільно-політичних, аморальних та антиправових за характером змісту, ідей антисемітизму. Так ще у директиві верховного головнокомандувача вермахту (вересень 1941 року) була визначена головна стратегічна лінія пропаганди антисемітизму на окупованих східних територіях: «Боротьба проти більшовизму вимагає нещадних та енергійних дій насамперед проти євреїв, які є головними носіями більшовизму [198, с.147]. В українських періодичних виданнях часів окупації постійно фігурували тези про існування юдо-більшовицької загрози (жидо-більшовизму чи жидокомуни, жидо-комунізму тощо), а також звинувачення євреїв у злочинах сталінського режиму. До того ж, нацистська антисемітська пропаганда включала у себе поширення ідей расових німецьких законів та ідей християнської юдофобії з метою дегуманізації євреїв у свідомості українців та провокування злочинних дій збоку місцевого населення.

Метою спецоперацій були: формування негативного відношення до євреїв та представників інших національних меншин; реалізація на добровільних засадах єврейських погромів; участь місцевого населення у пограбуваннях єврейських сімей та вчиненні доносів в органи поліції та служби безпеки; формування установок та ідейних переконань щодо ведення боротьби з єврейсько-більшовицьким режимом.

2. Реалізація спеціальної пропагандистської кампанії під егідою «Гітлер – визволитель!», спрямованої на руйнування радянської держави та поширення ідей колаборації українців з гітлерівськими окупантами. Окрім друкованих засобів масової інформації, тобто періодичної преси, листівок та плакатної продукції, де набув масового поширення даний лозунг, до реалізації кампанії були залучені агенти-пропагандисти. Їхня робота зводилась до пошуку серед українського населення так званих «сепаратистів», або тих, хто в минулому постраждав від сталінських репресій і мав готовність добровільно співпрацювати з нацистами, активно підтримувати режим. Основна мета кампанії: сформувати ідею, що Гітлер є визволителем українського народу від так званого «червоного імперіалізму». В цілому місія фюрера у війні полягала у

створенні нової націонал-соціалістичної Європи під головуванням Рейху, де державність України була визначеною як самостійна. Дана пропагандистська кампанія була реалізованою у перші два роки окупації, адже після контрнаступу червоної армії, ідеї самостійного державотворення стали відверто суперечити реальними діям окупантів, а значить втратили свою інформаційну актуальність.

3. Інформаційне забезпечення процесу реалізації сумнозвісного генерального плану «Ост» (нім. Ost, Generalplan Ost.) або таємного плану «Генеральний план Ост — основи правової, економічної і територіальної структури Сходу» уряду Третього Рейху із освоєння земель Східної Європи та подальшої її німецької колонізації. Так як у 1943 році розробку даного плану було припинено, проведення інформаційної кампанії також обмежувалось першими трьома роками окупації. До речі текст плану «Ост» із вказівкам щодо практичної його реалізації та проведення пропагандистських спецоперацій Східним відділом, було знайдено у федеральному архіві Німеччини у кінці 80-х років ХХ століття, окремі таємні документи були оприлюднені лише у листопаді-грудні 2009 року [95, с. 49]. Гітлерівці, окрім колонізації східних земель, планували вивезти до Німеччини з півдня і південного сходу Радянського Союзу (тобто з України) сировинні запаси, які вони вважали «надмірними» у цьому регіоні.

План «Ост» також передбачав вивезення місцевого населення на каторжні роботи до Рейху. Відповідно у газетних публікаціях переважала відверта брехня та дезінформування щодо умов праці та отримання правового статусу оstarбайтерів. Так, у періодиці повідомлялося, що майбутні робітники у дорозі будуть забезпечені гарячим харчуванням, описувалися цивілізовані умови праці в Німеччині. А поїздка до Рейху взагалі подавалася як єдиний шанс змінити своє життя на краще: побачити світ, здобути професію тощо [125, с. 118].

З метою забезпечення трудової мобілізації до Рейху, у періодичній окупаційній пресі «вінетівцями» розміщувались наступні повідомлення стандартного типу: «Заклик від 21 травня 1942 року до жителів

Рейхскомісаріату. Українці! Тисячі наших товаришів уже працюють у Великій Німеччині! Вони вдячні за те, що доля їм подарувала шанс працювати у цивілізованих умовах. Таку нагоду маєте Ви всі. Зголошуйтесь негайно у своїх районних старостах або у своїх урядах праці» [319, арк. 78].

Або поширювались тексти нібито закликів реальних містян. Наприклад слюсар А. Волошко пише: «Я зголосився їхати до Рейху, бо більшовики зруйнували мій завод. Весь час я не працював. У квітні 1942 –го довідався про те, що німці надають нам роботу. Дуже охоче поїду працювати і буду намагатися всіляко віддячити німецькому народові за матеріальну допомогу у цей час» [319, арк. 80].

4. Пропагандистські спецоперації, спрямовані на забезпечення функціонування окупаційного режиму. Першим етапом реалізації операцій було оприлюднення наказів про покору і чітке виконання всіх розпоряджень «гітлерівської влади», у разі невиконання яких передбачався розстріл. Серед таких наказів були й вимоги повернути все награване, і попередження, про чітке дотримання «правопорядку» в межах рейхскомісаріату.

У пресі та у радіопередачах поширювались типові повідомлення наступного змісту: «люди, які не віднесуть награване майно або надлишки продуктів для потреб німецької армії будуть розстріляні як грабіжники. А ми знаємо, зазначають автори повідомлень, що в німців слово з ділом не розходиться. Тому, щоб не було ніяких непорозумінь, необхідно здати майно, і не лише одяг, а й будматеріали, паливо, промтовари, продукти, тощо. ...Населення нашого міста має усвідомити, що наше призначення – працювати. Грабіжникам немає місця серед чесних людей, вони будуть суворо покарані». Матеріали представлені із окупаційної преси - газета «Український голос» (Кіровоград) за 15 жовтня 1941 року, назва статті «Від міської управи» [318, арк.18].

Або повідомлення примусово-наказового характеру наступного змісту: «...Витяг із § 2. «Незаконно привласнене майно (промислові вироби, апаратура, взуття, одяг, фураж, посуд, будівельні матеріали є коштовністю державного

фонду і поза всякими умовами і міркуваннями мусять бути здані та зареєстровані в органах складання державних фондів. Витяг із § 4. Невиконання задачі майна для потреб адміністрації та німецької армії буде вважатись державним злочином і винні в цьому будуть суворо покарані...». Матеріали представлені із окупаційної преси – «Дніпропетровська газета» за 1 листопада 1941 року, назва статті «Обов'язкова постанова Дніпропетровської міської управи» [318, арк. 21].

Або повідомлення, що носили характер заохочення населення до співпраці, зазвичай, аморальної або злочинної за характером. Наприклад: «Староста одного селища протягом останніх тижнів затримав 6 осіб саботажників і більшовицьких агентів. У нагороду за це він отримав коня і ситні продукти. Крім цього, його діяльність буде прийнята до уваги і він отримає перевагу при наділенні землею чи отриманні житла» [318, арк. 22].

5. Організація системи розповсюдження інформаційних, дезінформаційних та провокаційних чуток щодо основ функціонування режиму окупації. Чутки стали інструментом ідейно-політичного та правового маніпулювання. Чутки мали викликати позитивні або негативні настрої і емоційні стани, стимулювати посилення відчуття страху, спровокувати певну поведінкову реакцію. Їх сюжети могли варіюватися від просто песимістичних до відверто панічних, агресивних. Останні стимулювали не лише негативні настрої, а й формували агресивний стан населення з метою провокування до протиправної злочинної поведінки. Наприклад, після оприлюднення «расових законів», що мали вступити у силу на окупованих українських територіях від 7 листопада 1941 року [90, с. 221], агенти-пропагандисти почали акцію розповсюдження чуток щодо нових правил життя в окупації: про невизнання навіть за асимільованими євреями права на повноцінне життя, про позбавлення євреїв будь-яких політичних прав і свобод; про градацію юридичних прав за ознакою «крові» тощо.

А після оприлюднення офіційного наказу рейхскомісара Е. Коха, в якому говорилося про припинення будь-яких розмов про расову повноцінність

українців, про їх вищість над росіянами, а також про те, що до українців слід ставитися стримано та справедливо [34, с. 73], чутки стали носити характер відверто провокаційний. Подібний метод впливу на населення мав посіяти серед українців страх за власне життя і тим самим забезпечити покірність окупантам. І найголовніше, населення мало бути готовим до злочинних дій нацистів по відношенню до єврейства.

На основі аналізу, проведених спецвідділом «Вінета» спеціальних пропагандистських операцій в україномовній окупаційній пресі за період з 1941 по 1943 роки, доведено, що деформація правової свідомості українського населення була поглибленою у результаті реалізації нацистської пропаганди за такими тематичними напрямками – поширення суспільно-політичних ідей необхідності формування великонімецької імперії на східних землях, зокрема на українських; міфологізація ідей політичної інтеграції «державного утворення Україна» у, так звану, «нову Європу»; поширення расистської доктрини державного антисемітизму, ідеї якої були аморальними та антиправовими за характером свого змісту та потенційними наслідками; викриття злочинів сталінського режиму; поширення ідей беззаперечної необхідності та правомірності використання німцями трудових та природних ресурсів захоплених східних територій; спонукання до колаборації українців з гітлерівськими окупантами; провокування та посилення міжнаціональних конфліктів тощо.

У результаті втілення вищезазначеного комплексу спеціальних інформаційних операцій, було запущено незворотній процес негативізації та викривлення (або деформації) суспільної правосвідомості українців.

Дослідниця тоталітаризму Х. Арендт стверджувала, що за умов реалізації тотальної влади в державі, відбувається руйнацій правосвідомості особистості – готовність і спроможність користуватися лише частиною проголошених природних прав і свобод людини; підтримка та морально-правове виправдання репресивних дій держави; потім руйнується моральна свідомість особистості – людина перестає відчувати межу між добром і злом. І, нарешті, від тортур і

голоду руйнується її фізичне тіло [88, с.405].

Фактично, практичну сторону процесу деформації правосвідомості українців під впливом нацистської пропаганди можна представити у наступній схемі: пропагування «немислимих» (непопулярних або таких, що не сприймалися більшістю) ідей антибільшовицького та нацистського спрямування – радикалізація або емоційне підсилення «немислимих» ідей, що стали прийнятними для певної кількості населення у специфічних умовах окупації – повторення, переконання та навіювання сенсів вже «прийнятних» ідей, що у результаті стають «розумними або конформними ідеями» для більшості – популяризація ідей, які закріплюються як політичні норми або закони в умовах окупаційного режиму.

Таким чином, правова свідомість українців в умовах нацистської окупації набула ряду специфічних ознак, таких як:

- відображення суспільною свідомістю, антиправових за своєю сутністю, явищ та процесів правової дійсності, що склалась в умовах нацистського окупаційного режиму на території Рейхскомісаріату «Україна»;

- лабільність суспільної правової свідомості. Змістовне вираження суспільної свідомості постійно змінювалось, реагуючи на конкретні фактори соціального, військово-політичного та іншого характеру;

- амбівалентність системи суспільних правових цінностей, яка стала поєднувати у собі як традиційні українські, так і набуті радянські суспільні цінності, зокрема, які були сформовані в умовах сталінського режиму 30-40-х років, а також новоутворенні, під впливом нацистської пропаганди, ідейні переконання та суспільнозначущі настрої;

- негативізація настроїв, мотивів, установок, переконань, що призводила до радикалізації суспільної поведінки;

- ідеологічна заангажованість правової свідомості – сприйняття та відображення правової дійсності, що склалась в умовах окупації, через призму ідеології (чи то більшовицької, чи то нацистської), міфів та стереотипів;

- підміна (заміщення) правових і моральних норм класовою доцільністю

та расово-національною (або націонал-соціалістичною) необхідністю [85, с.83]

- низький рівень обізнаності переважної більшості населення щодо реального стану правового життя в окупації, масштабів злочинної діяльності німців та їх істинних намірів щодо єврейського та слов'янського населення окупованих територій.

Враховуючи вищеперелічені форми прояву суспільної правосвідомості, що стали типовими в умовах окупації, та зважаючи на апріорний негативізм цілей реалізації нацистської пропаганди, вважаємо, що у межах даного дослідження, дослідницький інтерес мають складати лише ті форми викривлення правосвідомості, які мали найбільш суспільнозначущий негативно обумовлений характер. Слід погодитись із думкою М. Требін, що в умовах жорсткого режиму «несвободи», деформація правосвідомості завжди набуває вкрай радикалізованого характеру [222, с. 59].

Отже, основними формами деформації правосвідомості українців, що сформувались у результаті впливу нацистської пропаганди, стали правовий конформізм, правовий нігілізм та перероджена правосвідомість.

Формулюючи зміст понять «правовий конформізм», «правовий нігілізм» та «перероджена правосвідомість», що сформувались під впливом нацистської пропаганди в умовах окупації, автор виділяє наступні змістовні положення:

а) досліджуючи морально-правовий конформізм як соціально-правовий феномен, встановлено, що через домінування негативних явищ та процесів правової дійсності, зокрема, в умовах існування нацистського окупаційного режиму, формувались ідеї незначущості норм традиційної моралі, знеціненні закону як загальнообов'язкового правила, що мав найвищу юридичну силу. Будь-який законодавчий акт окупантів, виданий на підставі «волі фюрера», навіть який суперечив моралі та традиційним правовим нормам, ставав загальнообов'язковим у регулюванні суспільних відносин в окупації.

Погоджуємось із думкою Т. Герасимова, щодо того, що суспільству, якому притаманні «домінантні ознаки тоталітарної свідомості», ментально структурованої логіки ідентифікації та легітимізації національної і правової

культури, як правило, немає. Вона, апріорі, комунікативно заміщена конформними (пасивними, пристосовницькими до пануючого порядку) колективними правовими міфологемами та ідеологемами [22, с. 288].

Населення в жорстких умовах окупації певною мірою усвідомлювало безнадійність та безуспішність боротьби проти нацистського режиму. Так поступово формувалась суспільна позиція щодо необхідності виконання вимог та наказів окупантів заради виживання або задоволення особистих потреб та інтересів, який мав прояв у формі суспільного морально-правового конформізму.

Як справедливо зазначає Т. Заболотна, морально-правовий конформізм став стратегією виживання більшості в умовах нацистської окупації. Виживання, наголошує автор, інколи набирало форм відвертого опору або ж навпаки, колабораціонізму, проте, в основному, форм пристосування [69, с. 109]. Тобто «конформізм» або «пристосування» стає способом адаптації суспільства до складних умов політичного, правового та соціального буття, а також реакцією на вплив тотальної деморалізуючої пропаганди нацистів.

Враховуючи вищезазначене, автор формулює зміст поняття «морально-правовий конформізм, в умовах нацистської окупації» як найбільш поширений серед окупованого населення вид деформації правосвідомості, як результат інформаційних маніпуляцій збоку пропагандистів; їй притаманні ідеї соціальної пасивності та безсилля, морального, політичного й юридичного пристосовництва до неправового життя в умовах окупації, а також знецінення ідей демократії, самостійного державного будівництва і права української нації на самовизначення.

б) Правовий нігілізм. Уперше започаткував даний філософсько-юридичний термін німецький вчений Ф. Якобі. На його думку, нігілізм – це універсальна життєва позиція, що становить основу особистості людини, яка структурує своє життя за рахунок всезаперечення [234, с. 54].

Сьогодні у теорії права вирізняють такі основні підходи до трактування поняття правового нігілізму:

- як відсутність позитивного ставлення до права, цінностей і закономірностей правової форми регулювання соціальних зв'язків, в байдужому, скептичному або відкрито зневажливому й ворожому сприйнятті їх [54, с.44].

- вид деформації правосвідомості особи, суспільства, соціальної групи, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, запереченням значущості норм і принципів права або зневажливим до них ставленням, однак виключає злочинний намір [49, с.21].

- це негативне соціальне явище, девіантна форма суспільної свідомості, що характеризується сукупністю відчуттів, уявлень, настроїв, переживань з приводу заперечення правових форм регуляції і наявністю альтернативних правових ідей і способів організації суспільних відносин [20, с.41].

К. Волинка визначає категорію «правовий нігілізм» як заперечення права, закону та правових форм організації суспільних відносин, прав і свобод інших осіб [18, с. 198].

М. Требін доводить, що нігілізм взагалі виражає негативне ставлення суб'єкта чи соціальної групи до певних цінностей, норм, поглядів, ідеалів, до окремих, а іноді й усіх сторін людського буття. Сьогодні нігілізм виражається в різних формах, а саме: неприйняття певними верствами суспільства курсу реформ, нового способу життя і нових («ринкових») цінностей; незгода з тими чи іншими політичними рішеннями й акціями, неприязне чи навіть вороже ставлення до державних інститутів і структур влади, їхніх лідерів; заперечення «західних» зразків поведінки, моральних орієнтирів; протидія офіційним лозунгам і установкам та деякі інші.

Таким чином, підсумовує автор, правовий нігілізм це один із видів соціального нігілізму, який виявляється у загальному негативно заперечувальному, нешанобливому ставленні до права, закону і нормативного порядку. Подібні антиправові настанови і стереотипи є елементом, властивістю суспільної свідомості і національної психології. Такий підхід дає можливість виділити важливі ознаки правового нігілізму, а саме: широка поширеність, підкреслено відкритий характер, специфічне регіональне і національне

збарвлення, зіткнення і злиття з політичним, державним, економічним, етичним і деякими іншими видами нігілізму [222, с. 255].

Абсолютна негативна оцінка нігілізму, як правового явища, пов'язана з соціальними наслідками, які ним зумовлені. Так О. Дзьобань серед найбільш небезпечніших виокремлює наступні: дестабілізація і дезорганізація суспільного та правового життя, соціальна конфліктність і напруженість, посилення соціальної пасивності і відчуженості від діяльної, моральна деградація, знецінення людського життя, зниження соціальної захищеності особи тощо [54, с.46].

Враховуючи вищезазначені умовиводи теоретиків права, а також екстраполюючи сутність даного феномену на тогочасні умови формування правової свідомості українців в умовах окупації, спробуємо сформулювати авторську позицію щодо розуміння даного поняття.

Тож, під поняттям «правовий нігілізм як вид деформації правосвідомості населення окупованих територій, пропонується розуміти усвідомлене ігнорування або заперечення окремою частиною населення соціальної значущості принципів і норм закону, переважно радянського, підміна законності ідеологічною (пронацистською) або прагматичною доцільністю, зневіра та розчарування у цінності радянської держави, розуміння диктатури окупанта та терору як виключно легальних та дієвих способів здійснення влади в умовах війни.

Слід констатувати, що під впливом пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», поглибилися процеси негативізації почуттів, настроїв, суджень та переконань певної (незначної) частини населення у дієвості радянського закону та значенні існування держави, а також ототожненні правопорядку із силою, примусом і терором окупантів. Така форма деструкції суспільної свідомості неминуче призводила до деморалізації окупованого населення, байдужого ставлення до вчинення правопорушень чи аморальних дій окупантів, а також до загострення анархістських, ліво- або право- радикальних суспільних настроїв.

До того ж, посилення нігілістичних настроїв стало закономірним результатом довготривалого панування сталінського тоталітарного режиму, де ігнорування природних прав і свобод людини, знецінення морально-правових норм та зневіра у справедливості основних елементів правового регулювання призвели до швидкої негативізації та радикалізації свідомості українського суспільства. Пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета» в умовах нацистської окупації лише посилила та загострила процеси деформації (негативізації) уявлень, почуттів, настроїв, переживань, що знайшли свій прояв у небажанні певної частини населення чинити опір окупантам чи відкритій підтримці їх злочинних дій.

Типовими формами прояву правового нігілізму в умовах нацистської окупації стали:

- заперечення будь-якої системи законодавства – чи то радянської, чи то нацистської;
- зневіра та невизнання законності радянського суду та інших органів радянської влади;
- підміна ідеї «законності» нацисткою ідеологічною або прагматичною доцільністю;
- свідоме вольове ігнорування проблеми порушень прав і свобод людини в умовах окупації, а подекуди і співучасть у злочинній діяльності окупаційних органів влади.

Загальне недотримання або невиконання юридичних норм окупаційного законодавства, коли певні особи чи групи осіб, навіть під страхом за власне життя, не визнавали та не дотримувалися вимог окупантів, прагнучи жити і діяти за «своїми правилами» або норами моралі, стали винятком у правовому житті в окупації. У більшості, навіть у раніше законослухняних громадян, в умовах режиму терору, спостерігались негативні прояви ігнорування закону та принципів правопорядку, а також спотвореного розуміння дозволеного та забороненого у сфері юридичного життя режиму окупації [27, с. 337].

Негативний, а подекуди і деструктивний вплив пропагандистської

діяльності спецвідділу «Вінета», беззаперечно, обумовив процес загострення соціальної психоемоційної напруги та панічного страху населення в умовах функціонування нацистського режиму, що сприяло формуванню ще однієї негативної форми деструкції правосвідомості - «переродженої» правосвідомості.

«Переродженою» правосвідомістю є негативне соціально-правове явище, що характеризує такий стан правосвідомості, коли у його носіїв сформована готовність до свідомого вчинення навмисних проступків або злочинів [164, с. 34].

На думку Т. Мартинюк, «переродженій» правосвідомості притаманні максимальний ступінь викривлення правових ідеалів, свідченням чого є свідоме вчинення переважно тяжких кримінальних злочинів, мотивами яких найчастіше стають жорстокість та корисливість. «Перероджена» правосвідомість стоїть на заваді процесам реалізації принципів верховенства права, недоторканності основних прав і свобод людини, становлення демократичної правової держави, підвищенню рівня правової культури особистості й суспільства в цілому [144, с. 27].

Американський науковець Е. Аронсон демонструє інший підхід у трактуванні поняття «перероджена» правосвідомість. Він вважає, що «переродження» правосвідомості є атрофією страху людини перед законом та покаранням. До типових рис «переродженої» правосвідомості автор відносить зневажливе негативне сприйняття права та закону, охлократичні суспільно-політичні настрої, кримінальну діяльність [4, с. 528].

Враховуючи вищезазначене, під поняттям «перероджена» правосвідомість», у рамках нашого дослідження, пропонується розуміти найтяжчий її вид, якому притаманний максимальний ступінь викривлення ідеалів і цінностей радянського суспільства, свідченням чого є свідоме вчинення умисних злочинів проти життя і здоров'я людей, особливо тих, які чинили супротив окупаційному режиму. Під впливом спеціальних пропагандистських, аналітично-розвідувальних та агентурних дій спецвідділу «Вінета» у носіїв «переродженої» правосвідомості були сформовані аморальні погляди та

переконання, злочинні ідейно вмотивовані наміри та готовність до співпраці з окупантом у формі злочинної колаборації.

І. Дерейко, досліджуючи проблеми діяльності українських формувань в німецькій армії та поліції, зазначав, що для реалізації постійного контролю над сімнадцятимільйонним населенням Рейхскомісаріату «Україна» не достатньо було дій нацистських карально-репресивних органів. На початку 1943 р. нестача кадрів поліції безпеки та зростання опору окупаційному режиму в Україні спонукали керівництво СД до безпрецедентного кроку – всупереч расистській логіці нацизму на оперативну роботу до спецслужби СС почали набирати місцевих жителів – добровольців [51, с.118]. Слід погодитись із науковцем, що добровільне несення служби у каральних підрозділах СС та неухильне виконання злочинних наказів, могли тільки українці із вкрай негативною формою правосвідомості.

«Переродження» правосвідомості, в умовах функціонування нацистського режиму, де здійснювався тотальний негативний вплив пропагандистської діяльності та агентурної роботи спецвідділу «Вінета», стало цілком закономірним явищем і призвело до готовності певної, хоча і чисельно незначної, частини населення до свідомого вольового порушення закону та правопорядку.

Пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета», яка мала безпосередній вплив на формування «переродженої» форми правосвідомості українського населення, мала прояв у наступних формах:

- «умиротворення» населення завойованих українських територій шляхом ведення деморалізуючої пропаганди «жахів», дезінформування та вчинення психологічного тиску;

- популяризація серед окупованого населення, злочинних за своїм змістом, наказів та розпоряджень імперських вищих органів влади про нові умови життя в окупації. Повна деморалізація та знецінення життя осіб із місцевого населення відбувалось шляхом публічного дозволу окупантам (військовослужбовцям вермахту та спеціальним окупаційним підрозділам) відкривати вогонь без

попередження по тих, хто порушує комендантську годину, уникає реєстрації, приймає на проживання німецьких людей, не доносить на «більшовиків і бандитів», переховує зброю чи євреїв;

- проведення спільної агентурної роботи «вінетівців» із безпосередньо причетними до гітлерівського терору на окупованих територіях підрозділами СС, СД, таємної поліції (гестапо), польової жандармерії з метою виявлення всіх потенційно небезпечних для режиму осіб (комуністів, національних активів, євреїв, циганів тощо) [348, арк. 98 - 106].

Отже, результатом реалізації деструктивного пропагандистського впливу спецвідділу «Вінета» на правосвідомість українців в умовах окупації стало загострення та поглиблення процесів негативізації суспільних настроїв, ідей та переконань, а також викривлення почуттєвих (психологічних) і мисленневих (ідеологічних) образів, які мали комунікативно-вольову спрямованість, що, в цілому, свідчить про досягнення поставлених цілей пропагандистської діяльності даної структури. Слід підкреслити, що саме індиферентне конформне ставлення більшості населення до негативних процесів правової дійсності окупаційного режиму, стало основним результатом впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення.

3.2. Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридичнозначущу поведінку українського населення

Зміни у суспільній юридично значущій поведінці українського населення в умовах нацистської окупації, можна оцінювати як із соціальної, так і з юридичної сторони. Якщо суспільна поведінка вивчається з точки зору її відповідності тими чи іншим традиційним соціальним чи моральним нормами, то така поведінка є соціально значущою. Якщо суспільна поведінка вивчається з точки зору її відповідності правовими нормами, що містяться у текстах правових актів, то така поведінка вважається юридично значущою.

Г. Зубко виважено поєднує якості суспільної та юридичної значущості і доводить, що суспільна поведінка з точки зору правової інтерпретації – це соціально значуща поведінка індивідуальних чи колективних суб'єктів, підконтрольна їх свідомості та волі, що передбачена нормами права і пов'язана з юридичною відповідальністю [76, с. 51].

Академік В. Кудрявцев у праці «Правова поведінка: норма і патологія» вперше ввів у доктринальний (науковий) обіг фундаментальне юридичне поняття - «правова поведінка». Використовуючи термін «правова поведінка» для позначення одночасно і правомірної і неправомірної поведінки, автор разом з тим відзначав, що цей термін викликає певні суперечки серед дослідників, оскільки «з точки зору етимології та логіки наукового пізнання, доречніше було б правовою поведінкою називати тільки правомірні дії» [98, с. 27].

Тож, науковець в цілому зводить зміст поняття «юридично значуща поведінка» до соціальної поведінки, що відповідає принципам права і врегульована його нормами [98, с. 31].

Автор серед властивостей такого виду поведінки, які вже стали класичними у теорії права, виділяє наступні:

1. Поведінка суспільна чи індивідуальних суб'єктів має соціальне, економічне, політичне, культурно-ідеологічне, практичне (організаційне) і особистісне значення, але розглядається тільки в сфері правового регулювання (дії права).

2. Наявність зв'язку юридично значущої поведінки з правосвідомістю і правовою культурою. Юридично значуща поведінка знаходиться з ними у причинно-наслідковому зв'язку, оскільки сутність поведінки обумовлена рівнем правосвідомості особистості чи суспільства. Міра правової обізнаності є для поведінки джерелом раціонального усвідомлення мети правового вчинку (правомірного чи протиправного) і базисом для формування суджень та переконань про допустимі юридичні способи досягнення мети поведінки.

3. Юридично значуща поведінка може бути оцінена як позитивна (наявність позитивної соціальної значущості), шкідлива або небезпечна

(наявність негативної суспільної значущості, шкоди) або нейтральна (наявність індиферентної, тобто тієї, яка формально не є правопорушенням або іншою формою неправомірної поведінки).

4. Юридична визначеність поведінки у правовій сфері. Поведінка є юридично значущою, якщо вона визначена формально-юридичними засобами. Юридична визначеність означає: чітке і однозначне закріплення зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) показників юридично значущої поведінки у джерелах права, які її регламентують; встановлення правових форм, способів і засобів її регламентації в нормах права (законі).

5. Здатність поведінки суб'єкта породжувати юридичні наслідки для нього, бути їх фактичною і юридичною причиною.

6. Правовим вчинкам властиві показники їх зовнішнього прояву, оскільки акт людської поведінки завжди виражений у певній формі. Формою прояву вчинку може бути активна дія або пасивне бездіяльність особистості у сфері, яка регламентована правом.

7. Контрольованість юридично значущої поведінки уповноваженими суб'єктами.

8. Суб'єктами (учасниками) юридично значущої поведінки є громадяни, посадові особи, які здійснюють державно-владні юридично значущі вчинки; державні органи та юридичні особи; спеціальні суб'єкти, наділені владними правозастосовчими повноваженнями [98, с. 30 - 41].

Також підтримуємо позицію науковців, зокрема Г. Свириденко, А. Шульгу, які вважають, що окрім вищезазначених властивостей, слід виокремлювати формальні або зовнішні та змістовні або внутрішні критерії юридично значущої поведінки.

Формальні критерії - це звичайне співставлення або порівняння конкретних дій або поведінки з чинними правовими нормами, тобто вони спираються на нормативізм у розумінні права як соціального явища. Юридично значуща поведінка, відповідно, є ланкою між правовою нормою та тим результатом або соціально корисним ефектом, на досягнення якого розрахована

така норма, тобто вона є формальним втіленням (не)законності і правопорядку (злочину) [201, с.56].

Неформальні, змістовні (внутрішні) критерії юридично значущої поведінки людини, пов'язані з суб'єктивними факторами особи, які є визначеними його внутрішнім духовним (психо-емоційним) станом і обумовлюють відповідні дії. До таких внутрішніх або змістовних критеріїв слід віднести правосвідомість людини, що має вияв у знаннях, переконаннях, цінностях тощо. А також із внутрішнім суб'єктивним світом індивіда, з яким пов'язане поняття неправомірності, оскільки чимало правопорушень чи злочинів пов'язані не з формальним нерозумінням характеру неправомірності відповідних діянь, а з неможливістю людини подолати власні внутрішні негативні стереотипи і утриматися, таким чином, від певних дій, що суперечать закону [201, с.58].

Отже, юридично значуща поведінка відображає не лише особливості соціального (зокрема правового) життя, а й певні суб'єктивні ціннісні суспільні орієнтації, індивідуальні мотиви і переконання.

В умовах існування антигуманного нацистського окупаційного режиму, у якому заперечувались основні права і свободи людини, де панував расовий та націонал-соціалістичний підходи у реалізації правових відносин, вважаємо некоректним вживання терміну «правова поведінка» у контексті позначення юридично значущої поведінки окупованого населення чи діяльності нацистських органів влади тощо. Відповідно, поняття «юридично значуща поведінка українського населення в умовах нацистської окупації» є терміно-поняттям, що охоплює собою різні форми поведінки, зокрема, які можуть виходити за межі традиційної парадигми правової поведінки у контексті правомірної поведінки, але які тягнуть за собою юридично значущі наслідки.

У межах даного дисертаційного дослідження, автор враховуючи вже усталений підхід до розуміння поняття юридично значущої поведінки, визначає його зміст через поведінку суб'єктів (окупованого українського населення) у правовій сфері, обумовленої та обмеженої режимом окупації.

Юридично значущій поведінці українського населення в умовах нацистської окупації були притаманні наступні суттєві ознаки:

1. Обумовленість явищами і процесами правової реальності, що склалась в умовах гітлерівської окупації.
2. Її регульованість юридичними нормами.
3. Свідомо-вольовий та ідейно-вмотивований характер індивідуальних і групових діянь.
4. Породження нею юридичних наслідків.

За критерій правомірності/неправомірності юридично значущої поведінки суб'єктів було взято норми тогочасного радянського законодавства, хоча й воно, з погляду сучасної правової доктрини, було далеким від ідеалів гуманізму.

Типовими негативними наслідками юридично значущих дій були карально-репресивні заходи (експропріація майна, ув'язнення, масові страти, катування тощо) з боку окупаційної влади, які були закріплені у публічних нормативно правових актах.

Деталізуємо специфічні ознаки юридично значущої поведінки українського населення, що мала місце в умовах існування режиму окупації на території Рейхскомісаріату «Україна».

Перша ознака юридично значущої поведінки - обумовленість суспільної поведінки явищами та процесами правової дійсності, що склалась в умовах нацистської окупації

Для розуміння сутності та особливостей прояву юридично значущої поведінки в умовах нацистської окупації, слід враховувати об'єктивно існуючі явища та процеси правової дійсності, що існували та відбувались у межах Рейхскомісаріату «Україна» у конкретний проміжок часу.

Положення щодо формування управлінської системи Рейхскомісаріату «Україна», а також основні засади та принципи налагодження юридично значущих аспектів життя в окупації, характеризують наступні нормативно правові акти нацистського законодавства: декрет А. Гітлера «Про цивільне управління у знов окупованих східних областях» (нім. «Erlaß des Führers über die

Verwaltung der neubesetzten Ostgebiete») від 17 липня 1941 року; наказ голови штабу Верховного командування збройних сил Третього рейху В. Кейтеля «Про управління у зайнятих областях Союзу Радянських Соціалістичних Республік» та оперативні директиви для цивільного управління, серед яких чільне місце займала директива рейхсміністра А. Розенберга «Цивільне управління в зайнятих східних областях». А також певні суттєві юридичні аспекти регулювання життя в окупації містив оперативний наказ № 14 від 29 жовтня 1941 р., підписаний начальником Головного управління імперської безпеки Рейху (РСХА) Р. Гейдріхом.

Так у декреті рейхсканцлера А. Гітлера, серед іншого, зазначалось наступне: «утвердити німецьке панування як природне і щоб місцеве населення зрозуміло, що відповідна влада вже існує – нехай і підтримується поліцією та засобами зв'язку – і в нього не залишиться іншого виходу, крім підкорення німецькому пануванню». А також були визначені базові положення, що мали вирішальне значення для організації, так званого, «правового життя українців в окупації». Зміст положень зведено до наступних аспектів:

1. Від 17 липня 1941 р. центральна частина окупованих територій України переходила під цивільне німецьке управління. Адміністративно-територіальна одиниця отримала назву - Рейхскомісаріат «Україна».

2. Цивільне управління у новозайнятих східних областях у політико-адміністративному відношенні мали підпорядковуватися Імперському міністерству окупованих східних територій (нім. Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete, RMfdbO) [331, арк. 87].

Питання щодо необхідності введення нової системи управління, адміністративно-територіального поділу окупованих українських територій, а також відомості щодо напрямів діяльності окупаційних, зокрема, спеціальних пропагандистських органів влади, були визначені в оперативних директивах для цивільного управління. Так у директиві рейхсміністра А. Розенберга [314] зазначалось наступне:

1. Ціль німецької окупаційної політики на Сході - повне знищення

«єврейсько-більшовицької влади».

2. Для управління та координації дій на теренах СРСР необхідно створити центральний спеціальний орган німецької окупаційної влади.

3. Населенню окупованої України, після відповідного погодження з рейхсканцлером, надати право на організацію національного життя аж до можливого створення політичної формації, яка б мала на меті поєднання з районами Дону й Кавказу у формі Чорноморської конфедерації для здійснення постійного протистояти Москві й оберігати німецький життєвий простір на Сході» [314, арк.80 - 89].

Однак, як зазначає дослідник О. Гончаренко, вже 16 липня 1941 року А.Гітлер провів оперативну нараду головних очільників Третього Рейху, на якій було обговорено дану принципову позицію А. Розенберга щодо політичних перспектив українського народу та інших народів окупованих територій СРСР. Позиція рейхсляйтера була гостро розкритикована присутніми і відкинута як реально можлива [30, с.80].

4. Необхідно залучати місцеві сили до самоуправління передусім на нижчому і середньому рівнях, керівні та контролюючі позиції мають залишатися за німцями.

5. Заохочувати серед місцевого населення слабкість та корупцію. Це вдалий спосіб управляти переможеним народом

6. Хто буде протистояти волі німецького народу, хто чинитиме опір цивільним органам влади, того очікує невмолима суворість німецького закону. Каратимемо кожного ледаря й порушника спокою.

7. Окупаційна адміністрація та органи пропаганди не повинні насаджувати серед місцевого населення націонал-соціалістичні ідеали. Місцева людність повинна стати лише слухняним інструментом німецької політики [342, арк. 70-89].

А вже в оперативному наказі № 14 від 29 жовтня 1941 року, підписаний начальником Головного управління імперської безпеки Рейху Р. Гейдріхом, було встановлено вісім категорій окупованого населення, що підлягали негайному

«виявленню» і які, у результаті, ставали особами поза правового регулювання, тобто тими, які не мали права на здійснення юридично значущої поведінки на території Рейхскомісаріату «Україна». Тож, цими категоріями ставали наступні: 1) колишні політичні і державні діячі УРСР; 2) революціонери; 3) діячі Комінтерну; 4) впливові функціонери Комуністичної партії; 5) народні комісари та їхні заступники; 6) колишні політичні комісари Червоної Армії; 7) керівні особи державних установ центральної і середньої ланки управління УРСР; 8) євреї [342, арк. 87].

Отже, так зване «правове життя» в умовах існування окупаційного режиму мало, по-суті, злочинну природу і слугувало способом вчинення злочинних дій гітлерівських загарбників проти населення колишнього УРСР. Елементами «правового життя» стали чітка організація та централізація влади окупантів, реалізація юридично значущих дій німців щодо налагодження співпраці із місцевим населенням та, водночас, фізичне винищення окремих категорій населення, придушення будь-якого опору збоку місцевих із метою формування пасивного контрольованого життя в окупації.

Друга ознака юридично значущої поведінки. Юридично значуща поведінка окупованого населення, а також посадових осіб, які здійснювали владні юридично значущі вчинки, німецьких цивільних органів окупаційної влади та спеціальних суб'єктів, наділених поліційно-контрольними, охоронними, каральними та іншими повноваженнями, була регульованою та регламентованою юридичними нормами нацистського окупаційного законодавства, вираженими в нормативних приписах законодавчих і підзаконних актах (директивах, постановках, наказах, розпорядженнях, рішеннях, інструкціях тощо). Основні положення регулювання юридичнозначущої поведінки населення в умовах окупації зведено до наступних аспектів:

1. Рейхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг отримав право видавати закони для зайнятих територій Радянського Союзу, а також делегувати ці повноваження рейхскомісарам, які йому підпорядковувалися [69, с.108];

2. Нацистська влада не могла прямо застосувати в окупованій Україні законодавчу систему, що діяла на території Німеччини, тому у багатьох аспектах спиралась на нормативні акти радянської держави, зокрема ухвалені норми Кримінального кодексу, Кримінально-процесуального кодексу та Положення про судоустрій 1922 року, але якщо вони не суперечили завданням «нового режиму» та імперським інтересам Третього Рейху. Із рішення рейхскомісару України Е. Коха від 26 жовтня 1941 року: «Щоб усунути різні неясності — подається до відома, що закони Союзного Союзу, які обов'язували до здобуття цієї території, обов'язують і надалі. Виняток становлять закони, які знесені, чи змінені військовою або цивільною владою, будь-то закони, які заперечують фактові перейняття влади п. Рейхскомісаром [330, арк. 50].

3. Законодавчо-нормативні акти локального рівня ухвалювалися місцевими (українськими) органами управління та лише могли конкретизувати вказівки німецької адміністрації.

4. Окупаційний уряд ініціював видання офіційних кодифікованих збірників законів та підзаконних нормативних актів. Проте закони не мали чіткої періодичності та структурованості і публікувалися за необхідністю у офіційних виданнях - у «Віснику постанов Рейхскомісара», «Службових повідомленнях» та «Центральному бюлетені» [29, с. 39].

5. Усі нормативно-правові акти, що регламентували правове життя населення захоплених територій, ухвалювалися відповідно до основних ідейних постулатів націонал-соціалізму і мали пропагандистський характер, а також враховували необхідність економічної експлуатації ресурсів захоплених територій. Як слушно зазначає К. Курилишин, усі закони, постанови, розпорядження, оголошення, які унормовували життя народу на окупованій території, зводилися, при всій своїй різноманітності, до двох основних постулатів - абсолютного послуху, експлуатації і жорсткого покарання [125, с. 8].

Третя ознака юридично значущої поведінки - свідомо вольовий ідейно вмотивований характер індивідуальних, групових чи суспільних юридично

значущих дій чи бездіяльності.

З огляду на формально-юридичні та традиційні суспільно-правові характеристики вважаємо за необхідне виокремити наступні види юридично значущої поведінки українського населення за ознакою свідомо вольового ідейно вмотивованого характеру дій, що стали характерними для населення в умовах окупації. А саме:

1) суспільно корисна юридично значуща поведінка, що відповідала нормам моралі, українським традиціям і звичаям, а також позитивним правовим нормам, перш за все, радянського, а також окупаційного законодавства (у даному випадку мова йде про норми довоєнного радянського законодавства, які нацисти не скасували). У межах даного дисертаційного дослідження, така суспільно корисна юридично значуща поведінка називається «конформною правомірною поведінкою».

Під поняттям «конформна правомірна поведінка» розуміється позитивна юридично значуща (тобто врегульована нормами як радянського, так і окупаційного законодавства), однак деперсоналізована, пасивна і пристосовницька, відповідно, до «правової дійсності нацистського окупаційного режиму», поведінка певної кількості населення, що спричиняла настання юридичних наслідків;

2) об'єктивно протиправна поведінка, що не завдає суспільної шкоди, проте здійснювалась особами свідомо та ідейно вмотивовано, з порушенням правових приписів радянського законодавства і була виправданою та допустимою у системі окупаційного законодавства;

3) об'єктивно протиправна поведінка, що була свідомою та ідейно вмотивованою і завдавала суспільної шкоди.

Залежно від внутрішніх переконань та свідомої оцінки своїх дій, а також від ступеню ідеологічної (пронацистської або антибільшовицької) переконаності, юридично значущу поведінку окупованого населення також поділяємо на наступні типи:

1) активна поведінка, що характеризувалась високим ступенем

моральності та ідеологічної переконаності у необхідності саботувати норми окупаційного законодавства;

2) пасивна (конформістська) поведінка більшості, для якої характерними були низький ступінь соціальної активності суб'єктів правової реальності, пристосування до норм окупаційного законодавства, відсутність власної соціальної чи правової позиції;

3) девіантний характер поведінки, що характеризувався готовністю суб'єктів права до протиправних дій у разі послаблення жорсткого контролю збоку окупантів або через слідування власним ідеологічним переконанням, що були сформовані під впливом нацистської пропаганди.

Четверта ознака юридично значущої поведінки - здатність поведінки викликати настання юридичних наслідків.

Юридичні наслідки стають юридичними не в силу якихось особливих внутрішніх властивостей, а внаслідок визнання їх такими законом. Тобто не всі факти, дії, випадки, обставини правової дійсності в умовах окупації могли набувати юридичного значення, а тільки ті, що входили до сфери правового регулювання.

Отже, за ознакою настання юридичних наслідків, суспільна юридично значуща поведінка поділялась на:

- правоутворюючу, тобто таку суспільну, групову чи індивідуальну поведінку, яка зумовлювала виникнення будь-яких форм правовідносин з окупантами;

- правозмінюючу, тобто таку суспільну, групову чи індивідуальну поведінку, яка зумовлювала зміну правовідносин (наприклад, при зміні прав та обов'язків суб'єктів правовідносин Рейхскомісаріату «Україна»);

- правоприпиняючу, тобто таку суспільну, групову чи індивідуальну поведінку, яка зумовлювала припинення правовідносин (наприклад, при припиненні існування юридичної особи).

У процесі пропагандистської дії та настання відповідних змін у внутрішньому психоемоційному стані особи, групи осіб чи певної за кількістю

частини населення, формувались стійкі мотиви та переконання, що призводили до суспільно корисних пристосовницьких правомірних дій чи бездіяльності, або до вчинення ідейно вмотивованих протиправних, соціально шкідливих, аморальних дій, що мали юридично значущі наслідки.

Зважаючи на безумовно негативний вплив нацистської пропаганди на свідомість населення в умовах окупації, вважаємо основним наслідком цього впливу стали прояви специфічних юридично значущих поведінкових деструкцій, таких як:

- правомірна пристосовницька, однак ідейно вмотивована співпраця з окупантами;
- скоєння грабежів та насилля проти євреїв та колишніх партійних, які виправдовувались нацистською антисемітською та антибільшовицькою ідеологією;
- диверсійна діяльність добровольців із місцевого населення проти радянських підпільників;
- участь місцевого населення у нацистських збройних формуваннях;
- участь місцевого населення у карально-репресивних заходах нацистських окупантів.

Всі ці вкрай негативні юридичні дії набули систематичного, але не масового характеру. До того ж, радикалізація юридично значущої поведінки часто залежала від перебігу воєнних подій та результатів переваг на фронті. Переважна більшість українського населення виявляла конформну або пристосованську поведінку, що у своїй більшості була зумовлена страхом за життя та об'єктивними антиправовими умовами окупації.

У межах даного предмету дослідження, конформна юридично значуща поведінка (або пристосовницька) розуміється автором як деперсоналізована, пасивна і пристосовницька до «правової дійсності нацистського окупаційного режиму» і яка набула наступних специфічних рис:

- поступливість – це тип підпорядкування соціальним і правовим нормам нацистського режиму, коли люди не оцінюють їх, а підлаштовують характер

своєї поведінки у відповідність з ними, щоб уникнути жорстокого покарання або з метою отримання певних соціальних привілеїв;

- інтерналізація поведінки – знівельована безособова поведінкова реакція на морально-психологічний тиск збоку окупантів;

- відсутність персональної відповідальності за вчинки, що мали негативні наслідки, але схвалювалися окупантами;

- відсутність вираження у будь-якій формі індивідуальної позиції. Нерідко конформізм передбачав зовнішню формальну згоду з діями окупантів при внутрішньому запереченні чи засудженні дій;

- переважання пасивного, апатичного та пригніченого ставлення більшості населення до умов нацистського «правопорядку», дотримання норм окупаційного законодавства через страх перед фізичним покаранням;

- бездіяльність по відношенню до злочинних дій органів окупаційної влади, підкорення наказам заради збереження власного життя;

- свідоме навмисне уникнення особистої відповідальності за вчинення протиправних дій.

Роль впливу нацистської пропаганди на формування конформної поведінки населення в умовах окупації часткова була розкрита у працях вітчизняного науковця І. Спудки. Авторка, аналізуючи директиву рейхсміністра Й. Геббельса від 3 лютого 1942 року, доводить, що її положення та настанови стали основою для розуміння пропагандистами як впливати на суспільну свідомість та динаміку масової поведінки.

Окрім аналізу політичних настанов та ідеологічних принципів, якими мали керуватися нацисти при взаємодії із місцевим населенням, науковець виокремлює саме ті положення, що мали сприяти формуванню у більшості конформної юридично значущої поведінки. Зокрема, І. Спудка підкреслює значущість наступних: «1. Пропагандисти мають роз'яснювати та переконувати окуповане населення, що перемога Гітлера у війні відповідає українським інтересам; 2. Забороняється у публічних виступах та на шпальтах газет декларувати ідеї расової на національної меншовартості слов'янських народів.

Забороняється називати народи Східної Європи „варварами” і „звірами”, чекаючи від них зацікавленості у перемозі Рейху; 3. Забороняється розголошення цілей проведення колонізаційної політики Рейху на окупованих територіях» [211, с.71].

Таким чином, у перші роки окупації, німецькі пропагандисти дійсно дотримувались вищеперелічених настанов, що, певною мірою, могло обумовлювати непоодинокі прояви морального, суспільного, політичного та правового конформізму з окупантами.

І. Грідіна, вивчаючи вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України, доводить, що основна ціль пропагандистів на окупованих територіях, була зломити волю до боротьби у більшості, фактично перетворити місцеве населення на безмовну і покірну масу [37, с.123]. Однак, на думку авторки, масові прояви морально–правового конформізму залежали не стільки від зовнішнього впливу нацистської пропаганди, як від внутрішньо суспільних причин. На початку війни населення зазнало трагічних реалій, пов'язаних із різким погіршенням рівня життя, загибеллю рідних та близьких, руйнуваннями. «Українці зазнали кризи духу й довіри до радянської влади» [37, с.125], - що і стало першопричиною формування масового конформізму в умовах гітлерівської окупації.

Аналізуючи директиву Й. Геббельса для вермахту «Про ставлення військ до українців», І. Грідіна дійшла до наступних науково цінних умовиводів: по-перше, німці розуміли, що в умовах інформаційної ізоляції, буде існувати природна потреба і зацікавленість населення у інформації; по-друге, маніпулювання антибільшовицькими суспільними настроями є основною умовою успішної реалізації пропагандистського впливу; по-третє, українці мають відчувати свою цінність як союзників у боротьбі проти більшовизму; по-четверте, селяни і пролетаріат є більшістю серед окупованого населення, тому один із основних акцентів пропаганди – ідея відновлення приватної власності на землю, адже тільки тоді більшість буде боротися за неї [37, с. 125].

А от на думку українського науковця М. Ковалю, конформна правомірна

поведінка в умовах нацистської окупації була найбільш характерною саме для інтелігенції. Так, зазначає автор, для цієї соціальної групи притаманними були аполітичні та індиферентні суспільні настрої, що виражались у конформізмі більшості. Через довготривалий терор, репресії та переслідування радянської влади у довоєнний період, представники інтелігенції покладали чималі надії на німців як на «культурну націю», вважаючи, що окупанти могли б сприяти розвитку національних традицій, діяльності провідних освітньо-культурних організацій та товариств на теренах самостійної України [101, с. 12].

Дослідниця Т. Заболотна, погоджуючись із умовиводами М. Ковалю, доводить, що у перший рік нацистської окупації, реальну активну роль у формуванні та діяльності місцевих органів влади відіграла саме інтелігенція. «Допоміжні» органи управління були також сформовані з місцевого освіченого населення, які стали невід'ємною частиною окупаційної адміністрації. Станом на 1 грудня 1941 року німцями були навіть організовані спеціальні курси з навчання кадрів – лояльного освіченого населення, яке готове було до співпраці з окупантами [69, с.108].

До речі, за радянським, тоталітарним, законодавством, прояви морально-правового конформізму, зокрема населення в умовах окупації, однозначно трактувались як «протиправні злочинні дії», що мали суспільно небезпечний характер і тягнули за собою кримінальне покарання. Мова йде про сумнозвісні статті 54-1 – 54-14 КК УРСР, де за «зраду батьківщині», «перехід на сторону ворога», «шпигунство», «пособництво», «за пропаганду і агітацію, яка полягає у заклик до повалення, підриву або послаблення радянської влади», «за розповсюдження чи зберігання пропагандистських матеріалів», закон передбачав вищу міру покарання – страту з конфіскацією майна, заміна якої (10 роками позбавлення волі) допускалася лише «за наявності пом'якшуючих обставин». У статті 54-2 цього Кодексу, було внесено суттєву поправку – «за ті самі дії під час масових заворушень, або у воєнній обстановці, в умовах окупації – застосовується захід соціального захисту, тобто негайна страта [176, с.32]. Тобто від початку нацистської окупації і до 1953 року у «зраді» масово

звинувачувалися військовослужбовці, які потрапили у полон до німців, цивільне населення, що було вивезене окупантами за кордон або, так звані «остербайтери», лідери національного Руху Опору, а також особи, що несли службу в окупаційних органах влади, яких судили як «пособників окупантів».

Сьогодні ж правники намагаються уникнути однозначних оцінок такого роду юридичного явища як колабораціонізм. Адже слід враховувати, що це багатовимірний та дуже складний, перш за все, соціальний, а потім вже юридичний феномен, що містить у собі як соціопсихологічні, соціокультурні, так і політико-правові виміри, які були обумовлені об'єктивними процесами тогочасної дійсності.

Колабораціонізм став цілком закономірним суспільним явищем в умовах окупації. Як зазначає фахівець В. Шайкан: «він виник не як прояв нацистської ідеології, а як несприйняття більшовизму, як засіб самозбереження і результат адаптації населення до екзистенційних, екстремальних умов війни та окупації. Колабораціонізм відтворив соціально-психологічну та етичну реальність у суспільстві під час кризи, а також спонукав та регулював поведінку певної частини населення, яке й так перебувало в стані конформності, і сприяв організації різних форм співпраці та стосунків з окупантами [233, с. 408 - 409].

Таким чином, добровільну правомірну співпрацю населення із німецькими окупантами неможливо об'єктивно оцінити з точки зору моралі або права, не враховуючи особливості суспільної правосвідомості українців, впливу об'єктивних явищ та процесів правової дійсності, що склалась в умовах окупації тощо.

Нацистська пропаганда та активні таємні дії агентів спеціалізованого «Вінета» сприяли формуванню девіацій або правових відхилень у суспільній поведінці населення Рейхскомісаріату «Україна». Спробуємо довести дане твердження.

По-перше, обґрунтуємо доречність використання у даному контексті поняття «девіацій або правових відхилень у суспільній поведінці», а по-друге, наведемо аргументи та факти, що підтверджують авторську позицію, що саме спеціальні пропагандистські дії спецвідділу «Вінета» поглибили процес

формування проявів деструкцій суспільної правової поведінки населення в умовах окупації.

Американські науковці Е. Аронсон, Т. Уілсон та Р. Ейкерт до основних ознак девіантної (викривленої) суспільної поведінки відносили поведінкові акції з явними ознаками деструктивності, імморалізму та кримінальності. Відповідно, типовою формою прояву девіантної поведінки є аморальна делінквентна (злочинна) поведінка [4, с.112].

О. Коен вважає девіантною таку поведінку, яка йде у розріз із інституціоналізованими очікуваннями, тобто з очікуваннями, що розділяються і визнаються законними всередині соціальної системи [107, с. 519].

І. Бакума виділяє визначає девіантність суспільної поведінки через призму порушення прав людини [6, с. 8].

На нашу думку, у рамках даного історико-правового дослідження, підхід до трактування поняття девіантності правової поведінки через ігнорування та порушення, перш за все, соціальних (моральних) та правових норм є найбільш доцільним.

Ґрунтовним вважаємо дослідження Є. Змановської, яка вивчаючи сутнісні ознаки девіантної юридично значущої поведінки, зосередила увагу на таких ключових її аспектах:

1. Девіантна юридично значуща поведінка це завжди багаторазові тривалі протиправні дії (правопорушення) або порушення будь-яких соціальних норм;
2. У девіантній юридично значущій поведінці наявні прояви соціальної дезадаптації;
3. Результатом девіантної юридично значущої поведінки є заподіяння фізичної, майнової чи моральної шкоди неправомірними діями [75, с.91].

На думку З. Кісіль, характерними рисами соціально-правових відхилень у поведінці або девіацій є: наявність спільних причин – об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку; однакова спрямованість відхилень, що зустрічаються в подібних групах (прошарках) населення за приблизно однакових умов; повторюваність і усталеність зазначених явищ у

часовому і територіальному розрізах; наявність невідповідності між вимогами єдиної для всіх громадян нормативної системи та індивідуальними потребами особистості [96, с.59].

В. Трофименко, вивчаючи девіантну поведінку як основу юридичної відповідальності, підкреслює, що основною умовою виникнення девіацій правової поведінки є відхилення від норми системи морально-правових цінностей, за якої людина не сприймає злочин як щось протиправне, або вважає можливість скоєння злочину своїм правом [223, с.81].

О. Лобко зводить сутність девіантної поведінки до недотримання вимог соціальної норми, у виборі варіанту поведінки в тій чи іншій ситуації, що призводить до порушення ступеня взаємодії особистості й суспільства, групи й суспільства. В основі відхилень часто лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформація способів їх задоволення, помилки у вихованні, життєві негаразди, прорахунки тощо [50, с. 44].

Вагомою у межах даного дослідження є наукова розвідка І. Рущенко, який доводить, що в умовах війни девіантна юридично значуща поведінка набуває особливого характеру та рис прояву. Автор виділяє наступні:

- сплеск загально кримінальної злочинності на тлі насичення суспільства зброєю, поширення бандитизму, специфічні форми дрібного шахрайства;
- мародерство як з боку військових, так і цивільних осіб;
- військові злочини, що пов'язані з дезертирством, зрадою, невиконанням наказів командирів, пияцтвом та порушенням військових статутів під час несення служби на театрі воєнних дій, тощо [50, с. 6].

Враховуючи наведені думки теоретиків права відносно змісту поняття та сутнісних ознак девіантної юридично значущої поведінки, спробуємо надати авторське трактування поняття, зокрема поняття «злочинна (делінквентна) поведінка», визначити типові форми її прояву в умовах гітлерівської окупації, а також проаналізувати комплекси об'єктивних та суб'єктивних причин загострення процесів девіації суспільної поведінки в умовах нацистської окупації.

Для розуміння сутності та особливостей формування девіантної юридично значущої поведінки в умовах гітлерівської окупації, важливим є аналіз комплексу причин. На наш погляд, найбільш вагомими є наступні:

– культурологічний комплекс причин. Причиною девіації стали конфлікти між соціоментальними нормами, традиціями та базовими культурно-світоглядними ідеями українців та німців. Адже сукупність культурних та соціоментальних норм є універсальним механізмом акумуляції та передачі соціально-історичного позитивного чи негативного життєвого досвіду народу, що активно впливає на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності, у тому числі і на правослухняність. Засобом знецінення традиційних норм культури українців стала ідеологічна расово дискримінаційна пропаганда, яку проводив, зокрема, спецвідділ «Вінета» Міністерства просвіти і пропаганди Рейху.

– конфліктологічний комплекс причин. Девіація стала результатом соціально-економічних, політико-правових та військових протиріч, які були характерними для соціально-правового буття українського народу першої половини ХХ століття. Сутність конфлікту полягала у наявності протиріч між існуванням антиправової реальності окупаційного режиму (злочинне та антигуманне за своєю природою буття в окупації, в якому системно здійснювався тотальний фізичний та моральний терор) і основами традиційного правового буття українців. У цих конкретних історичних обставинах, критерій правомірності нормативної соціальної поведінки може мати лише умовний характер, який не здатен об'єктивно відобразити життя окупованого населення.

Девіантна юридично значуща поведінка українців стала специфічним засобом ігнорування чи активного заперечення існуючих соціально-нормативних умов нацистської окупації. За допомогою демонстрації негативного ціннісного ставлення до норм окупаційного законодавства, яке могло бути як усвідомленим, так і неусвідомленим (як наслідок дії механізмів психологічного захисту), масові девіантні (делінкветні зокрема) дії виступали як спосіб зменшення психологічної напруженості, а також як самоціль, що

задовольняла первинні потреби виживання, самореалізації і самоствердження.

Поширеною формою девіантної поведінки серед населення в умовах нацистської окупації стала делінквентна поведінка. Під поняттям «делінквентна» поведінка (лат. *delinquens* – проступок, провина), М. Чуносів розуміє асоціальну протиправну поведінку конкретної особи чи групи осіб, що загрожує соціальному порядку і тягне за собою кримінальне покарання [249, с. 158].

У вузькому значенні слово «делінквентність» є синонімом поняття злочинності, індивідуальної та групової злочинної поведінки. На думку О. Барабаш, різниця між девіантною та делінквентною поведінкою полягає у скоєнні асоціальних вчинків, які повторюються і утворюють певний стійкий стереотип дій, що порушує правові норми, але за які не притягують до кримінальної відповідальності через їхню обмежену суспільну небезпеку [7, с. 64].

Цікавим є підхід О. Євдокімової до тлумачення кримінальної (делінквентної) поведінки як навмисної і обдуманної дії. Авторка, між іншим зазначає: «люди, які вчиняють злочинні дії, неважливо, регулярно або спорадично, діють так з певною метою, нерідко усвідомлюючи, чим вони ризикують». Тобто суть підходу полягає в тому, що люди самі обирають злочинні дії, а не примушуються до цього зовнішніми впливами [50, с.40].

О. Лобко вважає, що соціальні наслідки цього типу девіантної поведінки полягають у підриві громадського порядку, нівелюванні й розпаді особистості, зниженні якості роботи й рівня суспільних стандартів, наростанні соціальної апатії тощо. Рушійною силою делінквентної поведінки є деформовані потреби і цінності, що спонукають особистість або соціальну групу діяти всупереч вимогам суспільства. Причинами такої поведінки можуть бути також дефекти правової й моральної свідомості людей, які часто пов'язані навіть із особливостями їхньої емоційно-вольової сфери, настроєм, сподіваннями [50, с. 45].

Враховуючі вищезазначені умовиводи науковців, вважаємо, що соціально-правовими відхиленнями або девіаціями в умовах нацистської окупації стали

такі порушення соціальних та правових норм, які не відповідали традиційним соціальним та радянським правовим нормам і мали прояв як негативні юридично значущі дії (протиправні діяння, аморальні та асоціальні вчинки), що ґрунтувались на набутих пронацистських, антибільшовицьких та антисемітських ідеологічних переконаннях.

Пропонуємо у подальшому визначати види протиправних діянь, що були скоєні в умовах нацистської окупації, спираючись на Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про міри покарання для німецько-фашистських злочинців, винуватих у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників батьківщини з числа радянських громадян та для їхніх поплічників» № 39 від 19 квітня 1943 р [228, с. 188].

У зазначеному нормативно-правовому акті, «зрадниками Батьківщини» вважались «винуватці, організатори, пропагандисти, підбурювачі, виконавці та пособники німецько-фашистських загарбників». Ці категорії були об'єдані у єдину категорію злочинців - «поплічники» із місцевого населення. За колабораціонізм встановлювалося покарання у вигляді смертної кари через повішення, або каторжні роботи строком до 20 років. [146, с. 102].

Якщо кваліфікувати прояви злочинної діяльності окупованого населення через призму радянської правової системи, то усі, хто контактував із нацистами, автоматично зараховувались до числа «зрадників батьківщини». Так 15 травня 1942 р. був виданий наказ Прокурора СРСР № 46 сс «Про кваліфікацію злочинів осіб, які перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів у районах, тимчасово захоплених ворогом», відповідно до якого притягувались до кримінальної відповідальності за статтею 58 1 «а» КК РРФСР і відповідних статей КК інших республік «радянські громадяни, що перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів, а також виконували вказівки німецької адміністрації по збору продовольства, фуражу і речей для потреб німецької армії, по відновленню промислових і комунальних підприємств...» [94, с.383].

Разом з тим, неконкретизований характер критеріїв визначення злочинного колабораціонізму, встановлених наказом Прокурора СРСР № 46 сс

від 15 травня 1942 року, обумовило необхідність видання директиви НКВС СРСР № 64 «Про завдання у оперативно-чекістській роботі на звільненій від німецько-фашистських окупантів території СРСР» від 18 лютого 1942 року. Саме у цьому нормативно-правовому акті вперше було розмежовано категорії радянських громадян, які були залучені до злочинної співпраці з противником.

Так, негайному арешту підлягали:

- особовий склад, із числа радянських громадян, розвідувальних, контррозвідувальних, поліцейських і адміністративних німецьких органів, що діяли на тимчасово захопленій противником території;

- агентура німецької військової розвідки, гестапо і таємної польової поліції, із числа завербованих радянських громадян, що діяла на тимчасово окупованих територіях;

- агітатори, пропагандисти, провокатори та інші німецькі пособники, що сприяли окупантам у проведенні різного роду злочинних заходів: виявлення комуністів, партизан, військовослужбовців Червоної Армії, вилучення у населення продовольства, фуражу, худоби, теплої одягу і ін.);

- бандити, які використовувалися німцями для охорони населених пунктів, виконання каральних і реквізиційних функцій, виявлення та затримання партизан і військовослужбовців Червоної Армії;

- службовці місцевих магістратів, органів самоуправління, старости та інших адміністративних окупаційних органів [167, с.130 - 136].

Фактично, будь-які прояви як політичної, так і соціальної активності українців в умовах нацистської окупації, у Радянському Союзі до прийняття директиви НКВС СРСР № 64 від 18 лютого 1942 року, вважались «зрадницькими» і злочинними. Однак, навіть після чіткої класифікації видів злочинної колаборації, кількість засуджених як «зрадників Батьківщини» була значно завищеною, що, в цілому, було характерно для сталінського режиму.

Недарма у 60-х рр. ХХ століття, в умовах, так званої «хрущовської відлиги», певна кількість засуджених ідейних колаборантів були кримінально і політично реабілітовані через відсутність складу злочину. Попри це, як свідчать

провідні науковці Національної академії наук України та Інституту історії України, значна кількість засуджених людей дійсно вчиняли злочини проти мирного населення і були б все одно притягнені до кримінальної відповідальності у сучасній правовій державі [152, с. 4].

Ось чому так важливо підкреслити, що у рамках нашого дослідження, злочинною (делінквентною) поведінкою вважаємо прояви саме збройної та ідейно вмотивованої колаборації, наслідками якої стали карально-диверсійні та інші кримінальні дії, вчинені українцями в умовах нацистської окупації.

Зважаючи на вищезазначене, проаналізуємо риси проявів делінквентної поведінки в умовах нацистської окупації, що були спричинені деструктивним пропагандистським впливом діяльності спецвідділу «Вінета».

По-перше, схильність осіб із місцевого населення до делінквентних правопорушень була зумовлена не стільки індивідуально-психологічними особливостями, як станом політико-правової дійсності та деструктивним впливом нацистської пропаганди.

По-друге, типовими формами делінквентної поведінки населення, що були спричинені впливом пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» стали наступні:

- правопорушення, проступки, пов'язані з бажанням отримати матеріальну користь у складних умовах життя в окупації - крадіжки, пограбування, що виправдовувались ідеями націонал-соціалістичної пропаганди;

- ідеологічно вмотивовані агресивні протиправні дії – участь у карально-репресивній діяльності окупантів.

По-третє, до найпоширеніших та можливих мотивів делінквентної поведінки в умовах гітлерівської окупації належать мотиви самозбереження; потреба у визнанні особистої та соціальної значимості; бажання мати особливі, виключні привілеї в умовах окупації – гарантії особистої недоторканості, можливості вільного пересування, отримання житла, грошей тощо; розчарування та відкидання радянської ідеології та системи морально-правових цінностей, протиставлення своєї волі (колективної волі) законам та нормам поведінки

радянської держави.

По-четверте, найбільш суспільно небезпечною формою делінквентної поведінки населення, що набула специфічних ознак в жорстких умовах гітлерівського окупаційного режиму, стала ідейно вмотивована злочинна антисуспільна поведінка.

Однією із причин посилення злочинності є соціальна дисгармонія, «розрегульованість» або аномія суспільства (термін ввів Е. Дюркгейм). Аномія означає морально-психологічний стан індивідуальної та суспільної свідомості, що характеризується зламом системи цінностей, зумовленим кризою суспільства, суперечностями між проголошеними цілями і неможливістю їх реалізації для більшості. Вона виражається «у відчуженні людини від суспільства, апатії, розчаруванні в житті, злочинності» [156, с. 120].

Проводячи філософсько-правове дослідження кореляції девіацій різних типів та форм юридично значущої поведінки у різні періоди історичного буття, Т. Герасімов робить наступні фундаментальні умовиводи, які ми вважаємо доцільним врахувати при розкритті історико-правового аспекту детермінації девіантної поведінки українського населення в умовах окупації.

По-перше, зазначає Т. Герасімов, девіантна злочинна поведінка в умовах існування тоталітарного «антиправового буття» є наслідком викривленої «законосвідомості». А по-друге, в умовах системної кризи суспільства, зокрема в умовах війни, для соціальної активності суб'єктів права (правосвідомості та правовідносин), характерними стали наступні риси: звикання, психологічна адаптація населення до жорстокості та злочинності в умовах нацистської окупації; прояви «соціальних хвороб» - небезпечна відчуженість, асоціальність, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, крадіжки тощо; прояви «соціальної паталогії» - скоєння убивств та самогубств тощо [22, с. 288].

Війна та «виживання» в умовах нацистської окупації, деморалізація та дезорганізація значної частини населення, зокрема як результат навіювання страху та паніки, провокування інстинкту натовпу ворожою пропагандою, призвели до аномії суспільної свідомості, що, врешті-решт, сприяло посиленню

криміналізації суспільної поведінки. Аналіз опрацьованих нами архівних документів та наукової літератури дають змогу визначити динаміку та причини, які впливали на посилення антисоціальної поведінки в умовах окупації.

Перша хвиля сплеску ідейно вмотивованої злочинності припадає на серпень 1941 року. Значна частина населення, яка намагалась евакуюватись на схід, була полишена більшовиками. Як зазначає О. Яшан, «серед тих, хто не зміг виїхати, але бажав це зробити, поширюються крайнє озлоблення та незадоволення радянською владою, викликане переконаннями, що їх спеціально залишають на розправу ворогу. За цих обставин цивільне населення, особливо його селянська частина, часто протидіяло проведенню евакуації, оскільки саме воно змушене було залишитися на окупованій території» [265, с. 163]. Ця протидія часто мала форму скоєння дрібних правопорушень з боку осіб чи групи осіб серед окупованого населення проти «ідейних ворогів нацистського режиму» - комуністів, націоналістів, євреїв, циган; грабежі, з метою власного збагачення, які виправдовувались та заохочувались окупантами у разі наявності антибільшовицьких ідейних переконань злочину.

Друга хвиля сплеску ідейно вмотивованої злочинності, що була зумовлена спеціальними діями спецвідділу «Вінета» та агітаційно-пропагандистськими заходами окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна», припадає на початок 1942 року.

О. Гончаренко пов'язує сплеск ідейно вмотивованої злочинної діяльності із певними успіхами проведення антисемітської пропагандистської кампанії, військовими поразками Червоної армії та проведенням масштабних репресій окупаційної влади. Науковець доводить, що до цього часу певна частина населення адаптувалася до умов окупації: «йдеться про звиклість, байдужість, індиферентність, інертність, пасивність як моделі реакції на окупаційний терор» [32, с. 72]. На євреїв почали масово перекидатися звинувачення у злочинах сталінського режиму, вчинених ним проти народів СРСР, зокрема українців, у розпалі світових воєн, у незаконному накопиченні грошових статків тощо. А знецінення людського життя у час війни, інстинкт натовпу, відсутність потреби

у більшості в захисті елементарних прав стали повсякденним явищем окупації, що лише підсилювало переконаність ідейно вмотивованих злочинців у правоті своїх дій.

Ідеї виправданості злочинів проти «юдео-більшовиків» поширювалися усіма засобами пропаганди - преса, радіо, кіно, різноманітна дрібна друкована продукція. Пропагандисти спецвідділу, в межах реалізації політики Голокосту, розробило адаптовану до місцевих умов модель ідеологічної обробки цивільного українського населення, суть якої зводили до наступного: «будь-яка антирадянська й антибільшовицька риторика, яка застосовувалася в пропаганді, мала спрямовуватися, перш за все, проти євреїв, адже вони виступали в якості образу й живого втілення усунутого від влади попереднього політичного режиму. Окупаційна адміністрація намагалася показати, що євреї та ідеологічні противники Третього рейху є єдиними ідейно обумовленими жертвами режиму» [32, с. 76].

Вже після офіційної промови рейхсміністра пропаганди Й. Геббельса від 18 січня 1943 року про «принципову зміну орієнтирів у пропагандистській роботі на Сході», спостерігається стрімка інтенсифікація негативного пропагандистського впливу на українське населення в умовах окупації – починається третя хвиля сплеску ідейно вмотивованої злочинності.

Як зазначає дослідник Н. Мюллер, у цій промові рейхсміністр просвіти і пропаганди оголосив тотальну боротьбу проти більшовизму: «для перемоги мають бути мобілізовані не лише сили німецького народу, а і тих народів, які були завойовані впродовж війни. Будь-яка сила європейського континенту має бути використаною для боротьби проти єврейського більшовизму» [284, с. 72].

Зміст «тотальної боротьби» зводився до наступних напрямів реалізації, зокрема спеціальної пропагандистської діяльності: 1. Тотальне використання сил пригнічених народів у боротьбі з більшовицьким режимом. Тобто, пропагандисти мали залучати ідейно вмотивованих добровольців із окупованого населення до ідейної боротьби з Радянським Союзом; 2. Основний метод цієї боротьби – тотальний терор. Тобто, основними формами діяльності

пропагандистів стає не тільки активна пропаганда і агітація, але й диверсійна діяльність, шпіонаж тощо; 3. Пропагандисти мають, шляхом розпалювання міжетнічних (русофобія), расових (антисемітизм) та політичних (антибільшовизм) конфліктів, спонукати місцеве населення до дії. А саме до участі у активній боротьбі із радянським підпіллям та націоналістичними формуваннями, а також до участі у карально-репресивній діяльності нацистських збройних формувань [242, с. 112].

Вивчаючи наслідки радянсько-німецького ідеологічного протистояння, російський науковець Ф. Сініцин стверджував, що саме на Східний відділ Е. Тауберта та спецвідділ «Вінета», зокрема, рейхсміністром Й. Геббельсом були покладені завдання щодо реалізації «тотальної ідеологічної боротьби», результатом якої було використання населення у веденні підривної ідеологічної та диверсійної діяльності [204, с. 338].

Отже, активізацію так званої «третьої хвилі сплеску» ідейно вмотивованої злочинної діяльності певної частини населення обумовила деморалізуюча діяльність агентів спецвідділу «Вінета», сутність якої полягала у організації підривної ідеологічної та диверсійної діяльності силами добровольців, залучених із місцевого населення [349; 350]. Агенти спецвідділу «Вінети» займались розповсюдженням негативних провокаційних чуток про неминуче розгортання більшовиками тотального терору проти українців, які співпрацювали з німецькою владою; вдавалися до безпосереднього залякування, переслідувань, шантажу, фізичного та морального знуцання заради активізації боротьби із радянським підпіллям рухом.

Плеяда російських та українських науковців, зокрема М. Семіряга, І. Дерейко, О. Гончаренко, В. Гриневич, В. Нестеренко, Ю. Радченко, О. Яшан, В. Шайкан, М. Михайлюк, О. Салата, намагались дати морально-правову оцінку співпраці певної частини населення із ворогом під час окупації.

М. Семіряга, розкриваючи сутність феномену колабораціонізму, доводить, що злочинною вважається лише та співпраця з ворогом (гітлерівською Німеччиною), яка є свідомою, добровільною, ідейно вмотивованою і яка завдає

шкоди інтересам власної батьківщини [202, с.6]. Основними видами колаборації автор називає: адміністративний (діяльність місцевих органів влади, що були створені окупантом); економічний (діяльність заводів та фабрик для забезпечення економічного потенціалу гітлерівської Німеччини); військово-політичний (шпіонаж, диверсії та служба у військових силах противника) [202, с. 0]. Погоджуємось із виваженою позицією автора, що тільки один вид колабораціонізму – військово-політичний, слід вважати злочинною діяльністю. Звісно, підкреслює М. Семіряга, це не відноситься до тих випадків колабораціонізму, які були викликані політичним чистолюбством, національною ідеєю або реакційними поглядами на політичну дійсність [202, с. 15].

Окремим видом злочинної колаборації, на думку науковця, є пропагандистська діяльність організацій, що була покликана возвеличувати ідеї нацистського расизму, шовінізму та війни.

У фондах Німецького інституту з вивчення зарубіжних країн (м. Штуттгарт) і відділу іноземних організацій фашистської партії зібрані матеріали та статистичні відомості щодо специфіки пропагандистської діяльності організацій та політичних утворень, які використовувались Рейхом у якості «п'ятої колони» на окупованих східних територіях. Тут також знаходяться таємні інструкції міністерства пропаганди, зміст яких розкриває гітлерівську політику, спрямовану на формування колабораційних настроїв серед окупованого населення, а також висвітлені методи ідеологічної роботи та вербування нацистських спецслужб, зокрема спеціального відділу «Вінета» [202, с.20].

Погоджуємось із думкою М. Семіряги про те, що «пропагандистські фашистські відомства» проводили вкрай негативну злочинну діяльність, наслідком якої стало незворотнє викривлення особистісних морально-політичних поглядів та переконань представників певної частини суспільства окупованих держав [202, с. 20-21].

Вітчизняний науковець О. Гончаренко, аналізуючи проблему типізації злочинної поведінки національної інтелігенції та відношення її представників до

знищення нацистами єврейського населення, доводив, що участь місцевих у «остаточному вирішенні єврейського питання» стало ще однією із форм ідейно вмотивованих злочинів. Проте автор зазначає, що, звісно, більшість українського населення, все ж таки, займали індеферентну позицію до антисемітських каральних акцій, але були і такі, що брали активну участь у злочинній діяльності структур СС. Значний відсоток освічених людей несли службу у рядах української допоміжної поліції, яка безпосередню реалізовувала акції ліквідації єврейського населення регіону.

Між іншим, науковець підкреслює, що сьогодні деякі «псевдодослідники» намагаються зобразити українців колективними антисемітами, закликаючи «розкаятись» у вчинених злочинах проти євреїв. Позиція автора з цього приводу однозначна: «лише незначна частина мирного населення України взяла безпосередню участь в політиці Голокосту. При цьому, необхідно враховувати серед мотивів такої злочинної поведінки, – соціальне походження, матеріальне становище та психічний стан суб'єктів цього суспільно-політичного процесу [30, с. 301].

Отже, враховуючи вищевикладене, вважаємо, що до типових форм ідейномотивованої делінквентної поведінки населення в умовах гітлерівської окупації слід відносити: пропагандистську, розвідувальну та диверсійну діяльність добровольців із місцевого населення в інтересах окупантів та, в цілому, Третього Рейху; злочинну участь осіб із місцевого населення у нацистських збройних формуваннях; злочинну участь осіб із місцевого населення у карально-репресивних заходах нацистських окупантів.

Аналізуючи проблему впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридично значущу поведінку населення в умовах окупації, ми дійшли до наступних умовиводів:

- по-перше, українське населення, у своїй більшості, виявляло спротив до ідейного тиску збоку нацистських пропагандистів. Водночас, певній частині населення все ж таки була притаманною пристосовницька поведінка, яка стала способом виживання у вкрай негативних антиправових умовах окупації.

- по-друге, пристосуванство як форма соціально-правового відхилення у юридично значущій поведінці населення виражався у формальному (вимушеному) та добровільному (ідейно вмотивованому) співробітництві осіб чи груп осіб із місцевого населення із нацистськими окупантами. Основними формами добровільної ідейно вмотивованої співпраці, яка стала результатом діяльності (спеціально-пропагандистської та аналітично-розвідувальної) спецвідділу «Вінета», були робота в, так званих, «правоохоронних» органах поліції, в цивільних та спеціальних органах пропаганди та преси, добровільна служба у адміністративних органах влади Рейхскомісаріату «Україна», а також здійснення систематичних доносів та наклепів з метою вислужництва перед окупантами тощо;

- по-третє, деструктивний вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» призвів до появи девіантних форм юридично значущої поведінки населення. Крайньою негативною формою соціально-правового відхилення юридично значущої поведінки стала злочинна поведінка.

Делінквентність поведінки мала прояв у скоєнні особами чи групою осіб аморальних кримінальних вчинків, які були свідомим волевиявленням і ґрунтувались на нацистських ідеологічних переконаннях. Основною формою прояву делінквентної юридично значущої поведінки стала добровільна ідейновмотивована участь осіб із місцевого населення у крально-репресивній діяльності нацистських збройних підрозділів, поліцейських формувань або інших спеціальних структур.

Водночас слід враховувати амбівалентність впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридичнозначущу поведінку українського населення в умовах нацистської окупації. З одного боку, під дією пропагандистського впливу були сформовані поведінкові дії з явними ознаками правомірного конформізму чи злочинного колабораціонізму. Проте з іншого, саме нацистська пропаганда призвела до активізації національного Руху Опору та підпільної боротьби населення з нацистським режимом. Подекуди були зафіксовані прояви кримінальних дій, вчинених по відношенню до нацистських

окупантів, які також мотивувались ідеологічними переконаннями і могли розцінюватись радянською владою, як акти самовідданості та самопожертви українців заради не тільки виживання, але і боротьби за загальнолюдські цінності та ідеї.

3.3 Оцінка результативності діяльності спецвідділу «Вінета» та ефективності реалізації ним пропагандистського впливу

Ефективність пропагандистського впливу є однією з головних умов оцінки показників результативності, в цілому, діяльності спецвідділу «Вінета». Однак показники результатів пропагандистської діяльності даної організації обумовлювали та прямо залежали від показників ефективності впливу пропаганди нацистів на свідомість та поведінку населення в окупації. Звідси, успіх пропаганди, як складної системи спеціальної інформаційної діяльності, автор пропонує оцінювати через призму показників результатів діяльності спецвідділу та ефективності реалізації ним маніпулятивного впливу.

Під поняттям «результативності» автор розуміє конкретний показник (не)досягнення запланованих результатів діяльності спецвідділу «Вінета», який має якісно-кількісне вираження. Або суму фактичних показників досягнення встановлених перед організацією цілей. Рівні фазового стану результативності діяльності мали як високі, так і низькі коефіцієнти, що змінювались протягом усього періоду окупації.

Під поняттям «ефективності реалізації пропагандистського впливу», у даному дисертаційному дослідженні, розуміється відносний показник ступеню успішності досягнення необхідного результату реалізації пропаганди. Або відносний показник ступеню поширеності, популярності і підтримки головних тез нацистської пропаганди серед окупованого населення.

Вивчення динаміки результативності діяльності та ефективності реалізації спецвідділом «Вінета» пропагандистського впливу на цивільне населення в

умовах окупації, неможливо без комплексного аналізу показників фактичного досягнення поставлених завдань спецвідділом, якості та рентабельності реалізації пропагандистської діяльності в умовах окупаційного режиму, якісно-кількісного складу кадрового та агентурного забезпечення діяльності спецвідділу та ін. Однак, при оцінці показників реалізації діяльності необхідно враховувати переваги й недоліки цих показників із урахуванням можливих похибок, що зумовлені вивченням проблеми через призму історичної ретроспективи.

Англійський теоретик пропаганди З. Земан сформулював три базові або основоположні принципи успішної реалізації пропагандистської діяльності у ХХ столітті. До них науковець відносив: 1. Ідеї, що мають бути поширені або нав'язані пропагандистами, повинні викликати інтерес; 2. Пропагандистська інформація повинна бути простою та однозначною; 3. Ціль пропаганди обумовлює методи її реалізації [292, с.118]. Погоджуючись із думкою науковця та враховуючи вищезазначені принципи успішної реалізації пропагандистської діяльності, пропонуємо до розгляду авторське бачення системи оцінювання результативності діяльності спецвідділу «Вінета» та ефективності реалізації ним пропагандистського впливу в умовах гітлерівської окупації.

Як показав огляд історико-юридичної літератури, сьогодні існують різні підходи щодо оцінки результативності та ефективності пропагандистської діяльності організацій, в основі оцінки яких, як правило, лежать методи соціального аналізу. Зазначимо, що одна з головних проблем при виборі показників для оцінки результативності та ефективності пропагандистської діяльності зводиться до дилеми, що приймати за показник оцінки результативності пропагандистської діяльності, а що за показник ефективності пропаганди.

Вважаємо, що результативність організації, яка має чітко сформульовані цілі і завдання із заданою тимчасовою шкалою їх досягнення, має оцінюватись через аналіз показників досягнення конкретних результатів. Хоча дана стратегія аналізу не позбавлена суттєвих недоліків, а саме: аналіз показників

результативності має здійснюватися спираючись на заангажовані та вкрай умовні статистичні дані, зведені працівниками органів КДБ СРСР; ретроспективний характер отриманих даних, що зменшує їх цінність для використання результатів, наприклад, у сучасних умовах ведення інформаційної війни.

Отже, з метою надання оцінки результативності пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна» за чотири роки окупації, нами були використані конкретні групи методів та групи критеріїв, що зведені у наступну таблицю.

**«Аналіз результативності пропагандистської діяльності спецвідділу
«Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна»**

<i>Група методів оцінки результативності пропагандистської діяльності</i>		<i>Види методів та критеріїв, що були використані при оцінці результативності пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна».</i>	
Неформалізовані методи	Формалізовані методи	Методи	Критерії
Методи порівнювання, суб'єктивні, евристичні.	статистичні, аналітичні, математичні	- порівняння за заданим критерієм у динаміці; - ранжування з використанням відносних та кількісних показників; - факторний аналіз.	- порівняння запланованих і фактичних результатів діяльності спецвідділу «Вінета»; - порівняння запланованих і фактичних результатів за кожний рік роботи в окупації, визначення періодів із найвищими і найнижчими показниками результативності діяльності. - кількісні та якісні зміни у кадровому та агентурному складі

			спецвідділу «Вінета» протягом окупації (1941 – 1944 рр.).
--	--	--	---

У межах даного історико-правового дослідження, серед представлених класичних методів оцінки результативності пропагандистської діяльності, найбільш дієвими та значущими виявилися неформалізовані методи, а саме методи порівнювання, суб'єктивні та евристичні.

Методи порівнювання використовувались з метою встановлення логічних закономірностей, які впливали на досліджуваний предмет - результативність пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна», виявлення динаміки результативності діяльності, а також пошуку переваг та прогалин діяльності, які виявлялися під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів в умовах окупації.

Основними критеріями для порівняння результатів діяльності спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна» стали:

- порівняння запланованих і фактичних результатів діяльності спецвідділу «Вінета»;
- порівняння запланованих і фактичних результатів за кожний рік роботи в окупації, визначення періодів із найвищими і найнижчими показниками результативності діяльності.
- кількісні та якісні зміни у кадровому та агентурному складі спецвідділу «Вінета» протягом окупації (1941 – 1944 рр.).

Метод ранжування з використанням відносних та кількісних показників є метод оцінювання, при якому параметри, показники або об'єкти, що оцінюються, розташовуються у порядку зростання або зниження показника параметра (показника) або властивостей об'єкта [33, с.82]. Тобто фактичні результати діяльності спецвідділу «Вінета» були проранжовані у порядку зниження показника якості діяльності протягом окупації.

Найбільш ефективною формою аналізу конкретних практик пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» став аналіз джерел, як

оприлюднених, так і неопублікованих матеріалів, що містяться у вітчизняних архівах. Даючи оцінку результативності діяльності спецвідділу «Вінета», як складного багатоаспектного процесу реалізації пропаганди, детальніше зупинимось на аналізі відповідної документальної бази шляхом порівняння та ранжування запланованих і фактичних результатів діяльності.

Документальною базою стали агентурно-слідчі матеріали літерної справи № 200. «Об'єкт «БСНРН» і «Вінета» [325; 349; 350].

Аналізуючи зміст документів, нами було виокремлено у хронологічній послідовності найбільш суттєві показники результативності діяльності спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на окупованих українських територіях.

I. Період із серпня 1941 року по жовтень 1943 року - розгортання повномасштабної спеціальної діяльності на території окупованої України, Білорусії, Прибалтики, РСФСР та Кавказі [349, арк.41].

У зазначений період основними показниками результативності діяльності стали:

- серпень – грудень 1941 року - організація діяльності української редакції відділу радіопропаганди спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна» [349, арк.41];

- серпень – листопад 1941 року - налагодження функціонування таємного відділу «Бюро Альбрехта», який спеціалізувався на веденні спеціальної (чорної) радіопропаганди на території Рейхскомісаріату «Україна» [349, арк.42];

- 5 серпня 1941 року – початок функціонування радіогрупи «Україна» у Вінничині [325, арк. 202];

- осінь 1941 року - організація діяльності української редакції відділу «Пропаганда у пресі» спецвідділу «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна». Залучення до роботи досвідчених професійних кадрів (М. Левицький – політичний діяч, член ОУН, професор Київського університету; Д. Головка – колишній радянський письменник; О. Маруняк – колишній головний редактор «Українського Вісника та ін.) [348, арк.40].

- грудень 1941 року – січень 1942 року формування апарату спеціальних пропагандистів, переважно із місцевого населення Рейхскомісаріату «Україна» [348, арк. 36];

- травень 1942 року – організація прослуховування радіопередач на окупованих східних територіях, зокрема території Рейхскомісаріату «Україна»;

- червень 1942 року налагодження випуску на території Рейхскомісаріату «Україна» берлінської пропагандистської газети «Нове слово» (нім. Das neue Wort) [348, арк.27];

- 1942 - 1943 роки – активне залучення до берлінського апарату спецвідділу «Вінета» колишніх комісарів Червоної Армії та членів ВКП (б) [348, арк. 26];

- червень 1941 року – грудень 1944 року спецвідділ «Вінета» здійснював фахову і оперативну підготовку власних кадрів у спеціальних навчальних закладах – пропагандистських школах Вустрау та Дабендорфі [348, арк. 51]

II. Період з листопаду 1943 року по грудень 1944 року – період дистанційної діяльності спецвідділу «Вінета». З листопаду 1943 року розпочалась повна евакуація кадрово-агентурного складу спецвідділу «Вінета» з території Рейхскомісаріату «Україна». До грудня 1944 року спеціальний апарат пропаганди продовжував свою діяльність з міста Кенігсберга [348, арк.43]. А вже з листопада по грудень 1944 року було налагоджено функціонування пропагандистсько-розвідувальних шкіл «Вінета-РОА» на території західної Німеччини [348, арк. 25]. До того ж, у цей період продовжувалась реалізація спеціальної радіопропаганди на народи СРСР, зокрема через радіовузли Берліну [348, арк.49].

Отже, результативність діяльності спецвідділу «Вінета» на окупованих українських територіях залежала, перш за все, від положення гітлерівських військ на фронті, зовнішньополітичних і внутрішньодержавних показників стабільності Рейху та ступеню розгортання Руху Опору населення на окупованих територіях, і мала період високих показників (1941 – 1943 роки) та період відносно низьких показників (1943 – 1944 роки) результативності

діяльності.

В цілому, результативність діяльності спецвідділу «Вінета» мала ряд позитивних (успішних) показників діяльності та ряд негативних (прогалин). Так автор до позитивних (успішних) показників діяльності відносить наступні:

1. Якісне планування та системний контроль збоку центрального спеціального апарату пропаганди (м. Берлін) за діяльністю спецвідділу на окупованих територіях, зокрема, на території Рейхскомісаріату «Україна». Мовою документу: «Пропаганда на Киев должна проводиться в соответствии с четко определенным графиком, подобным плановой таблице огня» [1, с.118].

2. Географічні межі діяльності спецвідділу «Вінета». Підрозділи «вінетівців» активно діяли на окупованих територіях Росії, України, Білорусії, Латвії, Литви, Естонії, Азербайджану та Грузії [301, ролик 102].

3. Організація ефективної діяльності «чорних радіостанцій» проти народів СРСР. Як зазначає дослідник І. Петров, у результаті аналізу матеріалів радіоперехватів, що збереглися у архівах ТАСС, встановлено, що вже з 29 червня 1941 року почались активні радіотрансляції через таємну вінетівську станцію - нім. Concordia V [174, с.28]. У період із серпня 1941 року – весна 1942 року були проведені наймасштабніші пропагандистські операції засобами радіо та періодичної преси: операція диверсійного характеру за безпосередньої участі сина Й. Сталіна – Якова Джугашвілі, яку німці назвали «голосом привида»; ряд операцій для забезпечення трудової мобілізації до Рейху; ряд операцій з метою підризу серед місцевого населення авторитету Й. Сталіна [174, с.29].

4. Забезпечення випуску періодичної преси та переклад основних німецьких меседжів для місцевого населення. Газети і часописи, що виходили на окупованій українській території, видавалися зокрема, українською та російською мовами. Більшість із них мала наклад від 2,5 до 10 тисяч примірників [179, с. 207].

«Вінетівцями» також були підготовлені сотні антибільшовицьких ілюстрованих плакатів і брошур. Найбільш вдалою була пропагандистська брошура «Чому боротьба саме із Радянським Союзом?», де для широкого загалу

українською мовою пояснювались причини війни, яку Німеччина веде за Європу проти СРСР.

5. Аналітична робота спецвідділу «Вінета» з метою забезпечення ефективного пропагандистського впливу на окуповане населення Рейхскомісаріату «Україна». Мова йде, насамперед, про аналіз динаміки та якісних змін настроїв місцевого населення «до» та «після» реалізації пропагандистського впливу в умовах окупації [26, с. 26]. Слід підкреслити, що спеціалісти із аналітичного відділу оперували матеріалами допитів військовополонених та добровільно співпрацюючих білоемігрантів, а також матеріалами радіоперехватів, звітами агентури тощо.

6. Реалізація спеціальних пропагандистських операцій в окупаційній пресі. Пропагандистські кампанії щодо викриття більшовицьких злочинів довоєнного періоду мали високий рівень достовірності (статті про наслідки Голодомору 1932 – 1933 рр., про депортації цивільного населення переважно із західної та східної частини України; про розстріли «ворогів народу» 1937 – 1938 рр.; про катування та страти політичних в'язнів довоєнного часу. Найбільш вдало «вінетівці» маніпулювали ідеєю про те, що більшовики планово організували в Україні голод, а їх політика була націлена на винищення української нації. На думку багатьох авторитетних вітчизняних та зарубіжних науковців, пропагандистські статті, розроблені спецвідділом «Вінета», мали високий рівень достовірної інформації [1; 19; 24; 67; 68; 174].

7. Ведення радіопропаганди або, як зазначає О. Гогун, реалізація унікальних методів діяльності «чорних радіостанцій Вінети» [26, с.47]. До них відносимо: щотижнева радіотрансляція відгуків оstarбайтерів про роботу у Німеччині або виступи членів делегацій із місцевого населення рейхскомісаріату, що відвідували табори східних робітників; ведення радіопередач мовами народів Радянського Союзу, зокрема, українською та російською; подача радіопередач через провідникове радіо з метою доведення інформації до широкого загалу; повідомлення населення про радіотрансляції через місцеву пресу або дошки оголошень; щотижнева аналітика і звітність

кадрів спецвідділу «Вінета» про ефективність проведення радіотранслявання [322, арк. 118 - 121].

Радіопропаганда, що була націленою на психологічну обробку населення, стала одним із найефективніших способів реалізації нацистської пропаганди на окупованих українських територіях.

8. Реалізація спеціальних пропагандистських операцій шляхом розповсюдження чуток або, так звана, «флюстерпропаганда». Більшість дослідників проблем реалізації спеціальної пропаганди в умовах гітлерівської окупації вважають найефективнішими спецоперації по розповсюдженню чуток були операції про звільнення Гітлером радянських військовополонених, про поразки Червоної армії на фронтах, про поширення масового голоду на території СРСР тощо [19; 26; 34; 74].

9. Реалізація активної пропагандистської діяльності. До активної, зокрема «роз'яснювальної», пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» вперше було залучено місцеве населення, переважно ідейномотивованого та з вищою освітою [268, с.160]. Це були і сільські старости та бургомістри, і вчителі, медики, інженери та інші, тобто всі, хто міг користуватись довірою у населення.

Як зазначає О. Салата, найбільш важливою та результативною складовою частиною проведення активної пропаганди стала «роз'яснювальна робота». Активісти враховували реальні інтереси людей, продукуючи чіткі, помітні, зрозумілі для більшості населення гасла окупантів [198, с.131].

10. Агентурна робота у напрямку виявлення лояльних осіб до режиму. А також при здійсненні боротьби із партизанським рухом і підпільниками німецький спецвідділ активно використовували агентуру, насаджуючи своїх негласних помічників серед місцевого населення. Агенти вербувалися, в основному, з числа інтелігенції і службовців великих міст рейхскомісаріату. Для пошуку потенційних кандидатів спецвідділ використовував агентів-навідників і агентів-вербувальників. Слід підкреслити, що вербування агентури проводилося, як правило, на добровільних засадах, а робота добре оплачувалася. Сім'ї агентів забезпечувалися продовольчими пайками та грошовою допомогою до 300

карбованців на місяць. Підготовка агентів проводилася на конспіративних квартирах, де вивчалися методи проведення агентурної та пропагандистської роботи [325, арк.218 - 220].

11. Оперативна робота пропагандистів у сфері забезпечення існування інформаційного простору Рейхскомісаріату «Україна». Недопущення у зону окупації альтернативних джерел інформації, насамперед, радянських, стало головним успіхом «вінетівців» у перший рік окупації.

12. Залучення до пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» добровольчі військові формування (к.1944 року) [26, с.73-74]. Зокрема, мова йде про ідеологічно-психологічну підготовку пропагандистів Українського національного комітету (на чолі з генералом Павлом Шандруком) у спеціальній школі Вустрау [322, арк.110].

А також на спецвідділ покладалися завдання щодо реалізації комплексу спеціальної пропагандистської та розвідувальної діяльності на «східних територіях» [391, арк. 169], на території Рейху серед остарбайтерів, військовополонених, евакуйованих та емігрантів (після втрати нацистами «східних територій»), серед національних військових колабораціоністських утворень (напр., т. зв. «РОА», «Ідель-Урал» тощо) [158, с. 118-119].

13. Високий рівень професійності німецьких та українських кадрів спецвідділу «Вінета» [158, с. 115; 198, с.154; 268, с.159]. Спецвідділ, здебільшого, укомплектовувався колишніми співробітниками радянського агітпропу, а також викладачами, науковцями, письменниками, журналістами, а також військовими колаборантами, що були завербовані у перші місяці окупації. Яскравим прикладом є наступні кадри спецвідділу – очільником таємної радіостанції «Фау» з 1942 року був колишній радянський полковник Юрій Михайлович Ніжан; в українській редакції «Вінета» на посаді редактора працював письменник, поет і журналіст Олекса Гай-Головко; перекладачем української редакції працював Євген Оборонів – член УНО, член Президії УНР (в екзилі), журналіст, кореспондент декількох канадських видань, громадський та політичний діяч української діаспори в Канаді та інші [268, с.163 - 164].

14. Високий рівень підготовки кадрового складу спецвідділу «Вінета». З червня 1941 року по лютий 1943 року професійна підготовка кадрового та агентурного складу спецвідділу «Вінета» здійснювалась на базі берлінських пропагандистських шкіл Вустрау, Вульхайде та Дабендорфу. Пропагандистські школи були структурними одиницями Східного відділу пропаганди спеціального призначення (нім. *Freiwilligen-Ost-Propaganda-Abteilung zur besonderen Verwendung*) [389, арк. 110 - 128].

15. Достатній рівень матеріального забезпечення кадрового та агентурного складу спецвідділу «Вінета». Оклад штатних співробітників на території Рейхскомісаріату «Україна» варіювався від 600 до 800 карбованців на місяць, плюс видався продовольчий пайок [392, арк.198].

До недоліків або прогалин у роботі спецвідділу «Вінета», що впливали на загальну результативність діяльності, автор відносить наступні:

1. Недоліки в організації радіопропаганди в межах Рейхскомісаріату «Україна». Попри те, що за участю кадрів спецвідділу «Вінета» було налагоджено функціонування 5 нових радіовузлів на окупованих українських територіях, однак через те, що у вільному користуванні населення знаходилась мізерна частина радіоприймачів, ефективність радіопропаганди зводилась до мінімуму.

2. Недоліки та прогалини у напрямку реалізації спеціальних пропагандистських дій, цілеспрямованих на формування у цивільного населення пронацистської системи цінностей, поглядів, переконань. Головним завданням пропагандистів було представити німецьку окупацію як звільнення України від єврейсько-більшовицького гніту, проте реальність виявилася сильнішою за спеціальні прийоми пропаганди. Тож, невідповідність змісту пропаганди політико-правовій дійсності окупаційного режиму звела нанівець успіхи новітніх методи інформаційної війн. Пропагандисти не могли приховати жахливих реалій окупації, зокрема, фактів систематичного проведення терористичних акцій проти цивільного населення, у яких центральне місце належало акціям тотального винищення «комуністичного елемента» та євреїв.

3. Прогалини у напрямку реалізації спеціальних пропагандистських дій, цілеспрямованих на формування позитивного відношення населення до роботи на території Німеччини. Вербувальна кампанія, яку проводили «вінетівці», почалася із масованої інформаційної атаки на українське населення через радіо та друковані засоби масової інформації, а завершилася насильною відправкою працездатних жителів до Рейху. До того ж, результати пропагандистських заходів були низькими через активність партизанів, які намагались всіляко завадити роботі пунктів зібрання робітників для відправки у Європу.

4. Провал пропагандистських операцій, що були націлені на формування у місцевого населення пронацистських політичних уявлень та сподівань. Так, ідея створення «соціалістичних» держав на «пострадянському» просторі, напівзалежних від Великонімецької імперії, що була розроблена «Східним відділом» Е. Тауберта ще узимку 1940 року, була повністю знеціненою німцями у перші ж місяці окупації. Натомість, абсолютно непопулярні ідеї серед українців, щодо знищення «єврейсько-більшовицької політичної еліти» та недопущення відновлення радянського режиму у будь-яких націоналістичних формах, стали провідними політико-пропагандистськими концептами «вінетівців».

5. Провал пропагандистських операцій, що були націлені на формування у місцевого населення позитивного відношення до злочинних дій німців по відношенню до наступних суспільних груп: колишні державні, партійні і посадові особи УРСР; колишні революціонери та діячі Комінтерну; народні комісари; керівні особи державних установ центральної і середньої ланки управління; «радянсько-російські» інтелігенти; євреї та роми.

6. Низький ситуативний рівень підготовки агентурного складу спецвідділу «Вінета», що формувався із місцевого населення Рейхскомісаріату «Україна».

7. Проблеми єдності та співпраці між відомчими пропагандистськими структурами міністерства просвіти і пропаганди та міністерства східних окупованих територій. Зрощення або дублювання функцій та повноважень пропагандистських структур цих міністерств, невирішеність владних протиріч у

реалізації роботи, невдала кадрова політика призводили до зниження результативності пропагандистської діяльності, зокрема спецвідділу «Вінета».

Отже, спеціальна пропагандистська діяльність, яку проводив спецвідділ «Вінета» на окупованих українських територіях, мала високий рівень результативності у перші два роки окупації і відіграла значну роль у просуванні вермахту в глиб СРСР. Але людиноненависницька політика нацистської окупаційної влади (особливо у 1942 -1943 роки) та пропаганда, що не відповідала реаліям окупації, мінімізувала досягнення спецвідділу у сфері інформаційного забезпечення існування нацистського режиму та налагодження добровільної співпраці населення з окупантом.

Щодо оцінки ефективності реалізації спецвідділом «Вінета» пропагандистського впливу на свідомість та поведінку населення в умовах окупації.

Ефективність реалізації пропагандистського впливу на суспільну свідомість та поведінку залежить не тільки від організованості та планування пропагандистської діяльності, від способів, прийомів та форм поширення пропагандистами інформації, а й від врахування психологічних і соціально-ментальних особливостей аудиторії - притаманних їй культурних та соціальних цінностей, стереотипів мислення і навіть суспільно-політичного настрою у конкретний період часу.

Спеціальна пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета», як вже зазначалося, була спрямованою на реалізацію деструктивного інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість та поведінку населення в умовах окупації. З метою підвищення рівня ефективності пропагандистського впливу, спецвідділ «Вінета» намагався врахувати усі організаційно-нормативні аспекти реалізації систематичних прихованих дій інформаційно-маніпулятивного характеру на окупованих територіях, а також систематично використовував у практичній діяльності отримані аналітичні зведення щодо специфіки суспільно-правової психології та ідеології українського народу.

Проте існували як об'єктивні, так суб'єктивні фактори, що могли впливали

на ефективність реалізації спецвідділом «Вінета» пропагандистського впливу на свідомість та поведінку населення Рейхскомісаріату «Україна».

Так, до об'єктивних слід віднести динаміку військово-політичної ситуації; якість нацистської пропаганди, тобто інформаційного продукту, що був створений для народів, так званих, східних окупованих територій; психологічні, ментальні, соціальні та культурні особливості сприйняття українським населенням нацистської пропаганди.

А до суб'єктивних факторів, на нашу думку, належать якість та доцільність використання пропагандистами методів і форм маніпулювання суспільною свідомістю; якість аналітично-розвідувальної діяльності спецвідділу з метою визначення стану та змін суспільних настроїв «до», «під час» та «після» проведення спеціальних пропагандистських операцій; рівень технічного і матеріального забезпечення діяльності спецвідділу «Вінета».

Оцінка ступеню ефективності пропагандистського впливу, що здійснювався «вінетівцями», на населення в умовах окупації, є основним показником якості реалізації діяльності спецвідділу «Вінета».

Під поняттям «оцінка ефективності пропагандистського впливу» ми, перш за все, розуміємо процес формулювання і пошуку відповідей на конкретні питання щодо ступеню доступності та сприйняття населенням нацистської пропаганди, причинно-наслідкових зв'язків виникнення морально-психологічних та поведінкових реакцій на реалізацію пропагандистського впливу та, в цілому, аналізі якісних змін політичних та державно-правових настроїв населення в умовах окупації.

Слід зауважити, що зміни у свідомості та поведінці населення, хоча і були ефектом (результатом) конкретних дій, зокрема пропагандистів спецвідділу «Вінета», але який не завжди може бути вимірний за допомогою кількісних показників.

Ступінь ефективності пропагандистського впливу є мірою відповідності можливих або отриманих результатів – якісних змін у свідомості і поведінці окупованого населення, із необхідними (цільовими). Або міра якісних змін

суттєвих показників правової свідомості та юридично значущої поведінки окупованого населення, що відбувались під впливом реалізації спеціальних пропагандистських заходів.

Тож, одним із способів оцінювання ефективності реалізації пропагандистського впливу є метод послідовного порівняння показників за критеріями ефективності. А саме:

1. «За критерієм ступеню сприйняття пропаганди об'єктом впливу». Тобто від ступеню відповідності концептуальних ідей пропаганди вже сформованим суспільним ідеям, переконанням, знанням, що стали результатом конкретно-історичних, соціокультурних та комунікативних, політичних умов життя об'єкта пропагандистського впливу. До основних детермінант ступеню сприйняття пропаганди об'єктом впливу належать віра, культурні традиції та звичаї, ментальні переконання та стереотипи, мотивації, бажання, упередження, поведінкові реакції суспільства тощо.

Православне віросповідання, для більшості населення Рейхскомісаріату «Україна», традиційно було одним із суттєвих важелів суспільно-політичного та правового життя. Тобто українське населення тих часів сприймало релігійні заповіді як норми суспільної та індивідуальної моралі. Інколи релігійні постулати визначали суспільні ідеологічні цінності.

«Вінетівські» пропагандисти однозначно враховували особливості релігійної свідомості українського населення. До речі, восени 1941 року розпочалася кампанія пропагування політики так званого «захисту німцями християнської культури, віри та церкви від жидобільшовиків» [266, с. 41]. Пропагування відкриття церков, вільної відправи релігійних обрядів, носіння нагрудних хрестів, в цілому, позитивно впливали на налагодження взаємовідносин цивільного населення з окупаційною владою. Фактично, «вінетівці» використали релігію як ідеологічну мотивацію для боротьби з більшовиками та як спосіб встановлення міжкультурного комунікативного зв'язку.

Також пропагандисти спецвідділу «Вінета» намагались максимально

використати українську мову як спосіб налагодження комунікативного зв'язку з місцевим населенням. У радіоефірі чи на шпальтах періодичної преси активно цитувались та обговорювались національнозначущі літературні та музичні твори, зокрема, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталка-Полтавка» М. Лисенка, «Сон» та багато інших творів Т. Шевченка, народний фольклор тощо. У великих містах рейхскомісаріату почали функціонувати оперні та драматичні театри, що проводили вистави українською мовою. Зокрема, на Кіровоградщині було відновлено роботу Українського драматичного театру ім. І.К. Тобілевича, у Черкасах хор ім. Лисенка тощо.

На ступінь сприйняття пропаганди також впливала якість пропаганди або пропагандистського продукту, що був створений спеціальним апаратом пропаганди гітлерівської Німеччини для народів СРСР. Перш за все, мова йде про пропаганду, що була спрямована на українське населення.

Як відомо, якісний пропагандистський продукт має відповідати рівню суспільно-політичної, правової та моральної свідомості, а також психологічному настрою населення, для якого створено інформаційний продукт [100, с. 121]. Наведемо приклад для конкретизації даного твердження.

Наприклад, нацистська пропаганда, що була спрямована на «внутрішнє споживання продукту», була націленою: по-перше, на формування у свідомості німецького народу відчуття національної образи через несправедливі умови Версальського миру; по друге, на утвердження ідеї расового домінування арійців та національної зверхності німців над іншими націями; по-третє, на мотивування німців до агресії заради задоволення власних політичних, економічних та моральних потреб.

А нацистська пропаганда, що була націленою на народи СРСР мала інші концептуальні аспекти та цілі реалізації, які полягали у: формуванні ідей та переконань, що війна з Радянським Союзом передбачалася як збройний конфлікт проти єврейсько-більшовицької верхівки держави на чолі з Й. Сталіним, а не проти слов'янських народів; переконання у «визвольній місії А. Гітлера» на Сході, що передбачала знищення рабського комуністичного

режиму; поширення ідей економічного відновлення та національного відродження під егідою Третього Рейху тощо.

Тому ще на початку 1941 року кадри спецвідділу посилено вивчали внутрішнє життя народів Радянського Союзу, зокрема українського. Основною метою було створення «зрозумілого для більшості» пропагандистського продукту для місцевого населення, основні ідеї якого мали провокувати соціальні та національні конфлікти, розгортання Руху Опору проти більшовицько-комуністичної владної верхівки, переконати населення у визвольній місії німецької армії, а також замаскувати загарбницькі плани гітлерівської Німеччини щодо природних та трудових ресурсів України.

На думку провідних вітчизняних спеціалістів О. Гогун, Г. Почепцова, Я. Жаркова, В. Петрика та М. Присяжнюка, ефективність нацистської пропаганди залежала не тільки від механізму впливу, який полягав у ігноруванні очевидних фактів і аргументів, у замовчуванні і неточному тлумаченні подій, фальсифікації тощо, але і від концептуального змісту пропаганди. До речі, зміст пропаганди, націленої проти слов'янських народів, на рівні міністерств Рейху, мала певні відмінності.

Слід погодитись із фахівцями О. Гогун [26] та І. Петровим [174], які доводили, що спецвідділ «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди створював особливий інформаційний продукт, для якого характерними були наступні риси: високий рівень використання достовірної інформації, спрощеність та зрозумілість ідейних закликів, які відповідали соціально-політичним настроям населення у конкретний проміжок часу; відмова від активного та нав'язливого пропагування ідей націонал-соціалізму та слов'янофобії (меншовартості слов'янських народів); високий рівень апелювання до національної свідомості українців; ідеологічне та морально-психологічне переконання та мотивування місцевого населення до співпраці з окупантом тощо.

В цілому, вище перелічені інформаційні заходи, що проводились у рамках спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», сприяли особливо у перші роки окупації, формуванню лояльного ставлення місцевих до

німців. Однак починаючи з 1942 року, основною метою пропаганди стає поширення ідей расової переваги німців над українцями, правомірності Третього Рейху ведення війни з СРСР як засобу завоювання світового панування, спотворення та замовчування фактів реальної міжнародно-політичної ситуації та ситуації на фронті. Підривна деморалізуюча пропаганда страху мала забезпечити існування окупаційного режиму та гітлерівської стратегії «завоювання Сходу». Однак із посиленням не тільки пропаганди страху, але і соціального та психологічного тиску на місцеве населення, «вінетівцями» було спровоковано стійкий ефект несприйняття пропаганди з боку українців та посилення Руху Опору окупаційній владі.

2. «За критерієм ступеню вивченості об'єкту пропагандистського впливу». Ефективність пропагандистського впливу, насамперед, залежить від міри врахування та використання пропагандистом психологічних та культурно-комунікативних особливостей та закономірностей, соціально-політичної ідеології (класова свідомість чи національна свідомість як механізм сприйняття політичної реальності) та традицій правової поведінки суспільства як на індивідуальному, так і на колективному рівні.

Східний відділ та спецвідділ «Вінета» приділяли велику увагу збору, верифікації, аналізу та узагальненню інформації з метою вивчення об'єкту впливу - населення СРСР, та успішного ведення підривної «ідеологічної» боротьби.

Як вже зазначалося, під контролем міністерства й. Геббельса, починаючи з осені 1940 року, працювали чисельні інститути та спеціальні робочі групи із вивчення ментальності народів СРСР. Так, з червня 1941 року, спецвідділ «Вінета» збирав повідомлення від німецьких агентів, а також завербованих російських, українських, білоруських, прибалтійських емігрантських організацій, що виявили бажання до співробітництва. «Вінетівці» готували аналітичні матеріали для органів пропаганди, що мали працювати в умовах окупаційного режиму, аналізували проблеми радянського суспільства, розробляли рекомендації щодо особливостей реалізації пропагандистського

впливу окремо на особовий склад Червоної армії і, окремо, для цивільного населення.

У червні 1941 року співробітниками спецвідділу було підготовлено для нацистського керівництва дві таємні доповіді про морально-психологічне та соціально-політичне становище у Радянському Союзі, де були проаналізовані деякі аспекти української національної культури та психології етносу [158, с.118].

Аналітична робота спецвідділу «Вінета», протягом усього періоду реалізації пропагандистської діяльності, безумовно, збільшувала показники ефективності пропагандистського впливу на суспільну свідомість населення в умовах окупації.

3. «За критерієм якості використання методів та форм реалізації спеціальних інформаційних операцій для внесення деструктивних змін у свідомість та поведінку особистості, соціальних груп чи населення». Тобто цей критерій має показувати наскільки вибір та застосування методів, форм та засобів пропаганди узгоджено з особливостями функціонування психологічних механізмів українського населення, які є сформованими моделями сприйняття та реагування на пропагандистський вплив.

Ідеї націонал-соціалізму, расизму, антисемітизму та світового панування німців, їх виключного права на «життєвий простір на Сході», зокрема на радянських територіях, права на війну заради задоволення власних потреб, а також радикального антибільшовизму, не могли не відобразитися на основних підходах до реалізації спеціальної пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на окупованих територіях, тобто на виборі конкретних способів та форм ведення інформаційно-психологічної війни.

Аналіз ефективності пропагандистського впливу, що здійснював спецвідділ «Вінета», дозволяє визначити найбільш (найменш) дієві методи та прийоми реалізації пропагандистського впливу; дослідити показники якості або ступеню сприйняття населенням пропагандистського продукту. До того ж, рівень ефективності пропагандистського впливу залежав від психічного стану

населення, що характеризувалося динамікою рівня автоматизму відповідної реакції. Страх, пригніченість, апатія сприяли некритичному й підсвідомому сприйняттю пропагандистського впливу.

У внутрішніх документах апарату пропаганди Й. Геббельса зазначалося: «Вінета проводить пропаганду деморалізації окупованого населення – це брудна робота, яка не має нічого спільного з вірою або світоглядними переконаннями німців. У цій справі головним є результат. Якщо ми зможемо завоювати довіру місцевого населення тим, що спаплюжемо ідеї націонал-соціалізму або фюрерства, або проголосимо гасла марксистів чи демократів та націоналістів, цим шляхом буде досягнуто більше наших цілей на Сході, аніж розповідями про більшовицьку загрозу та міжнародну сіоністську змову» [65, с. 270].

Тож, на нашу думку, базовими методами спеціальної пропаганди стали переконання й навіювання. Найбільш ефективними прийомами ведення пропаганди в умовах окупації стали перекручування інформації, яке варіювалось від відвертої брехні до часткових акцентуацій (підтасовування чи замовчування фактів або зміщення в семантичному полі поняття). Найбільш вживаним прийомом пропаганди стало часткове висвітлення чи диференційне подання матеріалу в періодичній пресі.

Таким чином, пропагандистський вплив, що здійснював спецвідділ «Вінета», переважно засобами радіо, преси та усної активної пропаганди, став ефективним способом (де)формування суспільної свідомості та поведінки. Переконливий характер пропаганди, її високий рівень інформативності, достовірності, аргументованості та, водночас, наявності прихованих сенсів інформації, сприяли не тільки формуванню «потрібних» суспільних настроїв та поведінкових реакцій, але й встановленню особистого контакту з об'єктом пропагандистського впливу – місцевим населенням, персоніфікації зв'язків, в цілому, спонуканню до ідейно вмотивованої співпраці з гітлерівськими окупантами.

Висновки до Розділу 3

Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» був спрямований на правову свідомість та поведінку українського населення в умовах нацистської окупації.

1. Правова свідомість українського населення, як об'єкт впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», являє собою ідейне, психоемоційне та діяльнісне (поведінкове) вираження статичних (юридичні норми, правові інститути, правові принципи) і динамічних (правові ідеї, юридична діяльність, правовідносини) явищ та процесів правової дійсності, що сформувалась у специфічних умовах нацистського окупаційного режиму на території Рейхскомісаріату «Україна».

2. Відображенням сутнісно-змістовного аспекту впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення стала реалізація систематичних прихованих дій інформаційно-маніпулятивного характеру, спрямованих на правосвідомість населення окупованих територій, які мали на меті формування антибільшовицьких і пронацистських поглядів та переконань.

3. Правова свідомість українців в умовах нацистської окупації набула ряду специфічних ознак, таких як: відображення суспільною свідомістю, антиправових за своєю сутністю, явищ та процесів правової дійсності, що склалась в умовах нацистського окупаційного режиму на території Рейхскомісаріату «Україна»; лабільність суспільної правової свідомості. Змістовне вираження суспільної свідомості постійно змінювалось, реагуючи на конкретні фактори соціального, військово-політичного та іншого характеру; амбівалентність системи суспільних правових цінностей, яка стала поєднувати у собі як традиційні українські, так і набуті радянські суспільні цінності, зокрема, які були сформовані в умовах сталінського режиму 30-40-х років, а також новоутворенні, під впливом нацистської пропаганди, ідейні переконання та суспільно значущі настрої; негативізація настроїв, мотивів, установок,

переконань, що призводила до радикалізації суспільної поведінки; домінування пристосовницьких конформістських ідей та переконань, індиферентності певної частини населення до проблем політичного та правового життя в окупації; ідеологічна заангажованість правової свідомості - сприйняття та відображення правової дійсності, що склалась в умовах окупації, через призму ідеології (чи то більшовицької, чи то нацистської), міфів та стереотипів; нормативність осмислення соціально-правової дійсності, що склалась в умовах нацистського окупаційного режиму; підміна (заміщення) правових і моральних норм класовою доцільністю та расово-національною (або націонал-соціалістичною) необхідністю; низький рівень обізнаності переважної більшості населення щодо реального стану правового життя в окупації, масштабів злочинної діяльності німців та їх істинних намірів щодо єврейського та слов'янського населення окупованих територій.

4. Найбільш поширеними видами деформації правової свідомості українського населення окупованих територій, як результат деструктивного впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», стали «морально-правовий».

5. Зміст поняття морально-правовий конформізм по відношенню до правосвідомості населення окупованих територій розкриває таке судження про вказане явище правової дійсності: це найбільш поширений серед окупованого населення вид деформованої правосвідомості, як результат інформаційних маніпуляцій з боку пропагандистів; їй притаманні ідеї соціальної пасивності та безсилля, морального, політичного й юридичного пристосовництва до неправового життя в умовах окупації, а також знецінення ідей демократії, самостійного державного будівництва і права української нації на самовизначення.

6. Під правовим нігілізмом, як видом деформації правосвідомості населення окупованих територій України, запропоновано розуміти усвідомлене ігнорування або заперечення окремою частиною населення соціальної значущості принципів права і норм закону, переважно радянського, підміна

законності ідеологічною (пронацистською) або прагматичною доцільністю, зневіра та розчарування у цінності соціалістичної держави, розуміння диктатури окупанта та терору як виключно легальних і дієвих способів здійснення влади в умовах війни. Пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета» в умовах нацистської окупації лише активізувала процес негативізації суспільних уявлень, почуттів, настроїв, переживань, що виявилось у небажанні певної частини населення чинити опір окупантам чи відкритій підтримці їх злочинних дій.

7. Під переродженою правосвідомістю населення окупованих територій України розуміється найтяжчий її вид, якому притаманний максимальний ступінь викривлення ідеалів і цінностей радянського суспільства, свідченням чого є свідоме вчинення умисних злочинів проти життя і здоров'я людей, особливо тих, які чинили супротив окупаційному режиму. Під впливом спеціальних пропагандистських, аналітично-розвідувальних та агентурних дій спецвідділу «Вінета» у носіїв «переродженої» правосвідомості були сформовані аморальні погляди та переконання, злочинні ідейно вмотивовані наміри та готовність до співпраці з окупантом у формі злочинної колаборації.

8. Негативний характер впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридично значущу поведінку населення окупованих територій призвів до формування поведінкових деструкцій, найбільш небезпечною з яких стала злочинна поведінка.

9. Типовими формами її прояву серед українського населення в умовах нацистської окупації були: несення служби українців в органах цивільного управління Рейхскомісаріату «Україна»; пропагандистська, розвідувальна та диверсійна діяльність добровольців із місцевого населення в інтересах окупантів; злочинна участь осіб із місцевого населення у нацистських збройних формуваннях; злочинна участь осіб із місцевого населення у карально-репресивних заходах нацистських окупантів; несення служби у допоміжній українській поліції (інша назва – «Україніше поліцай»); грабежі, які виправдовувались та заохочувались окупантами у разі наявності антисемітських

та антибільшовицьких ідейних переконань; добровільне виконання охоронних функцій при місцевих комендатурах; вчинення окремими особами доносів, наклепів з метою вислужництва перед окупаційною владою чи задоволення власних інтересів; викриття та здача у відповідні органи так званих «ворогів режиму» – комуністів чи українських націоналістів та ін.

10. Під поняттям «результативності діяльності спецвідділу «Вінета» автор розуміє конкретний показник (не)досягнення запланованих результатів діяльності даного структурного підрозділу апарату пропаганди гітлерівської Німеччини, який має якісно-кількісне вираження. Або суму фактичних показників досягнення встановлених перед організацією цілей. Рівні фазового стану результативності діяльності мали як високі, так і низькі коефіцієнти, що змінювались протягом періоду окупації.

11. Спеціальна пропагандистська діяльність, яку проводив спецвідділ «Вінета» на окупованих українських територіях, мала високий рівень результативності, зокрема у перші два роки окупації, і відіграла значну роль у просуванні вермахту в глиб СРСР. Але людиноненависницька політика нацистської окупаційної влади (особливо у 1942 - 1943 роки) та пропаганда, що не відповідала реаліям окупації, мінімізувала досягнення спецвідділу у сфері інформаційного забезпечення існування нацистського режиму та налагодження добровільної співпраці населення з окупантом.

12. Під поняттям «ефективності реалізації пропагандистського впливу», у даному дисертаційному дослідженні, розуміється відносний показник ступеню успішності досягнення необхідного результату реалізації пропаганди. Або відносний показник ступеню поширеності, популярності і підтримки головних тез нацистської пропаганди серед окупованого населення.

13. Пропагандистський вплив, що здійснював спецвідділ «Вінета», переважно засобами радіо, преси та усної активної пропаганди, став ефективним способом (де)формування суспільної свідомості та поведінки. Переконливий характер пропаганди, її високий рівень інформативності, достовірності, аргументованості та, водночас, наявності прихованих сенсів інформації, сприяли

не тільки формуванню «потрібних» суспільних настроїв та поведінкових реакцій, але й встановленню особистого контакту з об'єктом пропагандистського впливу – місцевим населенням, персоніфікації зв'язків, в цілому, спонуканню до ідейномотивованої співпраці з гітлерівськими окупантами.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз доктринальних джерел, у яких висвітлюється обрана проблематика, дає підстави для виокремлення трьох основних етапів розвитку наукової думки про предмет дослідження, а саме:

першого (підготовчого) – (після завершення Другої світової війни – до середини 1980-х рр.) – відзначається поодинокими спробами осмислення питань організації та діяльності міністерства просвіти й пропаганди Третього Рейху радянськими і зарубіжними істориками та істориками права; другого (кінець 1980-х рр.–90-ті рр. ХХ ст.) – етапу постановки вченими проблеми впливу діяльності міністерства просвіти й пропаганди гітлерівської Німеччини на свідомість населення окупованих територій; третього (2000-і рр. – до тепер) – етапу виокремлення як самостійного напрямку наукових досліджень проблеми впливу діяльності міністерства просвіти й пропаганди гітлерівської Німеччини, зокрема спецвідділу «Вінета», на правосвідомість населення окупованих територій.

2. Джерельну базу дослідження складають: 1) збірники документів, які містять законодавчі акти Третього Рейху та СРСР, а також документи публічно-правового характеру, службові звіти й офіційне листування; 2) опубліковані документи із Федерального архіву Федеративної республіки Німеччини (нім. Bundesarchiv): нормативно-правові акти міністерства просвіти і пропаганди Рейху; оперативні матеріали таємної поліції, СС, СД; розпорядження, спеціальні інструкції, звіти спецвідділу «Вінета», а також статистично-описові матеріали, офіційні періодичні видання Рейху, особові справи; 3) неопубліковані матеріалами справ державних архівів України (матеріали слідчих справ НКВС, позасудового діловодства, оперативні матеріали органів КДБ та СБУ України, з яких знято гриф таємності).

3. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає сукупність гносеологічних принципів, підходів та методів, використання яких забезпечує отримання достовірних і науково обґрунтованих знань про предмет

дослідження – організацію та функціонування спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» й впливу діяльності його підрозділу – спецвідділу «Вінета» на правосвідомість населення окупованої території.

4. На основі аналізу оперативно-розшукових, кримінальних та літерних справ Державного архіву Служби безпеки України, а також відомостей із опублікованих джерел Бундесархіву, визначено організаційно-правовий, функціональний та цільовий аспекти існування спецвідділу «Вінета» в історичній ретроспективі.

4.1. З погляду внутрішньої будови, її нормативного закріплення, кадрового й агентурного складу:

а) спеціальний апарат пропаганди гітлерівської Німеччини або, так званий, «Східний відділ» міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини складався з таких структурних підрозділів: центрального управління (нім. *Abteilung Ost*); відділу «Антикомінтерн» (нім. *Anti-Comintern / AC*); спеціального відділу «Вінета» (нім. *Vineta / e.V*).

Відповідно до директиви рейхсміністра Й. Геббельса «Про дотримання секретності під час ведення пропаганди» та наказу генерального референта «Східного відділу» Е. Тауберта «Про призначення на посаду директора спецвідділу «Вінета» Х. Курца» з червня-серпня 1941 р. спеціальний відділ «Вінета» став єдиним представником спеціального апарату пропаганди міністерства просвіти і пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна». Офіційним друкованим виданням спецвідділу став бюлетень «*Vertrauliche «Ostinformation «Vineta»*»;

б) в організаційному плані центральний апарат спецвідділу «Вінета» (м. Берлін) зазнавав змін. Станом на 1943 р. мав у своєму складі такі підрозділи (згідно з оригіналом – «відділи»): адміністративний відділ; технічний відділ (або штаб перекладу); бюро Цербста (відділ фотомонтажу); бюро Бакхауза (відділ друку); аналітичний відділ; Бюро Хельмана (або відділ активної пропаганди); відділ пропаганди та преси; відділ радіопропаганди, так званий таємний відділ

«Бюро Альбрехта»; відділ радіопрослуховування, так звана «апаратна»; відділ архівів;

в) філіал спецвідділу «Вінета», що діяв на території Рейхскомісаріату «Україна», об'єднував у собі п'ять відділів : «I відділ» – радіопропаганди; «II відділ» – пропаганди у пресі; «III відділ» – агентурної роботи; «IV відділ» – «активної пропаганди» (відділ з реалізації спеціальної пропагандистської діяльності); «V відділ» – технічного перекладу.

Встановлено, що протягом усього періоду окупації, на території Рейхскомісаріату «Україна» перебувало 8 агентурних груп спецвідділу «Вінета», які діяли під оперативними назвами: «Уманський», «Рудін», «Овод», «Скіталов», «Віленська», «Каменщик», «Чарська», «Алая»;

г) щодо кількісного складу, то центральний апарат спецвідділу становив близько 4000 співробітників, поділених на 12 груп відповідно до напрямів роботи. За свідченнями колишніх співробітників спецвідділу «Вінета», що діяли на окупованих українських територіях, штат організації нараховував до 3000 осіб; щодо якісного складу цього спецвідділу, то в його центральному апараті переважали високопрофесійні кадри – політичні діячі, пропагандисти, журналісти тощо. За національною приналежністю більшість складали німці, росіяни, українці, литовці, естонці. Апарат українського філіалу був представлений професійними кадрами з числа так званої «інтелектуальної еліти». За національною ознакою переважали українці.

4.2. З погляду здійснюваних функцій та мети:

а) діяльність спецвідділу «Вінета» на окупованих територіях Рейхскомісаріату «Україна» здійснювалась у таких напрямках: перекладацькому, що полягав у забезпеченні якісного технічного перекладу розвідматеріалів; професійно-підготовчому, що зводився до підготовки агентів-пропагандистів для конспіративної роботи в тилу противника; інформаційного забезпечення, що передбачав виготовлення тексту пропагандистських матеріалів і їх поширення на окупованих радянських територіях; технічного забезпечення, що полягав у налагодженні функціонування радіовузлів на східних окупованих територіях, так

званих таємних «чорних радіостанцій»; аналітичному, що передбачав систематизацію, аналіз та оцінку отриманої інформації; комунікаційному, що полягав у становленні та підтриманні зв'язків із місцевим населенням окупованих територій; маніпулятивно-психологічному, що характеризувався здійсненням негативного або, навіть, деструктивного впливу на правосвідомість населення цих територій;

б) реалізація комплексу спеціальних пропагандистських, інформаційно-аналітичних та агентурно-розвідувальних дій спецвідділу «Вінета» мала на меті формування у цивільного населення пронацистської й антибільшовицької системи цінностей, поглядів, переконань і лояльних (приспосованських) настроїв, а також деморалізацію та деполітизацію місцевого населення, запобігання розгортанню Руху Опору проти встановленого режиму окупації.

5.1. Основними видами діяльності спецвідділу «Вінета» на окупованій території Рейхскомісаріату «Україна» були спеціальна пропагандистська діяльність та інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність.

Під поняттям «спеціальна пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета» пропонується розуміти вид діяльності, що передбачав проведення таємних і прихованих інформаційно-психологічних, зокрема, маніпулятивних дій негативного, а подекуди, і деструктивного характеру, відносно цивільного населення Рейхскомісаріату «Україна» з метою знецінення радянсько-більшовицьких ідей, підриву й ослаблення морально-психологічного стану окупованого населення, а також провокування ідейно вмотивованих осіб до вчинення протиправних дій заради підриву або руйнування суспільно-політичного устрою Радянського Союзу.

Інформаційно-аналітична розвідувальна діяльність спецвідділу «Вінета» являє собою вид діяльності, що передбачав поєднання збору, верифікації, систематизації й аналітичної обробки цільової інформації, здобутої працівниками переважно шляхом розвідувальної агентурної роботи, радіопрослуховування, а також контент-аналізу відкритих джерел інформації з метою подальшого використання здобутих відомостей для реалізації

пропагандистського впливу на окуповане населення Рейхскомісаріату «Україна».

5.2. Основними формами діяльності спецвідділу «Вінета» на території Райсхскомісаріату «Україна» стали спеціальна пропагандистська операція й інформаційно-аналітичний захід.

Під поняттям «спеціальна пропагандистська операція спецвідділу «Вінета» пропонується розуміти сукупність спланованих ідеологічно-маніпулятивних (або інформаційно-психологічних) та агентурних дій, спрямованих на цивільне населення окупованих українських територій, з метою досягнення стратегічних і оперативних цілей спеціальної пропагандистської діяльності.

Інформаційно-аналітичний захід спецвідділу «Вінета» – це комплекс інформаційно-аналітичних дій із технічної обробки розрізаних даних, оцінки, перевірки (верифікації) й аналізу інформації («очищення» її від «шуму») з метою подальшого використання отриманих результатів у спеціальній пропагандистській діяльності.

5.3 Для впливу на правосвідомість населення окупованих територій України працівниками спецвідділу «Вінета» використовувалися такі види методів: а) спеціальні методи діяльності (передусім, пропагандистської): пропагування й агітації, психологічного тиску, дезінформації, розповсюдження чуток, маніпулювання свідомістю (фрагментації та «створення фактів», «міфотворення», «маніпулювання семантичною структурою висловлювань»); б) інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності, зокрема, методи збору та верифікації інформації, контент-аналізу відкритих джерел інформації та пропагандистської розвідки.

6.1. Правова свідомість українського населення, як об'єкт впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», являє собою ідейне, психоемоційне та діяльнісне (поведінкове) вираження статичних (юридичні норми, правові інститути, правові принципи) і динамічних (правові ідеї, юридична діяльність, правовідносини) явищ та процесів правової дійсності, що сформувалась у специфічних умовах нацистського окупаційного режиму на території Рейхскомісаріату «Україна».

6.2. Відображенням сутнісно-змістовного аспекту впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову свідомість українського населення стала реалізація систематичних прихованих дій інформаційно-маніпулятивного характеру, спрямованих на правосвідомість населення окупованих територій, які мали на меті формування антибільшовицьких і пронацистських поглядів та переконань.

6.3. Найбільш поширеними видами деформації правової свідомості українського населення окупованих територій, як результат деструктивного впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», стали морально-правовий конформізм, правовий нігілізм та перероджена правосвідомість.

6.4. Зміст поняття морально-правовий конформізм по відношенню до правосвідомості населення окупованих територій розкриває таке судження про вказане явище правової дійсності: це найбільш поширений серед окупованого населення вид деформованої правосвідомості, як результат інформаційних маніпуляцій з боку пропагандистів; їй притаманні ідеї соціальної пасивності та безсилля, морального, політичного й юридичного пристосовництва до неправового життя в умовах окупації, а також знецінення ідей демократії, самостійного державного будівництва і права української нації на самовизначення.

6.5. Під правовим нігілізмом, як видом деформації правосвідомості населення окупованих територій України, запропоновано розуміти усвідомлене ігнорування або заперечення окремою частиною населення соціальної значущості принципів права і норм закону, переважно радянського, підміна законності ідеологічною (пронацистською) або прагматичною доцільністю, зневіра та розчарування у цінності соціалістичної держави, розуміння диктатури окупанта та терору як виключно легальних і дієвих способів здійснення влади в умовах війни. Пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета» в умовах нацистської окупації лише активізувала процес негативізації суспільних уявлень, почуттів, настроїв, переживань, що виявилось у небажанні певної частини населення чинити опір окупантам чи відкритій підтримці їх злочинних дій.

6.6. Під переродженою правосвідомістю населення окупованих територій України розуміється найтяжчий її вид, якому притаманний максимальний ступінь викривлення ідеалів і цінностей радянського суспільства, свідченням чого є свідоме вчинення умисних злочинів проти життя і здоров'я людей, особливо тих, які чинили супротив окупаційному режиму. Під впливом спеціальних пропагандистських, аналітично-розвідувальних та агентурних дій спецвідділу «Вінета» у носіїв «переродженої» правосвідомості були сформовані аморальні погляди та переконання, злочинні ідейно вмотивовані наміри та готовність до співпраці з окупантом у формі злочинної колаборації.

7. Негативний характер впливу пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на юридично значущу поведінку населення окупованих територій призвів до формування поведінкових деструкцій, найбільш небезпечною з яких стала злочинна поведінка. Типовими формами її прояву серед українського населення в умовах нацистської окупації були: несення служби українців в органах цивільного управління Рейхскомісаріату «Україна»; пропагандистська, розвідувальна та диверсійна діяльність добровольців із місцевого населення в інтересах окупантів; злочинна участь осіб із місцевого населення у нацистських збройних формуваннях; злочинна участь осіб із місцевого населення у карально-репресивних заходах нацистських окупантів; несення служби у допоміжній українській поліції (інша назва – «Україніше поліцай»); грабежі, які виправдовувались та заохочувались окупантами у разі наявності антисемітських та антибільшовицьких ідейних переконань; добровільне виконання охоронних функцій при місцевих комендатурах; вчинення окремими особами доносів, наклепів з метою вислужництва перед окупаційною владою чи задоволення власних інтересів; викриття та здача у відповідні органи так званих «ворогів режиму» – комуністів чи українських націоналістів та ін.

8.1. Співвідношення показників реалізації цілей і завдань діяльності спецвідділу «Вінета» й ефективності його пропагандистського впливу на населення в умовах окупації, виражається в таких судженнях автора: а) при високій результативності діяльності, спецвідділ «Вінета» мав відносно низькі

кількісні й якісні показники ефективності деструктивного впливу на правосвідомість та юридично значущу поведінку населення окупованих територій; б) показники результативності діяльності спецвідділу «Вінета» й ефективності впливу на населення окупованих територій мали виражений вектор до зниження вже після другого року людиноненависницьких умов нацистської окупації.

Зокрема: протягом серпня 1941 – жовтня 1943 р. в межах окупованої території організовано розгалужену систему спеціального апарату пропаганди; проведено аналітично-розвідувальну діяльність та спеціальні пропагандистські операції, переважно, засобами радіо та окупаційної періодичної преси; організовано прослуховування радіопередач на окупованих східних територіях, зокрема території Рейхскомісаріату «Україна»; залучено до реалізації відкритої пропагандистської діяльності та агентурної роботи незначну, але ідейно вмотивовану інтелектуальну частину місцевого населення; організовано відбір кадрів для навчання у спеціальних школах для пропагандистів (здебільшого на базі пропагандистських шкіл у м. Вустрау та Дабендорфі); протягом листопада 1943 – грудня 1944 р. – залучено до берлінського апарату спецвідділу «Вінета» колишніх комісарів Червоної Армії та членів ВКП (б); евакуйовано кадрово-агентурний склад спецвідділу «Вінета» з території Рейхскомісаріату «Україна» та продовжено аналітичну діяльність у м. Кенігсберг; налагоджено функціонування пропагандистсько-розвідувальних шкіл «Вінета-РОА» на території західної Німеччини; проведено спеціальну радіопропаганду через радіовузли Берліну, що здебільшого були зорієнтовані на німецьку аудиторію.

8.2. Показник ефективності реалізації пропагандистського впливу на населення в умовах окупації залежав від об'єктивних і суб'єктивних факторів. До об'єктивних віднесено такі: загальне військове становище воюючих держав на Східному фронті й умови окупації, в яких перебувало цивільне населення у конкретний період; рівень матеріального-технічного й фінансового забезпечення діяльності спецвідділу «Вінета»; дефіцит кваліфікованих кадрів під час другого періоду окупації.

До суб'єктивних факторів належали такі: рівень професійної підготовки агентів; якість інформаційного продукту; правильність і своєчасність вибору та використання пропагандистами методів і форм маніпулювання суспільною свідомістю; зміни «образу» окупанта в суспільних настроях місцевого населення; психологічні, ментальні, соціальні та культурні особливості сприйняття українським населенням нацистської пропаганди;

У цілому, відносний показник ефективності реалізації пропагандистського впливу на населення в умовах окупації варіювався від високого – при максимальній кількості осіб, які йшли на ідейно-вмотивоване співробітництво з гітлерівськими окупантами та брали участь у каральних заходах, до низького – при мінімальній кількості осіб з-поміж місцевого населення, які продовжували співпрацю з окупантом при масовому розгортанні антигітлерівського Руху

Опору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапов А. Тотальная война. Дневники Йозефа Геббельса (июнь 1941-август 1944). Москва, 2014. 496 с.
2. Андреева Т. Конформізм, соціальна аномія та морально-правовий конформізм, спроби їх модифікації та сутність / Т. Андреева, П. Давидов // Наука. Релігія. Суспільство. 2004. №4. С.165-172.
3. Алексеев С. Теория права. Харьков. 1994. 224 с.
4. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. СПб., 2002. 560 с.
5. Архіви окупації. 1941-1944 / упоряд. Н. Маковська. Київ, 2006. 872 с.
6. Бакума І. Ціннісні орієнтації особистості в детермінації девіантної поведінки молоді : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Одеса, 2009. 18 с.
7. Барабаш О. Поняття та види делінквентної поведінки людини // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2017. № 865. С. 62-66.
8. Белков А. Структура органов пропаганды нацистской Германии и вермахта // Военно-исторический журнал. 2019. № 12. С. 22 – 28.
9. Бірта Г. Методологія і організація наукових досліджень. Київ, 2014. 142 с.
10. Богунов С. Советские военнопленные и пропагандистская деятельность Имперского министерства по делам оккупированных восточных территорий // Військовий полон та інтернування. 1939-1956. Погляд через 60 років. Київ, 2008. С.96–104.
11. Богуш В. Інформаційна безпека держави / В. Богуш, О. Юдін. Київ, 2005. 432 с.
12. Боняк В. Методологический анализ интерпретаций понятия

«правоохранительная система» // Вестник Владимирского юридического института ФСИН. 2013. № 1. С. 52-56.

13. Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук.праць / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ, 2014. 622 с.

14. Бусол О. Деякі аспекти організації роботи інформаційно-аналітичних органів державної влади // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2013. Вип. 36. С. 75-87.

15. Варенко В. Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. Київ, 2014. 417 с.

16. Веденєєв Д. Спеціальні служби в історії Української держави / Д. Веденєєв, В. Букін. Київ, 2003. 60 с.

17. Веденєєв Д. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій / Д. Веденєєв, О. Лисенко // Український історичний журнал. 2010. № 3. С.4–29.

18. Волинка К. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ. 2003. 240 с.

19. Волковский Н. История информационных войн. В 2 ч. Ч. 2. СПб., 2003. 736 с.

20. Волошенюк А. Правовой нигилизм: общетеоретическая характеристика. Харьков. 2005. 103 с.

21. Вознюк О. Гуманітарне знання як чинник зміни традиційної наукової парадигми // Міждисциплінарний журнал "Паддхаті" (2). 2013 / <http://7promeniv.com.ua/naukovi-doslidzhennia/mizhdystsyplinaryi-zhurnal/216-2013-vipusk-2/1147-oleksandr-vozniuk-humanitarne-znannia-iak-chynnyk-zminy-tradytsiinoi-naukovoii-paradyhmy.html>

22. Герасимів Т. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія Львів, 2012. 420 с.

23. Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе // Сборник статей по истории так называемой „Дранг нах Остен”. Москва, 1995. С. 284– 349.

24. Герцштейн Р. Война, которую выиграл Гитлер. Смоленск, 1996. 608 с.
25. Гнасевич Н. Вплив політичної пропаганди в інформаційно-психологічних операціях: принципи, форми та засоби впливу / Н. Гнасевич, О. Рудакевич // Міжнародна інформаційна безпека: Сучасні виклики та загрози. Київ, 2006. С. 323 – 328.
26. Гогун А. Черный PR Адольфа Гитлера. СССР в зеркале нацистской пропаганды : Документы и материалы. Киев, 2016. 422 с.
27. Гончаренко О. Криза цінностей сталінізму та проблема формування колаборації в Україні (1941-1944 рр.) // Український історичний збірник. 2004. № 7. С. 337-352.
28. Гончаренко О. Реакція української інтелігенції на Голокост: моделі ситуативної поведінки // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2004. № 22. С. 387-403.
29. Гончаренко О. Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату "Україна" (1941 - 1944 рр.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2011. 500 арк.
30. Гончаренко О. Функціонування окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату "Україна": управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941-1944 рр.) [Текст] : монографія. Переяслав-Хмельницький. 2011. 598 с.
31. Гончаренко О. Правова природа органів місцевого управління цивільної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: юридична теорія та окупаційна практика (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. Вип. 12. 2009. № 12. С. 151-160.
32. Гончаренко О. «Юдео-більшовизм» як модель ідеологічної обробки місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» // Військово-історичний мередіан. 2017. С. 70-85.
33. Горбулін В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання / В. Горбулін, О. Додонов, Д. Ланде. Київ, 2009. 164 с.

34. Горелкин А. Пропагандистская деятельность нацистской Германии среди военнослужащих Красной Армии и населения временно оккупированных территорий СССР в период Великой Отечественной войны. Волгоград, 2003. 165 с.
35. Греков С. Методологія наукових досліджень: Методичні вказівки / С. Греков, Н. Коновалова. Харків. 2008. 20 с.
36. Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни : автореф. ... дис. на здобуття наук. ступеня док. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 2008. 31 с.
37. Грідіна І. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність) // Український історичний журнал. 2009. № 3. С. 123-132.
38. Грідіна І. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). Донецьк, 2010. 365 с.
39. Гусарев С. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб / С. Гусарев., О. Тихомиров. Київ, 2005. 655 с.
40. Гетьман О. Теоретико-методологічні проблеми історико-правової науки в працях українських вчених ХІХ – початку ХХ сторіччя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 20 с.
41. Давидов П. Морально-правовий конформізм як соціально-філософський феномен : дис... канд. філос. наук: 09.00.03. Донецьк, 2007. 206 арк.
42. Дамирли М. Специфика историко-правового познания и новый облик историко-правовой науки // Актуальні проблеми політики. 2003. Вип. 16. С. 416–424.
43. Данильян О. Особливості правосвідомості та правової культури в умовах тоталітаризму // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. № 1. С. 94-101.
44. Данильян О. Деякі проблеми формування правової культури в

сучасній Україні // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку. Київ, 2009. С. 8-10.

45. Данильян О. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки // Державне будівництво та місцеве самоврядування. Харків, 2007. Вип. 14. С. 27–35.

46. Данильян О. Демократична правосвідомість: ознаки, передумови становлення й тенденції втілення в українському соціумі / О. Данильян, О. Петришин // Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні. Харків, 2009. 304 с.

47. Данильян О. Організація та методологія наукових досліджень : навч. посіб. / О. Данильян, О. Дзьобань. Харків, 2017. 448 с.

48. Дашичев В. Банкротство стратегии германского фашизма. Ист. очерки, документы и материалы. Москва. 1973. 2 т.: Т. 1 : Подготовка и развертывание нацистской агрессии в Европе. 1933-1941. 766 с.; Т. 2 : Агрессия против СССР. Падение «Третьей Империи». 1941-1945 гг. Москва, 1981. 664 с.

49. Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії / Д. Дубов, А. Баровська. Київ, 2020. 60 с.

50. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ.конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харк.нац.ун-т внутр.справ. Харків, 2015. 166 с

51. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті "Україна" (1941–1944 роки). Київ, 2012.174 с.

52. Дерейко І. Антисемітизм як основа політичної підготовки місцевої поліції в Райхскомісаріаті Україна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ. 2006. Вип. 31. С. 22 – 31.

53. Директива № 21. План «Барбаросса». – Фюрер и верховный главнокомандующий вооружёнными силами. Верховное главнокомандование вооружённых сил. Штаб оперативного руководства. Отдел обороны страны. № 33408/40. – 1940. – 18 декабря. – СССР – Германия 1939–1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941

г. Вильнюс, 1989. 309 с.

54. Дзьобань О. Передумови та сенс правового нігілізму // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2009. №1. 2009. С. 42-50.

55. Долгорученко К. Нацистська антисемітська пропаганда на території генерального округу «Дніпропетровськ»: історіографічний огляд // Збірник наукових праць. Харк.нац.пед.ун-т ім. Г.С. Сковороди. 2013. Вип.47. С.193 – 200.

56. Долгорученко Е. Нацистская антисемитская пропаганда: механизм психологического манипулирования массовым сознанием // Science and Education a New Dimension: Humanities and Social Science. 2013. Vol. 6. P. 28 – 31.

57. Долгорученко К. Організація спеціальної служби Імперського міністерства народної освіти і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна» // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 91 – 97.

58. Долгорученко К. Вплив нацистської пропаганди на правосвідомість українців в умовах окупації // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 2. С. 82 – 89.

59. Долгорученко К. Нормативно-правова основа організації та діяльності Східного відділу міністерства освіти і пропаганди Райху на окупованих радянських територіях // Правовий часопис Донбасу. 2018. № 1(62). С. 21 – 31.

60. Долгорученко К. Цілі інформаційно-аналітичної розвідувальної діяльності спецвідділу «Вінета» в юридичних документах Третього Райху: історико-правовий аспект / К. Долгорученко, А. Сахно // Правовий часопис Донбасу. 2018. № 2(63). С. 6 – 12.

61. Долгорученко К. Завдання та методи таємної діяльності спеціального відділу «Вінета» міністерства освіти і пропаганди Райху в умовах окупації українських територій (історико-правовий аспект) // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. Науковий вісник Служби

безпеки України, 2018. №2 (24). С.36-44.

62. Dolgoruchenko K. The essence of analytical intelligence as a kind of activity of the special department of "Vineta" of the Reich Ministry of education and propaganda / K. Dolgoruchenko // Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs : Scientific Journal. 2018. Special Issue № 2 (92). P. 92 – 95.

63. Долгорученко К. Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову поведінку українців в умовах нацистської окупації // Visegrad journal on human rights. dec, 2018. P. 69 – 74.

64. Долгорученко К. Історико-правовий підхід у методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях // Юридичний вісник. 2019. № 3 – 4. С. 161 – 166.

65. Дудин Л. В оккупации / Под немцами. Воспоминания, свидетельства, документы. Историко-документальный сборник. СПб., 2011. С. 263 – 278.

66. Жарков Я. Інформаційно-психологічний вплив на війська та населення противника (1939 – 2000 рр.) : дис. канд. іст. наук: 20.02.22. Київ. 2007. 288 с.

67. Жуков Д., Ковтун И. Антисемитская пропаганда на оккупированных территориях РСФСР, 1941–1944 гг. Ростов н/Д., 2015. 283 с.

68. Жуков Д., Кожемякин М. Внимание, говорит Германия. Гитлеровская радиопропаганда против СССР в годы Второй мировой войны // Эхо войны. 2008. № 3. С.23 -31.

69. Заболотна Т. Вплив нацистської окупації на повсякденне життя киян (вересень — грудень 1941 р.) // Сторінки воєнної історії України. 2008. № 11. С. 107-116.

70. Заболотна Т. Інформаційно-пропагандистська складова взаємодії окупаційної влади і місцевого населення в Райхскомісаріаті «Україна» (за матеріалами преси) // Сторінки воєнної історії України. 2017. Вип. 19. С. 141 –

148.

71. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 09.04.2015 р. № 316-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/316-19>

72. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 № 317-VIII [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

73. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» від 09.04.2015 № 315-VIII [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/315-19>

74. Зелинский С. Информационно-психологическое воздействие на массовое сознание. Средства массовой коммуникации, информации и пропаганды — как проводник манипулятивных методик воздействия на подсознание и моделирования поступков индивида и масс. СПб. 2008. 280 с.

75. Змановская Е. Девиантология: Учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений. Москва, 2003. 288 с

76. Зубко Г. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 209 с.

77. Іваненко А. Кримінальний процес як засіб регулювання правомірної поведінки місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941 —1944) // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей. Київ, 2019. Вип.22. С.162 – 175.

78. Иванков А. Агентурные кадры немецко-фашистской разведки и используемые ею формы и методы подрывной деятельности против СССР. Киев, 2010. 84 с.

79. Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Б. Толубка. Київ, 2004. 506 с.

80. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність):

навчальний посібник / Я. Жарков, В. Петрик, М. Присяжнюк та ін. Київ, 2012. 222 с.

81. Історія інформаційно-психологічного протиборства / Я. Жарков, Л. Компанцева, В. Остроухов та ін. Київ, 2012. 202 с.

82. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Кер. кол. упоряд. В. Немятий. Київ, 1986. 264 с.

83. Из вказівки НКВД УРСР щодо організації агентурної роботи на окупованій території // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2000. № 1(12). С.98–99.

84. Из истории оперативной деятельности органов государственной безопасности СССР в предвоенные годы. (октябрь 1938–июнь 1941 гг.) : сборник документов. Москва, 1962. 413 с.

85. Калиновський Ю. Правосвідомість народу та "правосвідомість натовпу": порівняльна характеристика // Гуманітарний часопис. 2006. № 4. С. 79–85.

86. Калиновський, Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків, 2008. 288 с.

87. Калиновський Ю. Парадигмальні виміри правосвідомості українського суспільства : монографія. Харків. 2012. 346 с.

88. Калиновський Ю. Особливості виникнення та загальні характеристики тоталітарної правосвідомості // Гілея : наук. вісн. Київ. 2011. Вип. 46. С. 398–408.

89. Калиновський Ю. Системоутворююча роль правових цінностей та норм у вітчизняному державотворенні // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 1. С. 16–25.

90. Кашеварова Н. Обґрунтування історичних прав на українські території в ідеологічній доктрині нацизму: промова гауптштурмфюрера Оскара Вендтагеля на відкритті історико-археологічної виставки у Харкові 1 листопада

1942 р. // Архіви України. 2005. № 1-3. С. 221-232.

91. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2013. 449 с.

92. Кельман М. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки. 2016. № 85. С. 204–211.

93. Кельман М. Методологія сучасних наукознавчих підходів у державотворенні. Актуальні проблеми державно-правового розвитку в контексті євроінтеграційних процесів: міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 23 червня 2016 року). 2016. С. 35 – 39.

94. Київ у дні нацистської навали (За документами радянських спецслужб). Київ – Львів, 2003. 528 с.

95. Київ: війна, влада, суспільство (1939-1945 рр.). За документами радянських спецслужб та німецької окупаційної адміністрації / [Ред.кол. Смолій В.А., Бажан О.В., Боряк Г.В., Вронська Т.В. та ін.]. Київ, 2014. 864 с.

96. Кісіль З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини // Соціально-правові студії. 2018. Випуск 1. С. 58-65.

97. Клімова Г. Правосвідомість: до питання теорії // Актуальні питання інноваційного розвитку. 2012. № 2. С. 35–41.

98. Кудрявцев В. Правовое поведение: норма и патология. Москва, 1982. 287 с.

99. Куницький М. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) : автореф. дис.... доктора. іст. наук. Переяслав-Хмельницький. 2014. 49 с.

100. Крысько В. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск, 1999. 208 с.

101. Коваль М. Теоретичні засади злочинних дій нацистів щодо української культури та їх реалізація під час окупації України в 1941-1944 рр. // Повернення культурних надбань України. Проблеми. Завдання. Перспективи.

Київ, 1996. Вип.7. С. 12-20.

102. Ковалевский М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приёмы изучения истории права. Порівняльне правознавство: Антологія української компаративістики XIX–XX століть / за ред. О. В. Кресіна. Київ, 2008. 307 с.

103. Ковальченко И. Методы исторического исследования. Москва, 1987. 440 с.

104. Кожин С. Изучение войск противника органами спецпропаганды Красной армии в период Великой Отечественной войны // Военно-исторический архив. Москва, 2002. Вып.2(26). С.94 – 113.

105. Козлов В. Проблема предмета и методологии общей теории права. Москва, 1991. 120 с.

106. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості // Право України. 2014. Вип.1. С.22 – 32.

107. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения. Москва, 2008. 670 с.

108. Компанцева Л. Психолінгвістичний опис технологічного дискурсу нових медіа / Л. Компанцева // Psycholinguistics. 2018. Vol. 23, Iss. 2. С. 120-131.

109. Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Тацій, Ю. Годика, О. Данильян та ін. Харків, 2003. 328 с.

110. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. 660 с.

111. Кеворкян К. Опасная книга: феномен нацистской пропаганды. Харьков, 2009. 507 с.

112. Костицький М. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Вип.12. 2015. С. 12 – 17.

113. Кормилицына Е. Йозеф Геббельс. Особенности нацистского пиара.

Москва, 2011. 288 с.

114. Кормич Б. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: Монографія. Одеса, 2003. 408 с.

115. Коробка В., Пашутін В. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект). Донецьк, 2002. 124 с.

116. Король В. Історіографія історії України періоду Другої світової війни // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. 2002. Вип. 63 – 64. С. 14 – 17.

117. Король В. Історіографія німецько-фашистського окупаційного режиму на території України під час Великої Вітчизняної війни / В. Король, В. Удовик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2003. Вип.68–70. С.96–100.

118. Крестовская Н. Теория государства и права: элементарный курс / Н. Крестовская, Л. Матвеева. Харьков. 2007. 384 с.

119. Кроуфорд С. Восточный фронт день за днем. Германский вермахт против Красной армии. 1941-1945 / перевод с англ. О. Блейз. Москва, 2011. 302 с.

120. Кириллов В. Логика : учеб. для юрид.вузов. Москва. 1987. 271 с.

121. Кузьмин И. Формально-юридический метод в составе методологии компаративистского исследования // Право. Журнал высшей школы экономики. 2017. № 2. С.18 – 29.

122. Кузьминых О. Особенности правового положения военнопленных в СССР в годы Второй мировой войны / О. Кузьминых // Сторінки воєнної історії України. 2009. Вип.12. С.267–278.

123. Курбан О. Теорія інформаційної війни: базові основи, методологія та понятійний апарат // ScienceRise. 2015. Vol. 11. p. 95 – 100.

124. Курбан О. Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн // Вісник Книжкової палати. 2016. №4. С. 50 – 52.

125. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної преси. Львів. 2010. 201 с.

126. Лайнбарджер П. Психологическая война. Теория и практика обработки массового сознания. Москва, 2013. 445 с.
127. Лекарев С. Разведка и контрразведка. Фрагменты мирового опыта и теории / С.В. Лекарев, А.Г. Шаваев. Москва, 2003. 544 с.
128. Леонтьева Л. Історія використання психологічних операцій Німеччиною та Радянським Союзом в роки Другої світової війни (1941 – 1945 рр.) : автореф. дис.... канд. іст. наук. : спец. 07.00.02 Львів, 1997. 23 с.
129. Леонтьева Л. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів. Київ, 2004. 298 с.
130. Левченко Ю. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. : монографія. Київ, 2017. 402 с.
131. Лисенко О. Система управління окупованими територіями України (1941–1944) // Історія державної служби в Україні. Т.2. С. 289–334.
132. Литвиненко О. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 24.00.04. Київ, 1999. 28 с.
133. Литвиненко О. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії. Київ. 2000. 219 с.
134. Ліпкан В. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : [монографія] / В. Ліпкан, І. Сопілко, В. Кір'ян. Київ. 2015. 664 с.
135. Лук'янець А. До забезпечення воєнної безпеки в умовах загрози інформаційної війни // Наука і оборона. 1999. № 2. С. 37–43.
136. Лукич Р. Методология права. Москва, 1981. 304 с.
137. Лутфуллин Р. Тоталитаризм как политико-правовое явление: дис. на соискание учен. степени канд. юрид.наук: спец 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Казань. 2003. 164 с.
138. Македонская В., Шестова В. Информационно-психологическое воздействие немецко-фашистской пропаганды на вооруженные силы СССР и население временно оккупированных территорий РСФСР в годы великой

отечественной войны // Безопасность информационных технологий. 2011. Том 18, №3. С.102 – 108.

139. Максимов С. Правова реальність як предмет філософського осмислення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Харків. 2002. 27 с.

140. Мамонтов І. Спроба реалізації української державницької концепції в умовах нацистського тоталітарного режиму: історико-правовий аспект // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. 2010. Випуск ХХІІІ. С. 34–42.

141. Максимов С. «Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография. Харьков, 2002. 308 с.

142. Мамонтов І. Український націоналістичний рух у протистоянні антидемократичним режимам у 1920-х – 1950-х рр.: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 230 с.

143. Малько А. Категория «правовая жизнь»: проблемы становления // Государство и право. 2001. № 5. С. 5-13.

144. Мартинюк Т. Розвиток поняття правосвідомості в період трансформації українського суспільства // Право України. 2007. № 2. С. 26–31.

145. Мережко А. Юридическая герменевтика и методология права // Проблемы философии права. 2003. Том 1. С. 159–162.

146. Місінкевич Л. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні (друга пол. ХХ ст – поч. ХХІ ст.). Хмельницький, 2009. 426 с.

147. Михайлюк М. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.): Дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2006. 201 с.

148. Михайлюк М. Агітаційно-пропагандистська підтримка заходів німецької окупаційної влади з вербування робітників до Рейху // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. 2008. Вип. 11. С. 139- 147.

149. Мощанский И. Информационная война: органы спецпропаганды Красной армии. Киев, 2010. 406 с.

150. Надынина Е. Теоретико-правовой анализ влияния информационных

технологий на правосознание : автореф. дис... канд. юрид. наук :12.00.01. Новгород, 2007. 28 с.

151. Насильство над цивільним населенням. Чернігівська область. Документи органів держбезпеки. 1941-1943 / Автори-упорядники: В. Васильєв, Т. Гапієнко, О. Лисенко, Р. Подкур. Київ, 2019. 538 с.

152. Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941-1944 / Автори-укладачі: В. Васильєв, Н. Кашеварова, О. Лисенко, М. Панова, Р. Подкур. Київ, 2018. 752 с.

153. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій / М. Дзюба, Я. Жарков, І. Ольховой, М. Онищук. Київ, 2006. 300 с.

154. Нестеренко В. Спроби залучення українського населення до збройних формувань фашистської Німеччини // Сторінки воєнної історії України. 2001. Вип.5. С.155–159.

155. Нестеренко В. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941 – 1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти) : [Монографія]. Київ, 2005. 307 с.

156. Нікітін А. Девіантна поведінка як предмет філософсько-правового аналізу // Проблеми філософії права. 2004. Том II. С. 122–126

157. Николаєць Ю. Морально-політичний стан населення і воїнів Червоної Армії в перший період Великої Вітчизняної війни (на матеріалах України) : ... автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. 1999. 24 с.

158. Обзор деятельности отдела работ д-ра Тауберта до 31.12.1944. // Двинов Б. Власовское движение. Первоисточники. Власовское движение в свете документов (С приложением секретных документов). Нью-Йорк, 1950. С. 113–121. // <http://militera.lib.ru/docs/da/dvinov/index.html>

159. Окіпнюк В. Права людини і діяльність радянських спецслужб в Україні : історико-правовий аналіз // Наукові записки НаУКМА. 2017. Том 200. Юридичні науки. С. 122 – 124.

160. Огороков А. Особый фронт: Немецкая пропаганда на Восточном фронте в годы Второй мировой войны. Москва, 2007. 288 с.

161. Окупаційний режим на Україні у 1941–1943 рр.: адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації. 1991. С. 762-769
162. Оксамытний В. Правомерное поведение личности. Киев, 1985. 175 с.
163. Ольшанский Д. Политическая психология. Москва, 2002. 609 с.
164. Омельчук І. Правосвідомість як юридична категорія // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. № 4. С. 33-39.
165. Ольшанский Д. Политический PR. Санкт-Петербург, 2003. 544 с.
166. Органы государственной безопасности СССР в Великой отечественной войне. Сборник документов. В 2-х т. Москва, 1995. Т. 1. 451 с.
167. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов. Т. 3. В 2 кн. Кн. 1: «Крушение «Блицкрига» (1 января–30 июня 1942 г.). Москва. 2003. 706 с.
168. Откровения и признания. Нацистская верхушка о войне «третьего рейха» против СССР. Секретные речи. Дневники. Воспоминания / Пер. с нем. и сост. Г. Рудой. Смоленск, 2000. 640 с.
169. Організація та методологія наукових досліджень : навч. посіб. / О. Данильян, О. Дзьобань. Харків, 2017. 446 с.
170. Остроухов В. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) Підручник / В. Остроухов, В. Петрик, М. Присяжнюк та ін. Київ. 2010. 776 с.
171. Почепцов Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. Киев, 2000. 352 с.
172. Першина Т. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. Київ, 1986. 167 с.
173. Петрик В. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: Навчальний посібник / В. Петрик, А. Кузьменко, В. Остроухов. Київ. 2007. 508 с.
174. Петров И. «И дух Ленина исчез с очень странным звуком»: учреждение «Винета» и нацистская пропаганда против СССР // Неприкосновенный запас. 2016. № 4 (108). С. 22 – 31.

175. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. Герасіна, О. Данильян, О. Дзьобань та ін. Харків, 2009. 351 с.
176. Под немцами. Воспоминания. Свидетельства. Документы. Историко-документальный сборник / Составитель К. Александров. СПб., 2011. 608 с.
177. Панкратов А. Телеология и принцип необратимости / А. Панкратов. Вопросы философии. 2003. № 8. С. 73–85.
178. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941 – 1944 гг.) / Под общ. ред. Е.А. Болтина. Москва, 1985. 325 с.
179. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза: Документы, материалы / Под ред. П. Жилина. Москва. 1987. 301с.
180. Присяжнюк М. Дезінформація та її роль у інформаційно-психологічних операціях. Київ, 2015. 118 с.
181. Полонка І. Теоретико-онтологічні аспекти правосвідомості та її вплив на правову поведінку. Актуальні проблеми держави і права. 2015. Вип. 75. С. 56-63.
182. Полонка І. Конструктивно-теоретичний аналіз розуміння поняття та ознак правомірної поведінки // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3. С. 131-136.
183. Петрик В. Сутність і особливості проведення спеціальних інформаційних операцій та акцій інформаційного впливу / В. Петрик // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. 2009. № 3(6). С. 71 – 75.
184. Полуда В. Нормативно-правові документи щодо використання праці військовополонених в окупованій вермахтом Україні (1941-1944 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. № 44. Том 1. С.238–241.
185. Присяжнюк М. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність): навчальний посібник. Київ. 2012. 222 с.
186. Почепцов Г. Пропаганда 2.0. Харків 2018. 791 с.

187. Проць О. Поняття та види деформованої правосвідомості: дискусійні питання // Право і суспільство. № 2. 2015. С. 38 – 43.
188. Рабінович П. Методологія юридичної науки // Юридична енциклопедія. Київ. 2001. Т. 3. С. 618-619.
189. Рабінович П. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація / П. Рабінович, Т. Бачинський // Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77). С. 5-17.
190. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. : документи ГДА СБУ України / Упоряд. В. Даниленко. Київ, 2009. 1311 с.
191. Радянські органи державної безпеки червень 1941 р. – травень 1945 р. : документи ГДА СБУ України / Упоряд. В. Даниленко. Київ, 2010. 1423 с.
192. Райле О. Секретные операции абвера. Тайная война немецкой разведки на Востоке. Москва. 2010. 260 с.
193. Рекотов П. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941– 1944 / Історико-правовий аспект/: ...автореферат дис... канд. юрид. наук :12.00.01. Харків. 1997. 19 с.
194. Рекотов П. Поняття «військова окупація» у міжнародному праві // Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти): матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції / Наук. Інтернет-конференції. - Вип. 4 / Терлюк І.Я. (укладач) / ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів, 2015. С. 34 - 36.
195. Розумюк В. Тоталітаризм – шлях до розуміння. Розвиток концепцій // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. №1. С. 196–201.
196. Романько О. Нацистская пропаганда в оккупированном Крыму (1942–1944): органы и формы деятельности // Ученые записки петрозаводского государственного университета. 2015. №5. С. 11 – 16.
197. Саїдов А. Порівняльне правознавство та закономірності розвитку права в умовах глобалізації // Право України. 2012. №3-4. С. 461 – 465.
198. Салата О. Формування німецького інформаційного простору в

Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941р.-1944 рр.). : [Монографія]. Донецьк, 2009. 357 с.

199. Салата О. Вплив німецького інформаційного простору на свідомість населення окупованих територій (1941–1943 рр.). Ч.2 // Гілея: науковий вісник. 2013. № 72. С. 133-138.

200. Салата О. Інформаційні процеси на території України під час Другої світової війни // Перша та Друга світові війни в історії людства : Монографія. Київ. 2014. С.238 – 255.

201. Свириденко Г. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади.) : ...дис... канд. іст. наук: 12.00.01. Київ. 2017. 215 арк.

202. Семиряга М. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. Москва, 2000. 863 с.

203. Слободянюк М. Пасивний спротив цивільного населення Південної України німецько-фашистським загарбникам // Наддніпрянська Україна. Історичні процеси. Події. Постаті. Дніпропетровськ, 2004. 294 с.

204. Синицин Ф. Советско-германское идеологическое противоборство на оккупированной территории СССР: национальный и религиозный аспекты.) : [Монография]. Москва, 2017. 555 с.

205. Скакун О. Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях // Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., С. 20 - 26.

206. Скоробагатська О. Феномен конформізму в контексті проблеми ефективності адміністративного управління. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка. 2017. №4 (68). С.259 – 271.

207. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): Документы и материалы в 3-х томах. Т.1. Киев. 1980. 301 с.

208. Сообщения Чрезвычайной Государственной Комиссии по

установленію и расследованію злодеяній немецко – фашистских захватчиков и их сообщников. Истребление гитлеровцами советских военнопленных в “Гросс – лазарете” Славута Каменец – Подольской области. Москва. 1944. 15 с.

209. Сороченко В. Енциклопедія методів пропаганди. Ч. 1 Київ, 2002. 207 с.
210. Спиркин А. Философия. Москва. 1998. 816 с.
211. Спудка І. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері на території рейхкомісаріату «Україна» 1941-1944 рр. : монографія. Запоріжжя, 2007. 208 с.
212. Спудка, І. Система адміністрування як засіб реалізації планів нацистів на окупованій території / І. Спудка, Л. Турчина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2017. Вип.49. С. 40-44.
213. Сугацька Н. Створення місцевої адміністрації та органів місцевого самоврядування на півдні України в часи нацистської окупації краю // Сучасний вимір держави та права: Збірник наукових праць. 2008. С. 143 – 145.
214. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. / Петрик В., Остроухов В., Штоквиш О. та ін. Київ, 2006. 208 с.
215. Суржик Д. Оружие слова. Советская спецпропаганда в годы Великой отечественной войны // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. Серия: Право. 2010. №1. С.47 – 59.
216. Тарасов Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) // Правоведение. 2001. № 1. С. 31 – 50.
217. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Петришин, С. Погребняк, В. Смородинський та ін. Харків, 2014. 301 с.
218. Титаренко Д. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.) : ...автореф. дис. ... канд.іст. наук : спец. 07.00.06. Дніпропетровськ, 2002. 20 с.
219. Ткач В. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни

Росії проти України // Стратегічні пріоритети. Серія: : Політика. 2016. № 1. С. 99-109.

220. Толубко В., Рось А. Складові інформаційної боротьби // Наука і оборона. 2002. № 2. С. 23–28.

221. Толубко В. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти). Київ, 2003. 315 с.

222. Требін М. Деформація правосвідомості: сутність та форми прояву // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 2 (29) 2016. С. 252 – 256.

223. Трофименко В. Девіантна поведінка як основа юридичної відповідальності // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Вип.3. С.81 – 87.

224. Трофимович В., Куцька О. Спецпропаганда Радянського Союзу наприкінці Другої світової війни в науковому дискурсі кінця ХХ – поч. ХХІ ст. // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Серія Методологія. Історіографія. Джерелознавство. 2017. С.26 – 41.

225. Туманов В. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе // Государство и право. 1993. № 8. С. 52–58.

226. Томахів В. Сталінізм як різновид тоталітаризму (Історико-політологічний аспект). : ...дис... канд. політ. наук: 23.00.01. Львів. 2001. 167 с.

227. Удовик В. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): ... автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ. 2005. 16 с.

228. Уголовный кодекс РСФСР. Комментарий / Под ред. И.Т. Голякова. 2–е издание. Москва. 1946. 340 с.

229. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26 травня 2015 року № 287/2015
URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

230. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і

оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»» від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.

231. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів / Упоряд. В. Косик // Т. 1. Львів. 1997. 382 с.; Т. 2. 1998. 384 с.; Т. 3. 382 с.

232. Шаваев А. Разведка и контрразведка. Фрагменты мирового опыта и теории. Москва, 2003. 544 с.

233. Шайкан В. Колабораціоналізм на території Райхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни: монографія. Кривий Ріг, 2005. 466 с.

234. Шевченко М. Правові питання деформації правосвідомості: історико-правовий аналіз // Право та інноваційне суспільство. 2017. № 2. С. 53-58.

235. Шигаль Д. Методика здійснення порівняльного історико-правового аналізу. Проблеми законності : зб. наук. пр. Харків. 2014. Вип. 126. С. 14-21.

236. Шигаль Д. Теоретико-методологічне обґрунтування розробки порівняльного історико-правового методу. Проблеми законності. 2015. Вип. 129. С. 19-29.

237. Шигаль Д. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. "Правова доктрина України". Харків, 20–21 листоп. 2013 р. Харків. 2013. С. 179–183.

238. Шигаль Д. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ. Форум права. 2012. № 2. С. 790-794.

239. Шигаль Д. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів // Форум права. 2012. № 3. С. 828-832.

240. Шигаль Д. Джерельна база порівняльного історико-правового дослідження : питання методики // Вісник Національної академії правових наук України. №4 (91). 2017. С. 78 – 88.

241. Шигаль Д. Герменевтичний аналіз джерел порівняльного історико-правового дослідження // Вісник Національної академії правових наук України. №4 (25). 2018. С.35 – 47.

242. Шварцкопф К. Образ внешнего мира в национал-социалистической пропаганде (1933-1941 гг.) : ...дис... канд. ист. наук: 07.00.03. Краснодар, 2004. 300с.

243. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Пер. с англ. Я. Засурский. Москва, 1980. 204 с.

244. Штыркина О. Информационно-пропагандистские технологии в прессе Третьего Рейха : ...автор. дис... канд. журналистика: 10.01.10. Москва, 2011. 28 с.

245. Штыркина О. Первые нацистские газеты // Материалы выступлений и научные сообщения участников круглого стола, состоявшегося на факультете журналистики МГУ. 2010. Вып.1. С. 92-94.

246. Шутак І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закладів / І. Шутак, І. Онишук. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

247. Шульга А. Юридично значуща поведінка особистості: поняття, основні ознаки // Форум права. 2012. №1. С. 1100 – 1103.

248. Черкас М. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання. Харків, 2014. 153 с.

249. Чуносков М. Класифікація видів делінквентної поведінки як теоретична проблема // Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. 2013. № 11. С. 158–161.

250. Чуев С. Спецслужбы Третьего Рейха. Книга I. СПб., 2003. 384 с.

251. Цеева С. Влияние средств массовой информации на правовую психологию населения // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2017. Том 6. № 6А. С.82 – 87.

252. Цуладзе А. Большая манипулятивная игра. Москва, 2000. 336 с.
253. Филоненко М. Психологическая война немецко-фашистских войск против частей Красной Армии и населения временно оккупированных территорий в годы Великой Отечественной войны: на материалах Воронежской области. 1942-1943 гг. : ...автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02. Воронеж, 2006. 28 с.
254. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л. Ильичев. Москва, 1983. 840 с.;
255. Фомін А. Вплив нацистської окупації на соціальну сферу України (1941 – 1943 рр. За матеріалами Донецької, Луганської і Харківської областей) : ...дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Луганськ. 2007. 247 арк.
256. Фомин А. Эволюция правового подхода к оценке деятельности коллаборационистов в годы Великой Отечественной войны // Genesis: исторические исследования. 2017. № 5. С. 23 - 40
257. Фомін В., Рось А. Сутність і співвідношення понять “інформаційна безпека”, “інформаційна війна” та “інформаційна боротьба” // Наука і оборона. 1999. № 4. С. 23–32.
258. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко. Київ. 2003. Т. 5: П - С. 736 с.
259. Юридичні терміни: тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т.П. Базова. Київ, 2004. 320 с.
260. Юрашевич Н. Эволюция понятия правового сознания // Известия вузов. Правоведение. 2004. № 2. С. 165-168.
261. Явич Л. Сущность права. Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений. Москва. 1985. 207 с.
262. Ярмиш О. Актуальні проблеми історико-правових досліджень в Україні // Вісник Академії правових наук України. 2003. Т.36. С.22-26.
263. Ярмиш О. Актуальні проблеми методології вітчизняної історії держави і права // Антологія української юридичної думки. 2005. №10. С. 175-

185.

264. Ярмиш О. Соціальний вимір права в історико-правових дослідженнях // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти: матеріали XIII іст.-прав. конф.,(Чернівці, 20-22 трав. 2005 р.). 2005. С. 10 -15.

265. Яшан О. Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації (1941-1944 рр.) (на матеріалах центральних областей України) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси. 2009. 257 с.

266. Яшан О. Підготовка ідеологічної війни проти СРСР // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. 2013. Випуск 71. С. 167-169.

267. Яшан О. Основні завдання нацистської пропаганди щодо деморалізації українського цивільного населення під час Великої Вітчизняної війни // Часопис української історії. 2011. Вип. 19. С. 41- 44.

268. Яшин В. Кадровий склад Східного відділу "vineta": персоналії та біографічні розвідки (до постановки проблеми) // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2019. С. 159 – 169.

269. Яшин В. Біографічні розвідки щодо кадрового складу Східного відділу "Vineta" Міністерства освіти та пропаганди Райху // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Т. 3. Вип. 3, 2019. С. 198 – 205.

270. Яшан О. Соціальна поведінка населення України в роки окупації (1941-1944 рр.): витоки ментальності // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 76. Вип. 63. Історичні науки. Миколаїв, 2007. С. 36-39.

271. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 - 1945. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes. Serie D (1937 - 1945). Baden-Baden. 1961, Bd. 12,2, S. 689.

272. Arendt H. The Origins of Totalitarianism. New-York. 1951. 657 p.;

273. Binion R. Hitler's Concept of Lebensraum: The Psychological Basis. An article excerpted from History of Childhood Quarterly: The Journal of Psychohistory, Vol. 1, No. 2, Fall 1973 <https://www.doullbooks.com/product/97455>

274. Bussemer T. Propaganda: Konzepte und Theorien. Wiesbaden. 2005. 300

s.

275. Dallin A. German Rule in Russia 1941–1945. A Study of Occupation Policies. Düsseldorf. 1981. 129 s.

276. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Hg.). Schwerpunkt Antisemitismus. 1939 - 1945 / A. Peham, Ch. Schindler, K. Stögner. Wien. 2008. 284 s.

277. Doob L. W. Propaganda its psychology and technique. New York. 1935. 424 p.

278. Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933 - 1945 / Hg. von W. Hofer. Frankfurt a/M. 1997. 400 s.

279. Gamm H.-J. Der Flusterwitz im Dritten Reich: miindliche Dokumente zur Lage der Deutschen wahrend des Nationalsoziahsmus. Miinchen. 1993. 243 S.

280. Jowett G., O'Donell V. Propaganda and Persuasion. Stuttgart. 1992. 240 p.

281. Klemperer V. LTI — Lingua Tertii Imperii: Notizbuch eines Philologen. Leipzig. 1968. 381 s.

282. Klemperer V. I Will Bear Witness: A Diary of the Nazi Years, 1933-1941. N.Y. 1998. 204 s.

283. Longerich P. Propagandisten im Krieg. Die Pressabteilung des Auswartigen Amtes unter Ribbentrop. Munchen. 1987. 215 p.

284. Muller Rolf-Dieter Die Deutsche Wirtschaftspolitik in Den Besetzten Sowjetischen Gebieten 1941-1943. 1991, 365 s.

285. Reich W. Massenpsychologie des Faschismus. Verlag für Sexualpolitik: Kopenhagen/Prag/Zürich 1933, 288 S. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-13213-2_27

286. Reitlinger G. Ein Haus auf Sand gebaut. Hitlers Gewaltpolitik in Russland 1941–1944. Hamburg. 1982. 225 s.

287. Rings W. Leben mit Feind. Anpassung und Widerstand in Hitlers Europa 1939 ß 1945. Munchen.1979. 495 s.

288. Taubert E. Der antisowjetische Apparat des Propagandaministeriums

[1977] // Kramer W. Vom Stab Hess zu Dr. Goebbels. Vlotho; Weser: Verlag für Volkstum und Zeitgeschichteforschung, 1979. S. 408.

289. Welch D. The Third Reich. Politics and Propaganda. London. 2002. 304 pp

290. Wipperman W. Der konsequente Wahn. Ideologie und Politik Adolf Hitlers. Muenchen. 1989. 620 s.

291. Wulf, J. Presse und Funk im Dritten Reich. Eine Dokumentation. Frankfurt am Main, Berlin, Verlag Ullstein GmbH. 1989. 707 s.

292. Zeman Z. Nazi Propaganda. London, 1965. 302 s.

Архівні матеріали

Bundesarchiv

293. Bundesarchiv. – Berlin. R55/567. Instruktion "Propaganda wider Sowjets". Dr.Taubert. 18 s.

294. Bundesarchiv. – Koblenz. R 55/606. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda (Promi), 1933-1945 / Aktenzeichen: Ost 21417 Ostraum-Artikeldienst (OAD). Stilllegung. 98 s.

295. Bundesarchiv. – Koblenz. R 55/606. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda (Promi), 1933-1945 / Aktenzeichen: Ost 2285 Allgemeines, auch Organisation der Abteilung und der Vineta e. V., Propagandamaterialien Laufzeit: (1942) 1943. 118 s.

296. Bundesarchiv (BA). – Koblenz. R55/21462. Dokumente. Berichte. Tagesparole. Dr.Taubert. 34 s.

297. Bundesarchiv Koblenz. Bestand NS-18. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda. Abteilung für die besetzten Ostgebiete (Ost). Aktenzeichen: Ost 1296 «Liste der Angestellten Vineta e. V.». 126 s.

298. Bundesarchiv Koblenz. Bestand NS-18. Vorbemerkung. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda (Promi), 1933-1945. Aktenzeichen: Ost 268 «Aktivitäten der Abteilung und der Vineta e. V. Dr.Taubert.

67 s.

299. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), München ZS-0412. Kurz H. «Vineta» / Entnommen im vorliegenden Zustand aus Wlassow-Material von Jürgen Thorwald. 43 s.

300. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), Bestand ZS-A 3/1. Anweisungen. Dr.Taubert. 41 s.

Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України (ЦДАВО України).

Ф. КМФ-8. Колекція мікрофотодокументів нацистських окупаційних установ, армійських груп та їх тилових підрозділів.

301. Оп.1. Спр.82 Листування з Міністерством пропаганди стосовно німецької пропаганди на Сході. «Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945»– переклад ролика 102.

302. Оп.2. Спр.42 Листування з відділом пропаганди про його особовий склад, про створення умов для проведення пропагандистської роботи в Україні (1941 – 1943) – переклад 21 ролика.

Ф. 3206. Рейхскомісаріат України (м. Рівне). Відділ Преси і пропаганди.

303. Оп.1, Спр.45 Вісник розпоряджень рейхскомісара України. – 196 арк.

304. Оп.2, Спр.71 Листування з відділом пропаганди про його особовий склад, про створення умов для проведення пропагандистської роботи в Україні (1941 – 1943). – 133 арк.

305. Оп.4, Спр.5 Газети «Службові відомості» № 6, 7 від 19 листопада і 8 грудня 1941 р. Органи німецько-фашистського прес-бюро при у рейхскомісаріаті України.

306. Оп.4, Спр.307 Матеріали з повідомленнями німецько-фашистської поліції безпеки і СД про становище в окупованих східних областях, про арешти радянських партійних робітників. – 136 арк.

307. Оп.6, Спр.63 Періодичне видання «Німецьке бюро відомостей». – 111

арк.

308. Оп.6, Спр.124 Періодичне видання «Служба політичної преси». – 302

арк.

309. Оп. 6, Спр.151 Про обов'язкове коло питань, що мали вміщати газети. – 98 арк.

310. Оп.6, Спр.154 Періодичне видання «Українська інформаційна служба». – 112 арк.

311. Оп.6, Спр.174 Періодичне видання «Служба пропаганди». – 204 арк.

312. Оп.6, Спр.194 Періодичне видання «Східна політична інформація». – 209 арк.

313. Оп.6, Спр.202 Періодичне видання «Особлива служба імперської пропаганди». – 102 арк.

Ф.3676 Штаб імперського керівника (рейхсляйтера) А.Розенберга для окупованих східних областей (м. Берлін, м. Київ).

314. Оп.1, Спр.18 Листування про агітаційно-пропагандистську роботу, списки газет, що отримував штаб, листування про особовий склад. – 119 арк.

315. Оп.1, Спр.31 Листування з штабом про залучення місцевих наукових працівників до розробки агітаційно-пропагандистських статей. – арк.554.

316. Оп.1, Спр.33 Машинописні примірники агітаційно-пропагандистських статей. – 467 арк.

317. Оп.1, Спр.82 Доповідна записка про добір кадрів у відділ пропаганди. - 28 арк.

318. Оп.1, Спр.181 Німецькі газети, що видавалися на Україні. – 82 арк.

319. Оп.2, Спр.3 Вказівки керівника відділу пропаганди про застосування радянських статей, газет і журналів з метою контрреволюційної пропаганди. – арк. 96

320. Оп.2, Спр.30 Бюлетні німецько-фашистської служби пропаганди № 1, 13 за 1941 р. – 39 арк.

321. Оп.4, Спр.14 Документи про організацію в Берліні інституту і бюро у справах Сходу (листування, доповіді, журнали). – 98 арк.

322. Оп.4, Спр.123 Матеріали про діяльність німецько-фашистського виробничого об'єднання «Вінета», що діяло у співпраці з українськими буржуазними націоналістами (циркуляри, інструкції, списки, листування). – 322 арк.

323. Оп.4, Спр.161 Документи про фашистську пропаганду серед населення України, контроль за кореспонденцією і настроями населення. – 56 арк.

324. Оп.4, Спр.296 Справи відділу пропаганди німецько-фашистської адміністрації в окупаційних областях. – 59 арк.

325. Оп.4, Спр.332 Документи відділення «Вінета» відділу пропаганди «Схід» Міністерство пропаганди. – 716 арк.

Ф.4620 Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни.

326. Оп.5, Спр.18 Виписки із повідомлень німецьких властей про відношення населення окупованих областей до «нового порядку». – 35 арк.

327. Оп.5, Спр.24 Виписки з німецьких газет «Рік Німеччини в Україні». – 28 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ)

Ф.1.- Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.

328. Оп.22, Спр.873. – Зведення Політуправління Південно-західного фронту щодо стану партизанського руху на Україні, про окупаційний режим та методи фашистської пропаганди (лютий 1941 р. – березень 1942 р.). – 86 арк.

329. Оп.23, Спр.688. – Тимчасове розпорядження про збирання податків та інших грошових данин з жидів на території рейхскомісаріату «Україна». – арк.46.

330. Оп.23, Спр.1063. – Рейхскомісар України Е.Кох про спільну роботу з українцями. – арк.50.

331. Оп.23, Спр.1063. – Цілі української преси. Генералкомісарам Києва, Житомиру, Дніпропетровську, Миколаєву. – арк.93.

332. Оп.23, Спр.3920. – Гітлерівські секретні директиви про винищення

радянських людей. – арк.87.

333. Оп.23, Спр.3920. – Плани винищення радянської інтелігенції (жовтень 1941 р.). – арк.88.

Ф.7. – Центральний комітет Ленінського комуністичного союзу молоді України. Відділ – особливий сектор (Документи про участь комсомольців у підпільному партизанському русі).

334. Оп.10, Спр.62. – Директива фельдмаршала Рейхенау від 21-го листопада 1941 р. – арк.77.

Ф.57. – Колекція документів з історії Комуністичної партії України.

335. Оп.4, Спр.106. – Доповіді гебітскомісарів Е.Коху про політичні настрої серед місцевого населення. – арк.32.

336. Оп.4, Спр.112. – Інструкції рейхскомісара України Е.Коха генерал-комісара та гебітскомісарам щодо запровадження цензури для німецьких газет і журналів, що видавалися на Україні (від 18 лютого 1942 р.). – 7 арк.

337. Оп.4, Спр.115. - Виписки з доповіді, листів місцевої окупаційної влади щодо настроїв населення, недоліків німецької агітації тощо (березень – квітень 1942 р.).- 10 арк.

338. Оп.4, Спр.119. – Пропагандистська робота М. Олександрова «Психологічна підготовка СРСР до війни». – арк.11.

339. Оп.4, Спр.132. – Таємні звіти поліції безпеки й СД, гебітскомісарів, жандармерії про ефективність проведення німецької пропаганди в Україні (березень 1942 р. – липень 1943 р.). – 100 арк.

340. Оп.4, Спр.145. – Телеграма № 14891 від 11 серпня 1943 року стосовно агітації. – арк. 2.

341. Оп.4, Спр.145. – Телеграма від 7 травня 1943 рік. Рейхскомісаріат України. Відділ пропаганди. «Щодо якості прослуховування радіопередач та ведення радіопропаганди» – арк. 5 - 7.

Ф. 166. Витяги з директив «Зеленої папки» Г. Герінга, про економічне управління на завойованій території України. Червень 1941 р.

342. Оп. 3., Спр. 142 «Про цивільне управління у знов окупованих східних

областях» (нім. „Erlaß des Führers über die Verwaltung der neubesetzten Ostgebiete“). - арк. 89.

Державний архів Служби Безпеки України (м. Київ)

Ф.6 «Колекція архівно-кримінальних справ на реабілітованих осіб». Том32 Матеріали з історії ОУН на східних землях України.

343. Спр.3 Декілька завдань для пропагандистів. Липень 1942 р. - 33-55 арк.

344. Спр.22 Вказівки для військових політвиховників та пропагандистів української національної революції на осередніх і східних українських землях. - 154-156 арк.

Ф.13. Матеріали оперативної наради 4-го управління МДБ УРСР щодо розшуку держзлочинців.

345. Спр.120 Обвинувачувальний висновок зі справи диверсійно-розвідувальної групи німців-фашистів в Україні. Том 1. – 123 арк.

346. Спр.322 Список співробітників німецької жандармерії і поліції, а також осіб, що переслідувалися цими органами. Том 1. – 200 арк.

Ф. 65 «Оперативно-розшукові справи ВУНК-КДБ УРСР КДБ УРСР. (1919-1989).

347. Спр.123 Довідник-список офіцерського складу гестапо, загонів СС, поліцейських батальйонів, що діяли на території України на період окупації. – 128 арк.

348. Спр.124 Список службовців міських управ, що добровільно перебували на службі у фашистів. – 201 арк.

Ф.1 - 24/35/4-357. Розсекречено від 03.08.2011. Матеріали справ 2-го управління НКДБ-КДБ УРСР.

349. Літерна справа № 200. Об'єкт «БСНРН» і «Вінета». Ч. I. «Агентурні матеріали, копії протоколів допиту, важливі свідчення та ін..документи» – 299 арк.

350. Літерна справа № 200. Об'єкт «БСНРН» і «Вінета». Ч. II. «Постанови по

справі, список обліку зв'язків, установчі матеріали та офіційні дані» - 180 арк.

**Державний архів Служби Безпеки України
Дніпропетровської області**

Ф.6 Матеріали з актами, списками та листуванням (1947 – 1953).

351. Літерна справа 1. Том 1 Розслідування злочинів німців у місті Дніпропетровськ. – 189 арк.

352. Літерна справа 2. Том 1 Злочини німців над мирними жителями Дніпропетровщини. Перша масова акція знищення євреїв. – арк.23.

353. Літерна справа 5. Том 1 Список посадових осіб при генералкомісаріаті. – арк.33.

354. Літерна справа 6. Том 1 Список посадових осіб по міській Управі. – арк.34.

355. Літерна справа 6. Том 1 Наказ щодо штрафних санкцій у відношенні єврейства у м. Дніпропетровськ (від 2 жовтня 1941 року). – арк.38.

356. Літерна справа 6. Том 1 Об'ява щодо расових обмежень євреїв та напівєвреїв від 23 вересня 1941 року. – арк.39.

357. Літерна справа 6. Том 1 Доповідна записка про хронологічні межі окупації генерального округу «Дніпропетровськ». – арк.52.

358. Літерна справа 6. Том 1 Наказ щодо створення органів місцевого фашистського самоврядування. – арк.55-56.

359. Літерна справа 6. Том 1 Про видавничі органи генерального округу «Дніпропетровськ». Видавництво «Дніпропетровської газети», - арк.68-70.

360. Літерна справа 6. Том 1 Акт про злочини німецьких загарбників у м. Кривий Ріг. (Про розстріли євреїв за 1942 рік). – арк.85.

361. Літерна справа 6. Том 1 Список жителів Дніпропетровської області, що співпрацювали з «Головною групою штабу А.Розенберга». – арк.180.

362. Том 2. Справа з матеріалами про злочин німецьких окупантів у м. Дніпропетровськ (від 25 серпня 1941 р. по 25 жовтня 1943 р.). – 502 арк.

Ф.6 Літерна справа № 2 Дніпропетровська міська Управа. – 51 арк.

363. Літерна справа № 2 Витяг з оперативної справи про структуру та кадровий склад адміністративних та каральних органів окупантів по генеральному округу. – арк. 2 – 10.

364. Літерна справа № 2 Агентурне повідомлення на начальника відділу пропаганди генерального округу. – арк.16.

365. Літерна справа № 2 Агентурне повідомлення щодо штату відділу пропаганди. – арк.18.

366. Літерна справа № 2 Трофейний список на агентів відділу пропаганди та агентів (за 1943 рік). – арк. 19.

367. Літерна справа № 2 Відділ Пропаганди. Структура та кадровий склад. – арк.21.

368. Літерна справа № 2 Список доповідачів Відділу Пропаганди. – арк.23.

369. Літерна справа № 2 Витяг з оперативної справи про структуру, особовий склад та діяльність Відділу Пропаганди. – арк.35.

Ф.6 Літерна справа № 13 «Вінета» у місті Кривий Ріг. – 122 арк.

370. Літерна справа № 13 Список осіб, що проходили по справі «Вінета» у м. Дніпропетровськ, м. Кривий Ріг. – арк.. 1 - 26.

371. Літерна справа № 13 Кадровий склад та діяльність спецвідділів пропаганди у містах Київ, Рівне, Дніпропетровськ, Кривий Ріг та ін. – арк.41.

372. Літерна справа № 13 Список агентури групи «Вінета» на Дніпропетровщини. – арк.24.

373. Літерна справа № 13 Витяг із протоколу допиту головного консультанту «Вінети» у м.Кривому Розі. – арк..35.

374. Відомість на агентів, що працювали по лінії агітації для добровільної роботи у Німеччині. – арк..86

375. Відомість на агентів, що працювали по лінії контролю та виявленню осіб, які були антинімецьки налаштовані. – арк..87

376. Відомість на агентів, що працювали штатними пропагандистами – арк..89

377. Відомості щодо злочинної діяльності зрадників Батьківщини – членів

групи «Вінета» у Кривому Розі – арк..110.

Фонд основний. Кримінальні справи «не реабілітовані».

378. Кримінальна справа № 8944 «По факту злочинної діяльності журналістів і пропагандистів з «Дніпропетровської газети». – 128 арк.

379. Кримінальна справа №10503 по обвинуваченню П.Ф.Соколовського. – 81 арк.

380. Кримінальна справа №11670 по обвинуваченню Ф.М.Хоцинського. – 201 арк.

381. Кримінальна справа №12033 по обвинуваченню І.М.Зеленського. – 392 арк.

Фонд реабілітованих по справі участі у Організації українських націоналістів (П). Агентурні можливості осіб, що працювали у «Вінета».

382. Архівно-слідча справа № П-24502 за обвинуваченням Г.Т.Максименка – 298 арк.

383. Архівно-слідча справа № П-24718 за обвинуваченням О.В.Михайлика – 108 арк.

384. Архівно-слідча справа № П-25339 за обвинуваченням П.С. Дзюби – 120 арк.

385. Архівно-слідча справа № П-26572 за обвинуваченням Е.М.Радченко – 42 арк.

386. Архівно-слідча справа № П-18732 за обвинуваченням П.Т.Кононенко – 286 арк.

387. Архівно-слідча справа № П-26572 за обвинуваченням Г.К. Дейнего – 97 арк.

388. Архівно-слідча справа № П-27466 за обвинуваченням Б.П.Євтухова – 96 арк.

Ф.11. Друге Управління НКДБ УРСР у Дніпропетровській області.

389. Літерна справа № 201 «Справа на співробітників центрального органу німецько-фашистської пропаганди «Вінета» при німецькому міністерстві пропаганди». – 204 арк.

390. Літерна справа № 201. Витяг зі справи «Облікові картки на виявлених нацистів, які проходили службу у «Вінеті» на території Дніпропетровської області. – арк. 68.

391. Літерна справа № 201. Витяг зі справи «Матеріали доказів злочинів нацистських окупантів з «Вінети», які проводили антирадянську пропагандистську роботу, а також розвідувальну та контррозвідувальну діяльність. – арк.. 160 - 191

392. Літерна справа № 201. Витяг зі справи «Відомість на агентів Д. Студінського, В. Будорацького, О. Кошкіна, Ф. Дядьковича та інших, що працювали в бюро Альбрехта та Апаратній «Вінети». – арк..191 – 200.

393. Спр. 139 Звіт про діяльність відділу пропаганди. Сектор радіо, кіно, театр (V3). – 188 арк.

394. Спр. 139 Про політичний стан населення Дніпропетровщини. – арк.100.

Ф.130 Матеріали доказів злочинів нацистських окупантів та інші документи.

395. Спр.2 Список громадян Німеччини, що перебували на території Дніпропетровської області у якості окупантів. – арк.51.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Долгорученко Е. Нацистская антисемитская пропаганда: механизм психологического манипулирования массовым сознанием. *Science and Education a New Dimension: Humanities and Social Science*. 2013. Vol. 6. P. 28-31.
2. Долгорученко К. Нацистська антисемітська пропаганда на території «Генерального округу Дніпропетровськ»: історіографічний огляд. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія»*. 2013. Вип. 47. С. 193-200.
3. Долгорученко К. Організація служби Імперського міністерства народної освіти і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 91-97.
4. Долгорученко К. Вплив нацистської пропаганди на правосвідомість українців в умовах окупації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 82-89.
5. Долгорученко К. Нормативно-правова основа організації та діяльності Східного відділу міністерства освіти і пропаганди Райху на окупованих радянських територіях. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1(62). С. 21-31.
6. Долгорученко К. Завдання та методи таємної діяльності спеціального відділу «Вінета» міністерства освіти і пропаганди Райху в умовах окупації українських територій (історико-правовий аспект). *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. Науковий вісник Служби безпеки України*. 2018. №2 (11). С. 22-29.
7. Dolgoruchenko K. The essence of analytical intelligence as a kind of activity of the special department of "Vineta" of the Reich Ministry of education and propaganda. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2018. Special Issue № 2 (92). P. 92-95.

8. Долгорученко К. Вплив пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» на правову поведінку українців в умовах нацистської окупації. *Visegrad Journal on Human Rights*. Dec., 2018. P. 69-74.

9. Долгорученко К. Історико-правовий підхід у методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. *Юридичний вісник*. 2019. № 3-4. С. 161-166.

10. Долгорученко К. Нациська пропаганда як фактор кризи правосвідомості українського населення в умовах окупації (1941-1944 рр.). *Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 15 черв. 2017 р.)*. Тернопіль : Терноп. НПУ, 2017. С. 18-21.

11. Долгорученко К. Вплив діяльності спецвідділу «Вінета» Міністерства просвіти і пропаганди Райху на формування правосвідомості населення в умовах окупації. *Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 12 лют. 2018 р.)*. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. С. 22-28.

12. Долгорученко К. Інформаційно-аналітична розвідка як вид діяльності спецвідділу «Вінета» Міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17 трав. 2018 р.)*. Кривий Ріг : Донецьк. юрид. ін-ту МВС України, 2018. С. 24-30.

Алгоритм заходів проведення спеціальної пропагандистської операції (СПО).	Ознаки проведення спеціальної пропагандистської операції спецвідділом «Вінета» на території Рейхскомісаріату «Україна»	Мовою документів
I. Планування СПО		
а) Визначення основних суб'єктів проведення СПО	<p>- Керівництво спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини: Й. Геббельс, Е. Тауберт, Х. Курц.</p> <p>- Відповідальні щодо реалізації спеціальної пропагандистської операції на території Рейхскомісаріату «Україна»:</p> <p>Нестлер – голова інформаційної служби Рейхскомісаріату «Україна»;</p> <p>Л. В. Дудін - голова редакторської групи радіостанції «Ленінська гвардія» (м. Берлін). Заступник начальника Головного Управління пропаганди КВНР (Комітету Визволення Народів Росії);</p> <p>М. Данилова - голова української редакторської радіогрупи «Україна» (радіостанція у м. Вінниця);</p> <p>З. О. Ланчук – голова відділу пропаганди, преси та брошурування (м. Берлін);</p> <p>(не встановлено ім'я) Михайловський – голова групи активістів українських націоналістів;</p> <p>О. П. Гельмель – куратор агентурної групи у генеральній окрузі «Дніпропетровськ».</p> <p>- Виконавці:</p> <p>І.І. Зеленський – головний консультант спецвідділу «Вінета» з антибільшовицької пропаганди;</p> <p>М. О. Ковалевський - спеціаліст підрозділу українського радіомовлення; члени редакції газет «Дніпропетровська газета», «Волинь», «Вільне слово», «Голос Полтавщини», «Нова Доба», «Нове Запоріжжя» та ін.</p> <p>-Пропандисти «Центральної радіостанції України», яка почала функціонувати з грудня 1941 року у м. Києві. А також розвідники-радисти спецвідділу</p>	[323, арк. 54 – 91; 348, арк. 18 -105].

	«Вінета». Агентура впливу з місцевих жителів Рейхскомісаріату «Україна» - 8 агентурних груп спецвідділу «Вінета», що діяли під кодовими назвами «Уманський», «Рудін», «Овод», «Скіталов», «Віленська», «Каменщик», «Чарська», «Алая».	
б) Визначення цільової аудиторії (об'єктів) СПО;	Населення Рейхскомісаріату «Україна»	
в) Встановлення хронологічних меж проведення СПО. / жовтень – грудень 1941 року/	<u>Співпадіння за часом із зламами інформаційної політики окупантів.</u> Червень 1941 р. - травень 1942 р. німцями проводилась терпима до української культури інформаційна політика, що сприяла формуванню лояльного ставлення місцевого населення до окупаційної адміністрації.	<u>Співпадіння за часом із суспільно значущими подіями.</u> 20 серпня 1941 року на підставі декрету А. Гітлера було утворено адміністративно-територіальну одиницю Великонімецького рейху – Рейхскомісаріат «Україна». Початок легальної, з точки зору формально-юридичного підходу, діяльності спецвідділу «Вінета».
г) Визначення цілей та завдань проведення СПО;	<u>Стратегічна ціль:</u> підрив авторитету Й. Сталіна та дискредитація радянської влади.	<u>Тактичні цілі:</u> - пропагування політичних ідей загальнодержавної та окупаційної політики гітлерівської Німеччини; - поширення ідей беззаперечної необхідності та правомірності використання німцями трудових та природних ресурсів захоплених
		[348, арк. 18 -105]

		<p>територій; - виявлення політичної та соціальної активності серед української інтелігенції з метою вербування кадрів для здійснення подальшої пропагандистської роботи в інтересах Рейху.</p>	
	<p>Завдання СПО:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Виявлення та передача у аналітичний центр спецвідділу «Вінета» стратегічно важливої інформації відносно морально-психологічного настрою населення та успіхів сприйняття політичних ідей загальнодержавної та окупаційної політики гітлерівської Німеччини; 2. Поширення цільової інформації серед місцевого населення в умовах окупації, зокрема про можливість державного будівництва України під егідою Великонімецької імперії; 3. Виявлення у районі реалізації агентурної роботи політичних та кримінальних злочинців; встановлення контакту з ними; вербування та підготовка їх до ведення відкритої боротьби проти поновлення сталінського режиму. 4. Відстеження динаміки настроїв та поведінкових реакцій місцевого населення щодо дій окупаційної влади, визначення змін у ставленні більшості до націоналістичного чи партизанського руху тощо. 5. Розпалювання проявів політичних конфліктів та соціальної ворожнечі, збільшення психоемоційної напруги у суспільстві. 		<p>«Задачи спецоперации:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Разжечь ненависть к Советскому Союзу; вызвать пораженческие настроения среди населения, а главное, рабочих; 2. Всячески восхвалять политический строй, закон и порядок фашистской Германии. 3. Основной задачей агентов есть организация подрывной деятельности против Советского Союза; формирование профашистского настроения среди населения, а также затушевывать впечатления населения о грабежах. 4. Основная задача агентуры в группах «Виленьской», «Чарской», «Алой» – выявление в районе разведывательной деятельности наличие политических и уголовных преступников, установление контакта, подготовка их к открытой борьбе против режима СССР» [348, арк.81 - 86].
д) Визначення	Ідейний зміст даної СПО зводився до		«...Новая Россия будет

ідейного змісту СПО	<p>наступних аспектів:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Україна, Польща та країни Балтики як «санітарний кордон», який ізолює Московію від зовнішнього світу; 2. Політичне майбутнє України у складі гітлерівської імперії; 3. Державний устрій «Нової Росії» та вирішальна роль українців у державному будівництві; 4. Політична програма націонал-демократичної республіки «Нова Росія»; 5. Місце «Ради старійшин» у державному апараті «Нової Росії»; 6. Проблема ліквідації колгоспної системи господарювання; 7. Відновлення приватної власності на землю. 	<p>построена после уничтожения большевизма по подобию Великой Германии. В печати должна быть обнародована политическая программа «Новой России». А именно: Дума должна быть заменена советом старейшин; провозглашение свободы национал-социалистического слова, печати, собраний, организации, партии. Основой социально-экономического переустройства должна стать полная частная собственность на землю и другие средства производства; Ликвидация колхозной системы. Провозглашение свободы религии...» [348, аркс.86 - 91];</p> <p>« ...Большевики нас обманывали, говоря, что немцы намереваются ликвидировать социалистические достижения советской системы. Германия является социалистическим и антикапиталистическим государством. Германия завершит антибольшевистскую социалистическую революцию» [348, арк.92].</p>
г) Визначення засобів, методів та прийомів проведення	<p>Основні засоби реалізації СПО – періодична преса, агентурні зв'язки. Методи СПО: пропаганда</p>	<p>Авторські умовиводи були сформульовані за матеріалами літерної</p>

<p>СПО. Наявність факту використання спеціальних прийомів і підходів (психотехнік)</p>	<p>(нацистського, антирадянського та націонал-шовіністичного спрямування); дезінформація; психологічний тиск; поширення чуток. Прийоми СПО: підміна понять, інформаційний шок, брехня, тенденційне викладення фактів, навіювання страху. Відсутність зафіксованого факту або документального підтвердження використання спеціальних психотехнік.</p>	<p>справи № 200 Державного архіву Служби Безпеки України.</p>
<p>II. Створення інформаційного приводу;</p>	<p>За матеріалами україномовної легальної преси Рейхскомісаріату «Україна», що містяться у справі «Газети «Службові відомості» № 6, 7 від 19 листопада і 8 грудня 1941 р. Органи німецько-фашистського прес-бюро при у рейхскомісаріаті України» Центрального державного архіву вищих органів влади і державного управління України [303]. З початку вересня 1941 року у пресі починається акція тенденційного викладення інформації щодо перемоги Німеччини у світовій війні та визволення народів від більшовицького режиму, що стало інформаційним приводом для початку проведення СПО.</p>	<p>Так зазначалося: «Великий Рейх здобуде свободу для українців, звільнивши їх від кривавого терору більшовизму». Усі наступні статті пропагандистського характеру, що містили ідеї самостійної державності України, обов'язково супроводжувалися подяками нацистській Німеччині за звільнення і декларуванням підтримки місцевим населенням наступальних дій вермахту. «Для оздоровлення України потрібне багаторічне німецьке управління, в процесі становлення якого українцям будуть надані суттєві поступки. ... Доля... українців буде вирішена їхньою продуктивністю праці і бажанням працювати» [за матеріалами статті «Украинский народ будет освобожден от большевизма ценой крови немецких солдат» [303, арк.74].</p>
<p>III. Проведення заходів та акцій інформаційного</p>	<p>I. Пропагування військової могутності Німеччини як акція інформаційного впливу в рамках СПО. Здійснення</p>	<p>1. Назви типових статей: «За п'ять місяців війни», «Один</p>

<p>впливу в рамках СПО.</p>	<p>психологічного тиску. Форми психологічного тиску: 1. Доведення до об'єкту впливу відомостей про реальні чи неіснуючі загрози і небезпеки у разі непідкори. Так, у легальній україномовній пресі (жовтень-грудень 1941 року) тенденційно подавалась інформація щодо подій на фронті, висвітлювалась позитивна статистика стратегічних і тактичних переваг німців. 2. Погрози щодо переслідувань та покарань у разі непокорі окупантам.</p> <p>II. Нагнітання напруги шляхом антисемітської пропаганди у контексті протиставлення проблемам українського державотворення: ототожнення євреїв з радянсько-більшовицькою владою, що протягом останніх десятиліть пригнічувала самостійні державобудівні процеси в Україні; зображення єврейства як ворога всього людства, звинувачення їх у «міжнародній іудейсько-масонській змові», у проведенні соціалістичних революцій в країнах Європи та Росії, у розпаленні світових воєн, у спричиненні економічних та соціальних проблем у радянському суспільстві довоєнного і воєнного часу. Проте основний ідейний посил полягав у тому, що «євреї є ворогами українського державотворення».</p> <p>Використання негативно заряджених ідеологічних концептів підсилювало ефект нагнітання інформаційної напруги: «жидо-більшовизм», «масонська змова», «іудейська війна», «плутократи» та ін.</p> <p>А також оприлюднення дискримінаційних расових законів, що регламентували життя євреїв в окупації (наприклад про обов'язкове носіння на одязі спеціального розпізнавального</p>	<p>рік війни на морі з більшовиками», «Два роки війни і два роки успіхів», «37 641 советських літаків збито» тощо.</p> <p>2. Запровадження комендантської години на території Рейхскомісаріату «Україна»: забороняється українцям з'являтися на вулицях міст та округ з 22⁰⁰ до 5⁰⁰, а євреям – з 19⁰⁰ до 6⁰⁰. Порушників цього розпорядку где грошева кара в сумі 1000 зол. або кара 3-місячного ув'язнення» [303].</p> <p>II. «Український народ пережив 23 роки жидівського панування. ...Жиди знищили українського інтелігента, по-шахрайському замінивши національно-расові погляди, державно-географічними. ...Всім відомо, що жидо-масонська плутократія напередодні революції вітала нарід вогнем пятикутної зорі. ..Революція проклала знаменну путь на Сіон» // Дзвін, 28 жовтня 1941 року [313, арк.10].</p> <p>«Тікає жид-катюга, одвічний ворог наш, - І хто із нас не піде в бій за діло праве? В неволі люди з голоду канали, Під панчуком почата мерла річ. А все ж – вмираючи, ми волю виглядади» // Дзвін, 1 листопада 1941 року</p>
-----------------------------	--	--

	<p>знаку – білої п'ятикончної зірки Давида чи заборону працювати у певних сферах суспільного життя та ін).</p> <p>Популяризація спеціальних дискримінаційних розпоряджень окупаційної влади.</p>	<p>[313, арк.12].</p> <p>Из приказа местной комендатуры Кривого Рога о принятии необходимых мер для сдачи еврейским населением имеющихся у них валюты, ценных бумаг, благородных металлов и драгоценных камней: «Жителям г. Кривого Рога разрешается для возмещения убытков присваивать себе деньги, отнятые у евреев» [303, арк.71].</p> <p>«Из распоряжения комендатуры г. Днепропетровска от 14 ноября 1941 года»: Ни одного еврея, еврейку до 3-го колена никуда на службу не принимать и хлеба им не давать» [303, арк.89].</p> <p>«Из приказа местной комендатуры от 23 сентября 1941 года»: «Евреи и полуевреи с 10-летнего возраста должны носить на левом рукаве нашитую белую повязку с Давыдовой звездой. Кто после 25 октября 1941 года с 8.00 утра будет встречен без повязки, должен быть расстрелян» [303, арк. 90].</p> <p>«Из тимчасового розпорядження про збирання податків та інших грошових данин на території Рейхскомісаріату «Україна» від 03 листопада 1941 року: «п.11. «Виплачування заощаджених частин заробітної платні</p>
--	--	--

	<p>III. Емоційне негативно заряджене трактування історичних фактів та подій з минулого українського народу як акція інформаційного впливу в рамках СПО.</p> <p>Матеріали з художніх творів, поезії, життєписів видатних українців, описів історичної та етнографічної тематики, репортажів про культурно-мистецьке життя в Україні та ін. були спрямовані на формування ідей національного відродження та державного будівництва України без Росії, однак з гітлерівською Німеччиною. Велика кількість розпоряджень і повідомлень окупаційної влади стосувалися «відновлення зруйнованого більшовизмом культурного життя українського населення». Деякі публікації мали досить високий рівень розкриття фактів історичного минулого, що пов'язано із залученням до співпраці з спецвідділом «Вінета» колишніх імперських або радянських професійних істориків, літераторів, журналістів.</p> <p>IV. Дезінформація або акція інформаційного впливу в рамках СПО, що передбачала введення об'єкта впливу в оману щодо справжності намірів для спонукання його до дій. Мета акції – сформувати ідею можливості у майбутньому певної автономії України в орбіті інтересів Німеччини. Вище керівництво німецької імперії розглядало Україну тільки як</p>	<p>житів». Державні установи та організації, які наймають жидів, мають виплачувати за них податки. Встановлює розмір податку місцевий гебітскомісар [303, арк.96].</p> <p>Стаття «Жахливі роковини» (без автора). На початку статті наголошено про навмисність Голоду 1931 – 1933 років, створеного «жидо-більшевіками» й названо цифру жертв - 8 млн українців. Автор головною причиною штучного голоду називає прагнення радянської влади позбутися тієї частини селянства, яка не бажала йти до колгоспів. Далі наводяться статистичні дані про насильницьке вилучення продовольства та подальші репресії до тих, хто не виконав плану хлібозаготівель» [303, арк.96]</p> <p>-----</p> <p>IV. Ідейний зміст акції інформаційного впливу: «Політичне майбутнє України у складі Східної Федерації - Польща, держави Балтії, Угорщина, Балканські держави, Україна, Поволжя, Грузія.</p>
--	--	--

	<p>колонізовану територію, населену расово неповноцінними людьми.</p>	<p>Федерація — це, звичайно, не наші рівноправні партнери, а союз допоміжних народів, без армій, без самостійної політики, без самостійної економіки і нікому не буде поліпшень» [348, арк.91].</p> <p>Уривок з офіційної промови А. Розенберга від 10 жовтня 1941 року, зміст якого розкриває справжні наміри політики гітлерівської Німеччини: «Союз між Києвом та Берліном і створення спільного кордону стає народною і державною необхідністю для німецької політики на Сході. Ми маємо підтримати українську національну революцію в боротьбі проти Москви, спільно підготувати її, щоб створити умови, які б забезпечили Німеччині територію, свободу і хліб» [320, арк.118].</p>
<p>IV. Проведення спеціальних інформаційно-аналітичних заходів з метою виявлення реакції населення на реалізацію СПО</p>	<p>Агентурна робота, особливості проведення якої розкрито у фрагменті допиту Б. Голіцина із матеріалів агентурно-слідчої справи Управління Міністерства Держбезпеки УРСР від 15 травня 1943 року [348, арк.92 - 110].</p>	<p>Мовою документа: «Вопрос: Расскажите, к чему сводилась ваша работа как агента фашистского отдела Винета? Ответ: После того, как было выполнено диверсионное задание, нам было поручена исключительно разведывательная работа по изучению советско-украинского</p>

		<p>тыла, а именно:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Изучение материально-бытовых условий жизни рабочих и крестьян; 2. Состояние оккупационной пропаганды и агитации, т.е. как проводится кадровым составом отдела пропаганда, какими способами и материалами, а также значение в ней национального вопроса. Изучение настроений местного населения»[348, арк.109].
<p>V. Визначення результатів проведення СПО.</p>	<p>Виходячи із цілей та завдань СПО, основні гіпотетичні результати проведення операції (жовтень-грудень 1941 року) можуть бути згруповані за наступними напрямками:</p> <ol style="list-style-type: none"> I. Збільшення психоемоційної напруги, деморалізація та дезінтеграція населення в умовах окупації; II. Підрив авторитету та зменшення довіри населення до політичного керівництва СРСР, зневіра певної частини населення щодо перемоги Й. Сталіна у війні; Викривлення та негативізація образу Й. Сталіна в інформаційному просторі на окупованих українських територіях. III. Формування у населення ідей та сподівань щодо отримання статусу автономії України у складі німецької імперії. IV. Провокування певної частини населення до відкритої співпраці та взаємодії з окупантами або так званої колабораційної співпраці. V. Формування конформних настроїв, що обумовлювали співпрацю з окупантом як юридичнозначущі дії осіб чи груп осіб із місцевого населення. 	<p>За матеріалами архівних справ.</p>